

VASI SZEMLE | 2024. 78. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

A folyóirat a Nemzeti
Kulturális Alap és
a Petőfi Kulturális Ügynökség
támogatásával jelenik meg.

Nemzeti
Kulturális
Alap

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

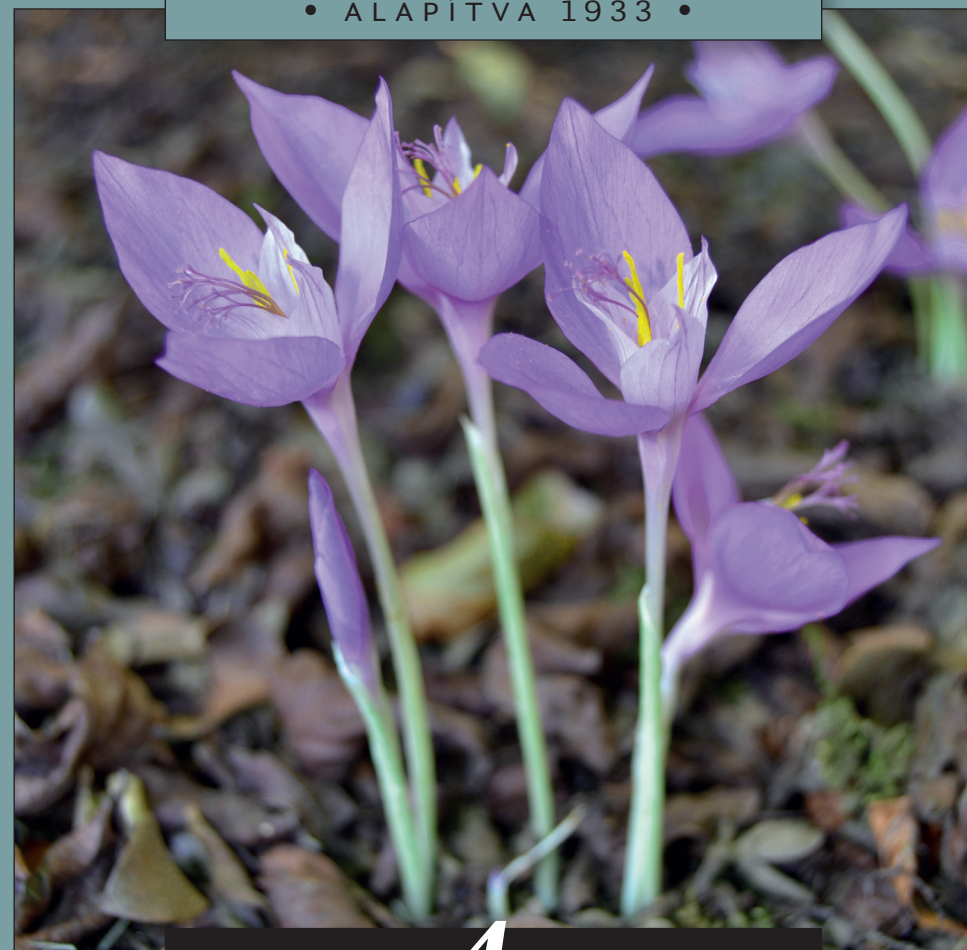
Ára: 900 Ft

9 770505 033056 24004

VASI SZEMLE

• ALAPÍTVÁ 1933 •

2024. **4.** SZÁM

VASI SZEMLE | 2024. 4. SZÁM

FŐSZERKESZTŐ:

Farkas Csaba

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Csapláros Andrea**Gráfik Imre****Majthényi László****Németh Sándor****Vig Károly**

KIADJA:

Savaria Múzeum

FELELŐS KIADÓ:

Csapláros Andrea

múzeumigazgató

SZERKESZTŐSÉG:

9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12.

telefon: +36 20 241 2314

e-mail: vasiszemle@savariamuseum.hu

TERJESZTI: a szerkesztőség

egy szám ára 900 Ft

Megjelenik: háromhavonta

Világháló: www.vasiszemle.hu

BORÍTÓ- ÉS LAPTERV:

Bonyhádi Károly

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:

Geosits Zsolt

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Bardi Erzsébet

KORREKTÚRA:

Bakos Ágnes

NYOMDAI MUNKÁK:

Göcsej Nyomda, Zalaegerszeg

89–1771 HU–ISSN 0505–0332

ÉVFORDULÓ • 200NAGY MARCELL: *Az én katonai példaképem – Hollán Ernő* 391TANGL BALÁZS: *A Hollán család – származás és karrier* 403**A TERMÉSZET RENDJE**KULCSÁR LÁSZLÓ: *Idegenhonos növények újabb előfordulásai Vas vármegyében* 417**MAGYAR NYUGAT**HORVÁTH LÁSZLÓ: *Birtoktestek a Vasi-Hegyháton, az Őrségben és**Szentgotthárd térségében* 428NÉMETH SÁNDOR: *Szombathely 35 évvel ezelőtti pályázati dokumentációja a megyei városi címre* 443**ARCKÉPCSARNOK**FEISZT GYÖRGY: *Gráfik Imre 80 éves* 465**MŰHELY**JOBST ÁGNES: *„Annus mirabilis” – 1989 csodái és árnyoldalai* 466KUCSERA LORETTA – HORVÁTH ZOLTÁN: *A kultúraalapú gazdaságfejlesztés és a társadalmi bevonás lehetőségei egy hazai fürdővárosban.**A Nádasdy Kulturális Központ szerepe Sárvár kulturális életében* 478**KÖNYVSZEMLE**TÓTH FERENC: *Huszárok, határok, családok – A franciaországi magyar katonai emigráció az ancien régime korában (1692–1789).* HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2023. 352 oldal (Nagy Kornél) 494FÁBIÁN GÁBOR: *A speciális film.* Szülőföld Könyvkiadó, Kőszeg, 2024. 375 oldal (Horváth Zoltán) 497KELÉNYI BORBÁLA – KANÁSZ VIKTOR – TAKÁCS ZOLTÁN BÁLINT (SZERK.): *Historia Transdanubiana – Tanulmányok Bilkei Irén születésnapjára.*

Szülőföld Könyvkiadó – Nádasdy Kulturális Központ, Szombathely–Sárvár, 2024. 415 oldal (Takács Zoltán Bálint) 499

Ajánlás a 49. Mogersdorfi Nemzetközi Művelődéstörténeti Szimpózium konferenciakötetéhez. A szimpózium témája: „Választójogi és közigazgatási rendszerek a pannon régióban a 18. század végétől 1914-ig”. (Csapláros Andrea) 506**INHALT***Német nyelvű összefoglalók (Ford. Bariska István)* 508**CONTENT***Angol nyelvű összefoglalók (Ford. Biró Zsolt)* 510**SZERZŐINK** 511**NEKROLÓG**DR. LENNER TIBOR: *Csapó Tamás (1954–2024)* 512**BORÍTÓ***Első borító: Bánáti sáfrány (Crocus banaticus) – Fotó: Kulcsár László**Hátsó borító: A vasfüggöny lebontása a magyar–osztrák határon.**Forrás: Fortepan 152160, Szigetváry Zsolt felvétele*

VAST SZEMLE

2024. 78. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

NAGY MARCELL
**Az én katonai példaképem –
 Hollán Ernő***

1. kép: Hollán Ernő

(Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Holl%C3%A1n_Ern%C5%91)

Középiskolai tanulmányaimat Szombathelyen végzem, műszaki területen. Itt találkoztam Hollán Ernő nevével, először a nevét viselő utca névtábláján, majd a 15-ös számú épületen található emléktáblán. Ugyanis abban a házban született Hollán Ernő hadmérnök, altábornagy, aki alapító

2. kép. A szülőházon lévő emléktábla

(Forrás: https://www.nyugat.hu/cikk/varosismereti_seta_1848_szombathely)

elnöke volt a Magyar Mérnök- és Építész Egyletnek.

Kíváncsi voltam, hogy ki volt ő, és milyen életutat járhatott be. Elmélyedve a kutatómunkában, néhány szerény hasonlóságot is találtam példaképem életében, s az én tevékenységemben.

Én szintén érdeklődöm a műszaki pálya iránt, ezért ilyen tanulmányi vonalat választottam magamnak, amit a későbbiekben magasabb szintre szeretnék emelni úgy, ahogy Hollán Ernő is tette. Fontosnak tartom a hazám és a települesem biztonságának a megvédését, ezért lehetőségeimhez mérten teszek a saját közösségemért ilyen téren is. Vasegerszegen, a Polgárőr Egyesületben önkéntes munkát végzek ifjú polgárőrként.

**Felkészülés a katonai pályára,
 hadászati tevékenysége
 a szabadságharc alatt**

Hollán Ernő Szombathelyen, 1824. január 1-jén született, vagyontalan polgári családban. Édesapja, Hollán József orvos, édesanyja

* A tanulmány „A hadtudomány ifjú tudósa” címmel, a Magyar Hadtudományi Társaság által meghirdetett pályázatra készült 2020-ban, a Vas megyei Honvéd Hagyományőrző Egyesület támogatásával, ahol első helyezést ért el.

Numerus	Nomen, et Cognomen, Aetas, Religio.	Natio, Locus Natalis, Comitatus, vel Provincia.	Pater, vel Tutor, Curator, eiusque Conditio, et Habitatio.	An Stipendiat, vel Alumnus convictus.	Classis Morum	E Doctrina Religioſis.	Ex omnibus Studiorum argumentis	In Lingua, et Literatura Hungarica.
19.	Hollán Ernő 1833.10.10. Rc.	Hungaria Sabinia B. B. B.	Pat. Jrs. Civis inviden			mun. p. Em. 2 ^{us}	Em. 2 ^{us}	Em. Em.

3. kép. Az 1833/34-es tanév első félévi eredményének bejegyzése
(Forrás: Dr. Nemes József: Hollán Ernő – Vas vármegye mérnöki nagyjai, 12. p.)

Stoll Johanna gondoskodott a családról. Két testvére: Hollán Adolf orvos és Hollán Hugó katonatiszt.¹ Gimnáziumi tanulmányait az 1833–1834-es tanévben kezdte el szülővárosában. A tanév két féléves volt, mindkét félév végén a tanulók szigorú vizsgát, *examinationt* tettek, s ezek alapján érdem szerint *gradus*ba osztották őket. A naplóbejegyzések tanúsága alapján látszik, hogy Hollán végig eminens tanuló volt, az utolsó két félévben pedig az eminensek között is az első. A 36 beiratkozott tanulóból a gimnáziumot (Hollánnal együtt) 21 tanuló fejezte be.²

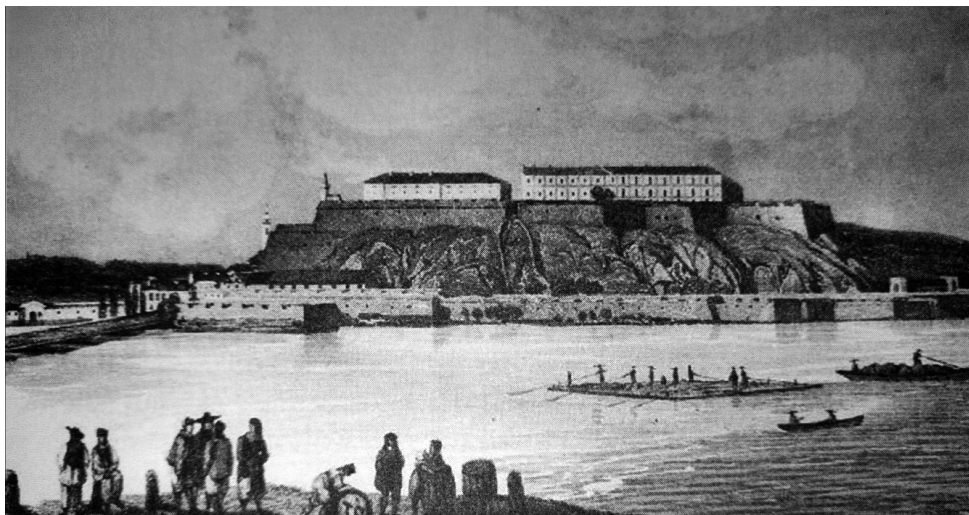
A gimnáziumi évek után 1839. szeptember 26-án iratkozott be a bécsi Műszaki Katonai Akadémiára. Itt csakhamar a legjobb növendékek közé tartozott. 1844-ben alhadnagy lett, tehát az utolsó tanulmányi évében már szolgálatba is állt, mint a hadsereg alhadnagya. 1847-től hadmérnökkari főhadnagyként Lwowban szolgált. A lembergi erődítés helyi igazgatóságánál teljesített szolgálatot. 1848. június 19-től századosnak nevezték ki, majd a kassai 9. honvédszászlóaljhoz vezényelték, a szabadságharcban ké-

sőbb híressé vált vörössipkásokhoz.³ A magyar kormány csakhamar felfigyelt Hollánra, és igénybe vette kiváló hadmérnöki ismereteit és Pétervárad várának erődítési igazgatójává nevezte ki. Ezen állásban 1849-ben alezredes lett. Ebben a minőségben ő volt a védelem lelke és valóban elévülhetetlen érdeme volt abban, hogy ez a vár minvégig magyar kézen maradt. A harcokban annyira kitért katonai erényeivel, hogy amikor Pétervárad stratégiai fontosságúvá vált, őrnagyi rangot kapott, a délvidék legfontosabb végvárának hadmérnöki főnökévé nevezték ki.⁴

Hollán nemcsak műszakilag emelte az erődítés ellenálló képességét, és nemcsak teljes sikerrel vezette a körülvárosított sereg támadó művei elleni védekezést, hanem abban is fő része volt, hogy a várban levő belső ellentétek nem érvényesülhettek. Ezt bizonyítja ezredesi előléptetése is. Mamula ezredes, aki hadmérnöki akadémián tanára volt, amikor megtudta, hogy az erődítéseket Hollán vezeti, arca elborult: „Legjobb tanítványom volt egy ízben – mondá halkán – s fájdalom, sokra tanítottam.” Ebben az időben már főállású oktatóként Mamula

1 Dr. Nemes József: Hollán Ernő – Vas vármegye mérnöki nagyjai. Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó, 2017. (továbbiakban: Nemes, 2017.) 9–10. p.
2 Nemes, 2017. 12–14. p.

3 Nemes, 2017. 32. p.
4 Nemes, 2017. 35. p.

4. kép. A korabeli Pétervárad vára

(Forrás: Dr. Nemes József: Hollán Ernő – Vas vármegye mérnöki nagyjai, 35. p.)

nem tanított az akadémián, de nem zárható ki, hogy „külsősként”, óraadóként tanított. A világosi fegyverletétel után már biztos volt, hogy Pétervárad helyzete sem tartható. Kiss Pál ezredes, várparancsnok Hollán felszólalása ellenére is, a feltétlen megadásra határozta el magát. Hollánt bírta meg azzal, hogy a körülzáró hadsereg parancsnokával, Puffer tábornokkal beszélje meg az átadás részleteit. Személyes érdeme, hogy a tárgyalások során mégis elérhette azt a biztosítást, hogy az őrség teljes kegyelmet nyert, és hogy a Komáromnak esetleg adandó egyéb feltételeket Péterváradra is kiterjesztették.⁵

A *Pesti Napló* így méltatta Hollánt: „(...) Október 16-án az uralkodó Haynau előterjesztésére a komáromi várőrségnek nyújtott kedvezményeket a péterváradiakra is kiterjesztette. Haynau azonban még azzal elfogatta Kiss tábornokot. Erre Hollán Ernő rövid, energikus levelében figyelmeztette

Haynaut a törvénytelen eljárására, egyúttal értésére adta azt is, hogy a vár föltétlen feladását kizárólag Kissnek köszönheti, mert ha ő állt volna a helyén, az föltételek nélkül meg nem történhetett volna. A levélnek meg is volt a kellő hatása. Haynau nem sokára szabadon bocsátotta Kiss Pált.”

1849. április 28-án, Mészáros Lázár ideiglenes hadügyminiszter Debrecenben kelt parancsa alapján Hollán harmadosztályú katonai érdemjelet kapott műszaki és katonai teljesítményéért.⁶

Politikai karrierjének állomásai

A szabadságharc leverése után Szombathelyre tért vissza, ahol a kettőtört katonai pályára helyett új életpályájának megalapításához látott. Mérnöki ismereteit különböző műszaki tanulmányokban hasznosította.⁷ 1854-ben feleségül vette Békássy Antóniát, egy neves

5 Nemes, 2017. 36. p.

6 Nemes, 2017. 39. p.

7 Nemes, 2017. 40. p.

Veszprém megyei birtokos lányát, aki méltó és megértő társa volt, támogatta férje törekvéseit. Világos után, a Bach-korszakban internálják, letartóztatják, Bécsbe hurcolják, de ez sem tudja munkakedvét megtörni. Ekkor már olyan szakmai tekintélynek örvend, hogy 1857-ben a későbbi angol hadügyminiszter, lord Stanley Derby egy másik főúri barátja társaságában hat hónapot tölt Szombathelyen, csak azért, hogy Hollán Ernő hadmérnöki oktatásában részesüljön.⁸ Szabadulása után Bécsben talajjavítással foglalkozott. Ekkor írta meg első művét, a *Taglalati (analytikus) mértant*, melynek alapján a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) matematikai tagnak választotta. Az 1858. december 15-i MTA-ülésen a „Mértan alapvonalai, tudományosan rendszeresítve” című művéért megkapta a Marczibányai jutalmat, ekkor lett az Akadémia matematikai osztályának levelező tagja is. 1859-ben a Bach-korszak után politikai kérdésekkel is foglalkozni kezdett. Kidolgozott egy memorandumot a szerinte szükséges intézkedésekről, amellyel elnyerte Széchenyi tetszését, s ezeket Rechberg miniszterrel is közölte. Ekkortól a Döblingben tartózkodó gróf bizalmával és barátságával dicsekedhetett. Deák Ferencsel is bizalmas viszonyban állt. Pestre ment a Déli Vasút magyarországi főinspektoraként. Ekkoriban keletkezett a magyar gazdasági egyesület részére kidolgozott emlékirata a magyarországi vasúti hálózatról. E fontos munkában a magyar vasúti politika fő elveit fejtegeti, ellentétben az osztrák kormány által követett, az ország érdekeinek nem mindenben megfelelő eljárással. 1866-ban megalapította a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletet.

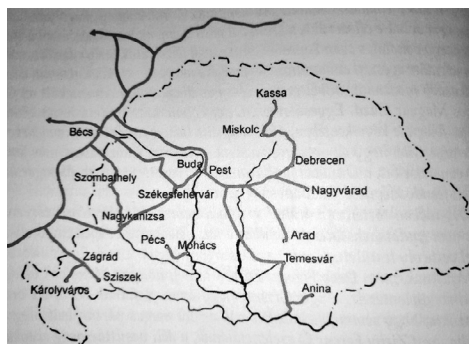
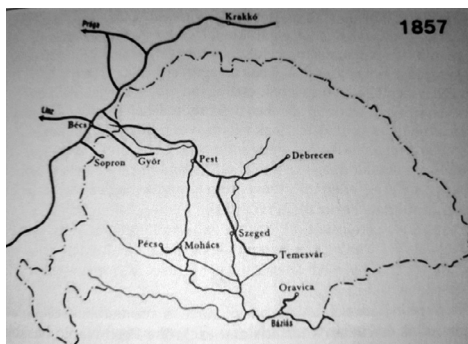
1865-ben beválasztották az országgyűlésbe a felsőúri kerület képviselőjeként, a Deák-

párthoz tartozott. Tagja volt a kiegyezést előkészítő 15-ös bizottságnak is, ahol főként a hadügyi tárgyalásokon vett részt. Az alkotmányos kormány kinevezésekor, 1867. március 30-án államtitkárként lépett a Közlekedési Minisztériumba, gróf Mikó mellé. Tevékenysége és szakképzettsége kiválóan alkalmassá tették őt erre az akkori viszonyok közt, mivel a sokévi mulasztást rohamosan kellett helyrehozni. Viszont Hollánnak pont ezt az időszakát támadták a leginkább. Ezeket a támadásokat – amelyeknek a képviselőházban főleg Simonyi Ernő volt szószólója – a fúzió után még a kormány részéről is hangoztatták. Hangsúlyozták, hogy kellő politikai belátás nélkül, könnyelműen fogtak a nagy vállalkozásokba, és tekintet nélkül az állam pénzügyi helyzetére, képzett szakemberek nélkül, túl nagy költséggel építettek. A tények azonban mást mutatnak: a vasúti építkezés rendszere valójában nagyon átgondolt volt, hiszen az Széchenyi munkáján és az említett 1862-es memorandumon alapult, amelyhez az 1867-es, júniusi miniszteri előterjesztés majdnem betű szerint ragaszkodott. Igaz, hogy körülbelül négyezer kilométernyi vasút építése öt év alatt – 1875-ig – nagyon megterhelte az államkincstárat, de leginkább azért, mert az 1867–1868-as évek nagy forgalma után több sovány év következett, és a vagonok üresen közlekedtek. Másrészt viszont nem lehet kétségbe vonni, hogy csakis a vasutak ilyen rohamos fejlesztése tette lehetővé az állami gazdaság későbbi rendkívüli kiterjesztését.⁹

Alapvető munkája, a „Magyarország vasúthálózata” a *Kelet Népe*-ben jelent meg. Ez a magyarországi vasútépítés első számú dokumentuma. Hollán rendíthetetlen odaadással dolgozott a vállaira nehezedő nagy feladatok teljesítésén. Ernyedetlen tevé-

8 Hegedüs Ferenc: A szombathelyi lyceum akadémikus növendékei. Kézirat. Szombathely, 1960. 6–7. p.

9 https://hu.wikipedia.org/wiki/Holl%C3%A1n_Ern%C5%91 (Megtekintve: 2020. január 2.)

5–6. kép. Vasútvonalaink 1857-ben és 1867-ben (Forrás: Nemes József: Magyarország vasúthálózatának kialakítása Hollán Ernő tanulmánya szerint. 2016. LXX. évfolyam 1. szám 55–62. p.)

kenysége gyümölcseként még 1868-ban egymást követte az alföldi, az északkeleti, az Arad–Temesvár és a keleti vasútvonalak, majd 1869-ben a nyugati és a magyar gácsországi (galíciai) vasutakra vonatkozó törvények megalkotása, és ezek kapcsán csakhamar országsszerte megindult az addigi példátlan vasútépítő munka, amely hazánk vasúti hálózatát a következő öt év alatt közel négyezer kilométer vaspályával gazdagította.¹⁰ Ennek során tette a legnagyobb szolgálatot szülővárosának: a déli vasút megépítésével Szombathely Nyugat-Magyarország egyik legfőbb vasúti gócpontja lett. „Ez a pillanat döntőnek bizonyul a város életében – ez lesz majd az éheni¹¹ kibontakozás alapja” – írja a Szombathelyről kiadott könyvében Ambrus Lajos.¹² Államtitkári teendőinek mintegy betetőzéséül még az országgyűlésben tartott beszédeiben igazolta a kormány addigi vasútpolitikáját. 1870 tavaszán, Mikóval együtt, visszalépett állásából, amelyben a folyamatos támadások miatt legüdvösebb törekvései sem találhattak ál-

talános méltánylásra.¹³ A honvédség felállításaakor mint szabadságolt állományú ezredes szolgált, és részt vett a szegedi I. brigád gyakorlataiban. 1870 novemberében honvédelmi államtitkár lett Andrássy Gyula miniszterelnöksége alatt, és két éven át –

7. kép. A honvédelmi minisztérium vezetői 1870-ben (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Holl%C3%A1n_Ern%C5%91)

10 Nemes, 2017. 79. p.

11 Éhen Gyula 1895-től 1902-ig Szombathely polgármestere, a XIX–XX. századi modernizáció megalapozója.

12 1000 – Millenium – 2000 Hollán Ernő, a magyar vasút atyja. = Vas Népe, 2000. április 4. 5. p.

13 Nemes, 2017. 79. p.

Lónyay Menyhért miniszterelnök bukásáig – maradt e tisztségben. Ezen időszakra esik a honvédtisztek képzését lehetővé tevő 1871. évi VI. törvénycikk megalkotása, majd a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia szervezése és a honvéd lovasságnak nyolc századdal való szaporítása. Az 1871. évi hadgyakorlatok alkalmával Ferenc József kifejezte legfelsőbb megelégedését, Andrássy pedig távozásakor honvédelmi miniszternek ajánlotta Hollánt.

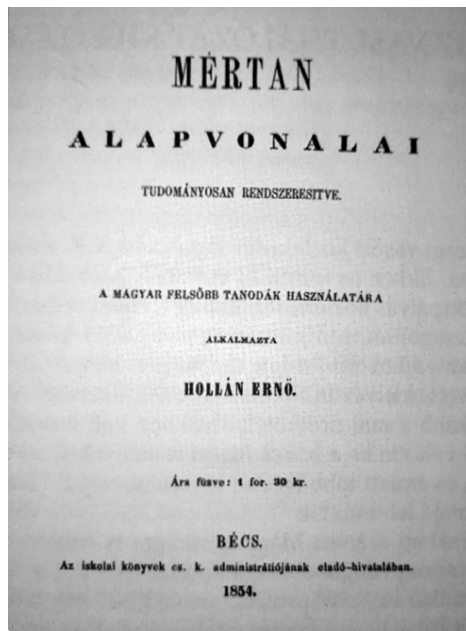
1875-ben soron kívül lett tábournok, 1876 elején pedig tényleges állományba lépett, mint a székesfehérvári honvédkerület parancsnoka. Ezzel parlamenti munkásságának vége szakadt. 1881-ben altábornagy lett, 1886-ban pedig nyugalomba vonult.¹⁴ 1893 októberében beválasztották a Jókai Mór jubileumának rendezésére alakult nagybizottságba. Hollán az országgyűlés főrendi háza – 1899-től – Naplóbíró Bizottságának elnöke, a Közgazdasági és Közlekedésügyi Bizottság, a Felirati Bizottság, valamint a Gazdasági Bizottság tagja. A Királyi és Országos Legfőbb Fegyelmi Bíróságba a főrendi ház által delegált rendes tag. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának tagja. A Magyar Jelző- és Hitelbank Felügyelő Bizottságának tagja. A Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság elnöke.¹⁵ Sokrétű munkásságára utal, hogy ennyi területen tudott érdemi tevékenységet kifejteni.

Tudományos munkássága

Matematika: kevesen tudnak arról, hogy Hollán Ernő, aki a Magyar Tudományos Akadémiának is tagja lett, matematikával, azon belül főleg geometriával foglalkozott és munkássága meghatározó volt a magyar

¹⁴ https://hu.wikipedia.org/wiki/Holl%C3%A1n_Ern%C5%91 (Megtekintve: 2020. január 2.)

¹⁵ Nemes, 2017. 247. p.

8. kép. A Bécsben megjelent geometriakönyve
(Forrás: Dr. Nemes József: Hollán Ernő –
Vas vármegye műszaki nagyjai, 45. p.)

matematika fejlődésének történetében.¹⁶ Hollán Ernő az 1850-es évek elején kezdte el írni a *Mértan alapvonalai tudományosan rendszerezítve* című geometriai tankönyvét, amely 1854-ben Bécsben jelent meg.¹⁷

Általános megközelítést, logikus felépítést tartott szem előtt. Tételeket és azok bizonyítását közli, feladatok, számadatokat tartalmazó példák a könyvben nem találhatóak. A kiadvány címlapján olvasható az is, hogy a szerző munkáját a „magyar felsőbb tanodák” használatára készítette. Fontos, mondhatni hiánypótló könyv volt ez akkor, amelyben összefoglalta és precízen

¹⁶ Molnár Zoltán Tamás: A mértan alapvonalai tudományosan rendszerezítve. Hollán Ernő matematikai munkásságáról. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2016. 1. sz. 35. p.

¹⁷ VSZ, 2016. 1. sz. 37. p.

felépítette a legfontosabb sík- és térgeometriai ismereteket. Hollán kísérleteket tett arra is, hogy megújítsa a matematika magyar szaknyelvét. Könyvében korának legújabb (Bolyai János által képviselt) geometria eredményeit nem tárgyalta, kizárólag a „klasszikus” (euklideszi) geometriára koncentrált.¹⁸ Két fő fejezetet adott meg: először síkgeometriai kérdésekkel foglalkozott, majd pedig kilépett a térbe, és a térgeometriát tárgyalta: „Hogy pedig az egésznek szerkezetét rövid vázlatban előlegesen felmutassuk a legegyszerűbb fogalmakból indulandunk, ezek segédelmével az összetettekre áttérőnk. Mire nézve nyomozódásainkat legközelebb azon egyenes és görbe vonalakra kezdjük, melyek egy síkon fekszenek, – és ennek tárgyalásához közvetlenül hozzáfoghatunk, mert a pontról csak ugyan mindent elmondunk, mit róla mondani lehetett, – azután azokon, melyek a térben és függésben vannak területekkel és testekkel, s ehez képest a mértant két részre osztjuk: I. Mértan a síkban (Planimetria) vagy is a síkalakzatok előadása. II. Mértan a térben (Stereometria), az az: térfoglaló alakok megismertetése, melyek a térnek mind a három mérjét feltételezik.”¹⁹

A könyv meghatározó matematikai szakműv lett, később Marczibányi díjjal jutalmazták.

Hídépítés: Hollán az akadémiai székfoglalóját 1859. május 16-án tartotta „Az újabb szerkezetű vasúti hidakról, különösen a rácsrendszeréről” címmel. A bevezetőben így fogalmazott: „E magasztos hely küszöbén keblemet a legmélyebb tisztelet tölti el, melyen szerencsémül jutott, magamat azon férfiak előtt bemutatni, kikben a haza legbecsesb szelleme s erkölcsi javainak hű őrzőit ismeri. Lelket emelő, s minden jobbak óhajtásait ébresztő, oly polczra állíthatni,

melyre egy egész nemzet bizalma s büszkesége függesztve van.”

A dolgozat első részében Hollán kifejtette, hogy a hídépítésben újabb technológiákat kell létrehozni, mivel a közlekedési eszközök is fejlődtek. A különböző hídszerkezetek (kő, fa, öntöttvas) előnyeit és hátrányait is bemutatta, a szegedi Tisza-híd építése példaként szolgált ehhez. A dolgozat második része a rácsszerkezetű hidak egyensúlyi helyzetével foglalkozott. Részletes és alapos számításokat, levezetéseket találunk ebben a részben, felhasználva az analízisből (differenciál- és integrálszámítás) származó eredményeket.²⁰

A honvédelem szolgálatában: Hollán Ernő pályája az ország hadügye felé fordult, amikor gróf Andrassy Gyula, akit nagyon lefoglaltak miniszterelnöki teendői, meghívta második tárcája, a honvédelmi minisztérium államtitkárának. Képzettsége, katonai tapasztalata, hadtudományi tudása, munkabírása, szervezői és vezetői rátermettsége alapján ideális közeli munkatársa volt az ország honvédelmét szolgáló ügyek megoldásában a miniszterelnöknek.

Honvédelmi államtitkárként 1870. november 17-től 1872. december 4-ig sikeresen tevékenykedett, és ez idő alatt eredményesen folyt a honvédség fejlesztése, a nemzet honvédelmi érdekeinek védelme. Fő szerepet játszott a magyar honvédtisztek képzését lehetővé tevő 1872. XVI–XVII. törvénycikkek elfogadásában és a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia 1872. novemberi megnyitásában, az ország hét honvédkerületre osztásában, a honvéd lovasság 8 századdal való megnövelésében és osztályokba szervezésében, a szórólövegek rendszeresítésében és a szórólövegosztályok megalakításában, valamint a honvédség szervezetének, felszerelésének, fegyverzetének, kiképzé-

18 VSZ, 2016. 1. sz. 39. p.

19 VSZ, 2016. 1. sz. 40. p.

20 VSZ, 2016. 1. sz. 49. p.

sének és a nemzeti hadügyet erősítő más problémák felvetésében, megoldásában. 1872. március 31-én ajánlják az MTA III. Osztálya tiszteletbeli tagjai közé Hollán Ernőt, majd május 24-én meg is választják. Képviselőként továbbra is foglalkozott a honvédség ügyeivel, országgyűlési felszólalásaiban a tüzérség felállítása, a megfelelő lövegek beszerzése mellett foglalt állást.

Hadtudományi tevékenysége: Hollán Ernő gazdag életműve, sokirányú szellemi öröksége nem lenne teljes, ha megfeledeknének értékes hadtudományi hagyatékáról. Katonateoretikusi munkálkodása és írásai, a hadtudomány művelését irányító és szervező munkája, a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottsága elnökeként 1882-től 1899-ig kifejtett alkotótevékenysége nélkül a 19. század második felének magyar hadtudománya fejlődésében nem érthető volna el az európai színvonalat.

Az első ismert hadtudományi munkáját – *A honban felállítandó hadi képezde ügyében* címmel – 1848. június 14-én Mészáros Lázár hadügyminiszternek küldte felhasználásra. E kéziratos művében megállapítja: „A hadviselés tudomány, s mint ilyennek, képezdére van szüksége.” Kifejti, hogy az önálló magyar tisztképzésre létrehozandó hadi akadémia gyalogos-, a lovas- és tüzérfegyvernemi alapképzést és felsőfokú vezérkari, mérnökari és tüzérségi oktatást hajtson végre az általa felsorolt tantárgyak segítségével öt éven át az ifjaknak. Ezenkívül művében felvázolja, miért lenne szükség létrehozni a magyar hadsereg technikai karát. Az MTA levelező tagjaként is rendszeresen foglalkozik a hadtudománnyal; 1861-ben egy ókori hadtörténeti munkáról véleményét elmondva, leszögezi: „Az eredetileg felvett tárgyól annyira eltér, s mit futólag a hadtudományokból megemlít, oly kevésbé elégíti ki a hadi irodalomnak mai követeléseit.” Az 1862-ben elkészített rendes tagi szék-

foglalójában, mely a vasutak keletkezését és elterjedését tárgyalta, kiemelte, hogy azok „a katonai és egyéb erők kifejtését könnyítik” és azt a gyakorlatot, miszerint „az állam a nagy hadi s kereskedelmi utakat” állami közintézményekként kezeli. A *Pesti Napló* 1867. január 9-i számában adta közre eredeti értekezését „A magyar védelmi rendszerről”, melyben kimutatja, hogy a kor követelménye és a haza védelme „nemzeti hadsereget feltételez” és „a védelmi rendszernek gyökeres átalakítására van szükség.” S a Monarchia keretei között „a magyar nemzet is ragaszkodik állhatatosan ezen fontos jogaihoz, bármilyenek legyenek az újabb védelmi rendszernek formái vagy elemei, s azért jogosan követeli, hogy a védelmi rendszernek szabályozása vagy átalakítása, Magyarországra nézve, mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történjék.” 1876-ban a Ludovika Akadémia *Közlönyében* megjelent, „A magyar királyi honvédség, a modern hadsereg szervezés szempontjából tekintve” című írásában vizsgálat tárgyává teszi a honvédség állapotát.

1883. június 18-tól a Hadtudományi Bizottság elnökévé választották. Hollán és a bizottság életében, a magyar hadtudomány történetében jelentős esemény volt, hogy 1887-ben megjelent a *Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra* című kötet és az 1887. december 3-i ülésen elhatározták egy hadtörténelmi folyóirat rendszeres megjelenítését. Hollán Ernő egyik, tudománytörténetileg felejtethetetlen érdeme, hogy 1888 márciusában megjelent a *Had-történelmi Közlemények* első száma. Az MTA Hadtudományi Bizottságának folyóirata 1888 és 1897 közötti 10 kötetét 48 füzetben, 432 nyomtatott ívben adták közre, és tudományos értékeit elismeréssel fogadták a hazai és a külföldi katonai és tudományos körök. Hollán is írt a folyóiratba. Nevéhez fűződik, hogy az MTA Hadtudományi Bizottságát

bekapcsolta 1893-ban az Ezredéves kiállítás előkészítő munkálatainak tudományos közreműködésébe, s mint a kiállítási hadtörténelmi csoport elnöke alkotóan vett részt az ezredéves kiállítás szerves részét képező hadtörténelmi kiállítás tervezésében és 1896. évi igen sikeres megrendezésében.²¹ Hollán Ernő életét és munkásságát jól jellemzi az a gondolat, amely megtalálható a Magyar Tudós Társaság évkönyvében és a *Mértan alapvonalai tudományosan rendszerezítve* című könyve borítójának hátoldalán is: „A tapasztalás és mindennapi gyakorlat, mely tudomány nélkül csak csupa testi ügyességet szülhet, mathematicai tudományokkal párosítva, ellátatlan pályát nyit fel az emberi elmének, a maga találósága, ítélő tehetségének élessége, s egész ereje kifejtésére.” Fontos gondolatok ezek a tudományokat tisztelők, a tudást becsülők, azaz remélhetőleg mindenki számára.²²

Halála, méltatása, emlékezete

A *Vasvármegye* napilap részletesen beszámol Hollán utolsó időszakáról, napjairól. „Másfél év óta betegeskedett s azóta nem igen vett olyan élénk részt a közéletben, mint azelőtt. Feküdt-kelt néha heteken keresztül s a szívelmeszesedés szimptomái mutatkoztak nála. Most két hete járt fenn utoljára, amikor a Várház-körúti 7. szám alatt levő lakásáról áthurcolkodott a Sándor utca 6. számú házba. Ekkor hirtelen rosszabbra fordult egészségi állapota s ágyba kellett feküdnie. Dr. Wessely háziorvos naponta többször meglátogatta, de a bajon nem igen segíthetett, a beteg napról-napra gyöngébb lett. Vasárnap délelőtt aggasztó fordulatot vett a betegség már-már a ka-

9. kép. A Hollán Ernő sírját lezáró márványtábla
(Forrás: Dr. Nemes József: Hollán Ernő –
Vas vármegye mérnöki nagyjai, 260. p.)

tasztrófától kellett tartani. De ismét javulás állott be, ámbár szemmel látható volt, hogy csak rövid időre. Múlt éjjel éjfél tájban hirtelen rosszul lett s mire orvos jött, már felesége karjai között kinszenvedett. Szívszélhűdés érte.”

Hollán Ernő 1900. május 28-án hunyt el. Halálhírért az országos és megyei lapok is közölték, elsőként a *Pesti Napló* 1900. május 30-ai száma, mely egyben méltatja is tevékenységét: „Hollán Ernő meghalt. A magyar közélet egyik becsült alakja Hollán Ernő titkos tanácsos, nyugalmazott altábornagy, az elmúlt éjjel 76 esztendőskorában Budapesten meghalt. Az elhunyt egyike volt ama keveseknek, kik változtatás életpályát futva be, minden állásukban hasznára váltak hazájuknak. Előbb a harcmezőn védve a magyarságot a lázadó szerbek ellen, utóbb pedig a zöld asztalnál segítve a magyar kiegyezés megalkotásában, tanúbizonyságát adta hazája iránti nagy szeretetének. Mikor pedig a magyarság ügye mentve volt a magyar vasúti politika körül szerzett magának érdemeket,

21 http://mht.eu/hadtudomany/2000/1_11.html (Megtekintve: 2020. január 2.)

22 VSZ, 2016. 1. sz. 50. p.

10. kép. A Budapesti Műszaki Kamara adományozta Hollán-emlékplakett
(Forrás: Dr. Nemes József: Hollán Ernő – Vas vármegye mérnöki nagyjai, 280. p.)

utóbb pedig Andrassy Gyulának segített a magyar honvédség szervezésében, melynek később egyik aktív vezetője lett. E fárasztó nagy munkásság nem kötötte le munkaerejét teljesen, tudományos munkákat is irt, melynek nevét a külföldön is ismertté tették, itthon pedig az akadémia pálmáját szerezték meg neki. 1886-ban vonult nyugalomba, azóta folyton küzdött hatalmas szervezete egyre erősödő szívbaja ellen, mely most a hős katonát sírba vitte. Amíg ereje bírta, állandóan érdeklődött a közügyek iránt és az utolsó időben mint a főrendiház tagja, mindig megjelent az üléseken, ha a liberális alkotásokat kellett tekintélyével, szavazatával támogatni. Halálát rokonságán kívül neje, született Békássy Antónia gyászolja.”

Hollán Ernőt a Hollán–Békássy család Veszprém vármegyei Békás községben lévő

sírboltjában május 31-én helyezték örök nyugalomra.

A *Pesti Hírlap* a következő gondolatokkal kezdte megemlékezését: „A magyar közélet egy régi nemes alakja, a főváros egyik legismertebb, köztiszteltetű személye hunyta le ma szemeit, hosszú szenvedés után, örök pihenésre. Hollán Ernő, valóságos belső titkos tanácsos nyugalmazott altábornagy, másfél évi betegeskedés után kedden az első hajnali órában elhunyt. Szabadságért küzdő, vitéz katona, tudós mérnök, világos elméjű, törhetetlenül szabadelvű politikus, melegszívű, okos, magyar hazafi s minden ízében lovagias, fennkölt, nemes ember volt, akinek halála a legszeleesebb körökben igaz részvétet kelt.”²³ Éhen Gyula, Szombathely egyik legnagyobb hatású polgármestere, Hollán Ernőt

23 Nemes, 2017. 255–256. p.

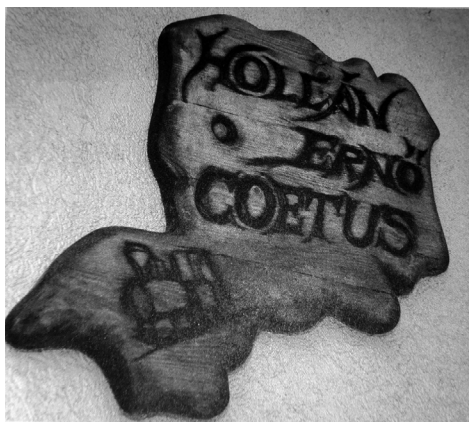
méltatva, így értékelte munkásságát: „...úgy találok, hogy három nagy férfi rakta le a modern város alapköveit: Hollán Ernő, Horváth Boldizsár és Széll Kálmán. (...) minden tettüket egy magasztos cél irányította: széppé, forgalmassá, gazdaggá, műveltté tenni ezt a várost, amelyben ők először látták meg az Isten szent napját. (...) Boldog az a város, mely nagy fiaikat szül.”²⁴

Hollán Ernő főbb művei

Magyarország vasúthálózatának rendszere (Bécs, 1856. – német nyelven is)

Az újabb szerkezetű vasúti hidakról, különösen a rács-rendszerről. Akadémiai székfoglaló. (Elhangzott: 1859. május 16. *Akadémiai Értesítő*, 1859.)

A vasutak keletkezése s általános elterjedése felett. Akadémiai székfoglaló. (Elhangzott: 1862. május 26. *Akadémiai Értesítő*, 1862.)

11. kép. A kollégium bejáratánál elhelyezett tábla
(Forrás: Dr. Nemes József: *Hollán Ernő – Vas vármegye mérnöki nagyjai*, 281. p.)

24 Éhen Gyula: Boldog az a város, mely nagy fiaikat szül... Emlékezés Hollán Ernőre, Horváth Boldizsárra, Széll Kálmánra, Székely Ferencre. Szombathely, 1777–1927. 39. p.

Magyarország forgalmi szükségletei s a vasútügyek újabb kifejlődése (Pest, 1864.)

Az olcsó vasutakról (Pest, 1865.)

A hazai vasút-hálózat kiegészítéséről, különösen az alsóbb rendű vasutakról (*Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1870.)

Mértan alapvonalai tudományosan rendszerezítve (Bécs, 1854.)

Emlékezete

Emlékére a MMÉE Hollán Ernő-díjat alapított (1885-ben), a díjat a Pest Megyei Mérnöki Kamara felújította 2002-ben.

Budapesten utcát neveztek el róla (az Új Lipótvárosban; 1900-tól Hollán u., 1992-től Hollán Ernő u.).²⁵

Szülőházán, Szombathelyen 1901-ben Mindenszentek ünnepére emléktáblát állított a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közössége.

Az emléktábla avatásakor elhangzott beszédben így ismerték el „univerzális érdemeit”: „Ő keltette életre és megvalósította a legnagyobb magyarnak, Széchenyi István grófnak a közlekedési ügyre vonatkozó szellemi hagyatékát, a politikai, katonai, valamint közgazdasági tevékenysége során mély és maradandó nyomokat hagyott kulturális fejlődésük és nemzeti erősödésünk történetében.”²⁶ Korabeli leírások alapján ünneplők sokasága vett részt a márványtábla leleplezésén. Szombathelyen utcanév is őrzi a nevét. A Szombathelyi SAVARIA Közlekedési Szakképző Iskola kollégiuma 2011-ben felvette Hollán Ernő nevét.²⁷

2014. január 13-án szülőházánál hosszú évtizedek után újból koszorúzási ünnepség zajlott. A város polgármestere a következő

25 <https://www.tudosportal.hu/egy.php?id=6559> (Megtekintve: 2020. január 2.)

26 A Hollán Ernő-ünnep. = Vasvármegye, 1901. 139. sz. 1–2. p.

27 Nemes, 2017. 268. p.

12. kép. Horváth Zoltán festőművész alkotása
(Forrás: a szerző fotója)

gondolattal kezdte ünnepi beszédét: „Szombathely azért is gazdag, mert olyan emberek voltak és olyan emberek vannak, olyan emberek laknak itt, kik értéket teremtettek.” Az emlékezés a szülőház előtt koszorúzással zárult.²⁸

Összegzés

Hollán Ernő korának szellemisége, az akkor élő emberek hite a mai napig érvényes és táplálkozunk belőle. Az 1848–1900 közötti évek szellemi és kulturális öröksége elősegítette és szolgálta korunk műszaki fejlődését is. Társadalmunk fejlődésére rendkívüli hatást gyakorolt. Nagyon sok technológiai

korszerűsítés bontakozhatott ki a vasút fejlesztése révén. Vasegerszegen, ahol élek, részese vagyok ezen örökség ápolásának. Fontos volt településünk lakóinak a vasúti megálló újjáépítése, villamosítása, ami az elmúlt években valósult meg.

A Községi Házban a kor szellemiségét megidéző festmény található, melyet az önkormányzat megbízásából 2019-ben Horváth Zoltán festőművész készített, amelynek átadására nemzeti ünnepünkön, március 15-én került sor.

„Négy szócskát üzenek, vésd jól kebeledbe, s fiadnak
Hagyd örökül ha kihúnysz: A HAZA MIN-
DEN ELŐTT.”

²⁸ Nemes, 2017. 284. p.

TANGL BALÁZS

A Hollán család – származás és karrier

2024. január 13-án volt pontosan kétszáz éve, hogy Hollán Ernő, a 19. századi Magyarország egyik kiemelkedő alakja meglátta a napvilágot Szombathelyen. A szülővárosában talán kevésbé ismert Hollán maradandót alkotott katonaként, mérnökként és politikusként egyaránt: a szabadságharcban meghatározó szerepet játszott Pétervárad erődjének védelmében, Széchenyi és Deák belső köréhez tartozva részt vett a kiigyeztetés megalkotásában, megkerülhetetlen alakja volt a korai magyar vasútfelépítésnek és a magyar királyi honvédség létrehozásának, végül pedig elkötelezett támogatója volt a magyar hadtudomány megszületésének.

Hollánról sokirányú tevékenysége ellenére – vagy éppen annak sokszínűsége miatt – komoly tudományos biográfia mindmáig nem született, életéről hosszabb-rövidebb összefoglaló azonban már több is napvilágot látott.¹ Mivel nem kívánom a szakirodalmat pusztán egy újabb összefoglalóval gyarapítani, mely az eddig is jól ismert tényeket ismétli meg, jelen írás célja sem Hollán életének – vagy annak egy aspektusának – vázlatos áttekintése. Ehelyett figyelmem egy olyan területre irányul, amely eddig szinte teljesen hiányzott a Hollán Ernővel foglalkozó irodalomból: a családi

hátterével. Éppen ezért az alábbiakban a család származásával, szüleivel és testvéreivel foglalkozom, természetesen a teljességre való törekvés nélkül. Annál is inkább, mivel lényegében szűz terepen mozgok, hiszen Hollán személyének jelentősége ellenére családjáról – különösen annak származásáról – néhány elszórt információn kívül alig tudni valamit. Jelen írás ezt a hiányt próbálja némileg pótolni, még úgy is, ha fontos részletek továbbra is homályban fognak maradni.

A Hollán család származása

Noha Hollán Ernő Szombathelyen látta meg a napvilágot, családjá nem számított tősgyökeres szombathelyinek. Először csupán az 1790-es években találkozunk velük a városban, sőt édesapja mindössze öt évvel Ernő születését megelőzően költözött végleg a vasi megyeszékhelyre.

A család nem magyarországi származású, a nagyapja, Hollán Ferenc János a 18. század közepén települt át Csehországból a Veszprém vármegyei Kislódre. A püspökséghez tartozó településen 1756-ban ugyanis Johann Karl Homolatsch morvaországi vállalkozó a veszprémi püspökkel való meg egyezés szerint egy vashámort alapított, melynek vezetésével Hollánt bízta meg. A munkásokat, és így feltehetően Hollánt is Homolatsch hozta Kislódre, akik jórészt Cseh- és Morvaországból származtak, sőt egy 1774-es névjegyzék megjegyzi, hogy

1 Ács Tibor: Hollán Ernő, az MTA Hadtudományi Bizottságának első elnöke. = Hadtudomány, 2000. (továbbiakban: Ács, 2000.) 1. sz. 241–261. p.; Hajós György: Hollán Ernő a katona, a mérnök, az államférfi. Bp., 2006. 152 p.; Balla Tibor – Padányi József: Műszaki kiválóságok: Hollán Ernő. = Műszaki Katonai Közlöny, 2021. (továbbiakban: Balla–Padányi, 2021.) 3. sz. 33–47. p.; Nemes József: Hollán Ernő. Gencsapáti, 2017. 296 p.

azok jó része Homolatsch rokonai, illetve távolabbi ismerősei.²

Hollán pontos szülőhelyét nem ismerjük, mindössze annyi bizonyos, hogy egy csehországi német családból származott. Feleségével és lányával érkezett Kislódra, de 1759-ben, szűk két héten belül mindketten elhunytak.³ Lánya, akinek nevét az anyakönyvbe nem jegyezték fel, március 23-án háromévesen, neje, Haltyán Margit pedig május 5-én harmincévesen hunyt el. Arra vonatkozóan, hogy első házasságát hol kötötte és felesége honnan származott, nincsenek információink.

Az özvegy Hollán János két évvel később, 1761. április 27-én ismét megnősült, és ezúttal a kislódi Keller Anna Máriát vette el. Feleségének családi háttérét sajnos nem ismerjük. Az anyakönyvben nevén kívül semmilyen más információ nem szerepel, így születését, ennél fogva szüleit sem sikerült megtalálni. A házaspárnak összesen kilenc gyermeke született: Ferdinánd (1761), Barbara (1763), Magdolna (1765), Johanna (1767), Franciska (1769), János (1771), Terézia (1774), Anna (1776) és utolsóként 1780. április 7-én Hollán Ernő édesapja, Ferenc József. A kilenc gyermek közül Ferdinánd és János még kisgyermekként meghalt (1764-ben, illetve

1773-ban), Barbaráról pedig nincsenek későbbi információink. Érdekes körülmény ugyanakkor vele kapcsolatban, hogy a neve csak egy 1771-es lélekösszeírásban bukkan fel, a kislódi anyakönyvekben nem sikerült megtalálni a születési adatait.⁴

Hollán János 1782. október 27-én hunyt el Kislódon. A halálozási bejegyzése szerint ekkor 71 éves volt, vagyis 1711 körül született, ugyanakkor azt érdemes megjegyezni, hogy a 18. századi anyakönyvekben szereplő, életkorra vonatkozó megjegyzéseket erős fenntartással kell kezelni. Édesanyjuk halálát nem sikerült megtalálni, ugyanakkor ő már biztosan nem Kislódon hunyt el, hiszen a család az 1780-as évek végén alighanem elköltözött a településről. Ez egyértelműen kirajzolódik a Hollán gyermekek későbbi sorsának alakulásából.

Hollán József és testvérei

Hollán János lányai közül először Johanna házasodott meg, akit 1786-ban Haiszler György bécsi orvostanhallgató vett feleségül Kislódon. Őt követte Franciska, aki 1790-ben a nagyvázsonyi erdőfelügyelőhöz, Vagner Ferenchez ment hozzá. A házasságot Nagyvázsonyban kötötték, vagyis a család feltehetően ekkor már itt élt. Az özvegy Hollán Jánosné két veje közül végül Haiszler Györgynek volt meghatározó szerepe gyermekei sorsának alakulásában, és mindezekelőtt abban, hogy a család egy része végül Szombathelyen telepedett meg.

Haiszler György korának neves orvosa volt, akinek számos munkája jelent meg a különböző betegségek gyógyításáról. 1761-ben Csepregen született, iskoláit Sopronban és Kőszegen végezte, majd teológiát

2 A vashámor történetére részletesen lásd: Schleicher Aladár: A kislódi vashámor története. Nyersvastermelés bauxitos elegyből a XVIII. században. = A Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei. XXI. kötet. 1957. 395–411. p.; Heckenast Gusztáv: A kislódi vashámor. = A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. A Dunántúli Településtörténete II/1. 1767–1848. A Pécsi Településtörténeti Konferencia Anyaga (1976. augusztus 24–25.). Pécs, 1977. 291–297. p.; Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Bp., 1991. 255–256. p.

3 Itt és a továbbiakban Hollán János családjának adatai a Kislódi római katolikus plébánia anyakönyveiből származnak. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: VFL) VI.074. Kislódi plébánia iratai, Anyakönyvek.

4 VFL I.1.14. Conscriptio Animarum districtus Veszprimiensis 243. p.

tanult Győrben, végül azonban a papi helyett inkább orvosi pályára lépett. A Bécsi Egyetem orvosi karára iratkozott be, ahol 1789-ben végzett, vagyis házasságötésekor még nem fejezte be tanulmányait. Nem tudjuk, hogyan került kapcsolatba a Hollán családdal,⁵ de feleségével együtt pár év múlva már Szombathelyen találjuk. Haiszler ugyanis Szily János udvari orvosa lett, és csak a püspök halálát követően, 1800-ban költöztek tovább Veszprémbe. Itt vármegyei főorvosként működött egészen 1841-es haláláig. A család pompás kriptája ma is áll a veszprémi alsóvárosi temetőben.⁶

Haiszlernek a Hollán családban betöltött központi szerepére utal, hogy a testvérek közül szinte valamennyien felbukkannak az 1790-es években Szombathelyen. 1793-ban a legidősebb leányt, Magdolnát a szomszédos Táplánszentkereszten egy gráci származású, de 1792-ben Szombathelyen patikát nyitott gyógyszerész, Richter János vette feleségül,⁷ 1796-ban a legkisebb leány, Anna a pápai Eisenbarth Józseffel házasodott Szombathelyen (a tanúk Haiszler és Richter voltak),⁸ József pedig középiskolai tanulmányait 1796 és 1798 között a szom-

bathelyi királyi líceumban fejezte be.⁹ Mindössze Teréziával nem találkozunk Szombathelyen, ugyanakkor Annához hasonlóan később ő is Pápán élt egy bizonyos Hainrich András feleségéeként, akivel 1798 körül házasodhattak össze (házasságát nem sikerült megtalálni, de első gyermekük 1799-ben született Pápán).

Hollán József, Hollán Ernő édesapja, mint említettem, a középiskolai tanulmányait Szombathelyen fejezte be, de a gimnáziumot nem itt, hanem a veszprémi piaristáknál végezte 1792 és 1796 között. Az iskolai anyakönyvi bejegyzés szerint a gyámja ekkor még Vagner Ferenc volt, lakhelyeként pedig Nagyvásonyt adta meg. Érdekeség, hogy származását tekintve Bohemus szerepel a megfelelő rubrikában – az utolsó év kivételével, amikor már Hungarus.¹⁰

Hollán a veszprémi gimnázium elvégzését követően került Szombathelyre, ahol minden bizonnyal már Haiszler volt a gyámja. Feltételezhetjük – noha ez adatokkal nem alátámasztható –, hogy a szombathelyi családi környezet hatására választotta az orvosi pályát, hiszen két itt élő sógora (Haiszler és Richter) révén szoros kapcsolatba került az orvoslással. Ezt valószínűsíti az a körülmény is, hogy a líceum befejezését követően nem a pesti egyetemre, hanem Haiszlerhez hasonlóan a Bécsi Egyetem orvosi karára iratkozott be. Igaz, ez következhetett a cseh-német családi háttérből is: ennek révén számára egyszerűen természetesebbnek tűnt a birodalmi fővárosban való továbbtanulás, mely ráadásul sokkal vonzóbb is lehetett, mint a sokkal kisebb és jelentéktelenebb Pest.

- 5 Noha Kislődön házasodtak, az eskető pap azonban nem a helyi plébános volt, hanem Keller Antal győri kanonok, aki korábban Haiszler tanára volt Győrben. Talán véletlen egybeesés, hogy Hollán János feleségét is Kellernek hívták, mindenesetre egy lehetséges magyarázat, hogy rokonok voltak, és rajta keresztül ismerte meg Haiszler a családot.
- 6 Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Band 7. 222 p.; Vándor András: A megújult Haiszler-kápolna az Alsóvárosi temetőben = Veszprémi Szemle, 2012. 4. sz. 95–105 p.
- 7 Szigetváry Ferenc: Szombathelyi patikáinak története a magyarországi gyógyszerészet fejlődésének tükrében (1578-1849) = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1991. 2. sz. 202–203., 211. p.; Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár IV.149. Táplánszentkereszti plébánia iratai, Vegyes anyakönyvek II. kötet, 271 p.
- 8 Szombathelyi Székesegyházi Főplébánia, Házassági anyakönyvek II. kötet, 52 p.

- 9 Vecsey Lajos: A szombathelyi királyi líceum alapítása és első évei 1793–1808. Szombathely, 1934. 80. p.
- 10 Piarista Rend Magyar Tartományának Központi Levéltára III.6.1.a. Catalogus studiosae juventutis II. 281., 285., 290. és 299 ff.

Hollán József orvosdoktori oklevelét 1804-ben szerezte meg, ezt követően feltehetően visszatért Szombathelyre, bár életének erről az időszakáról alig rendelkezünk biztos információval. Erre utal ugyanakkor, hogy 1806-ban Vogl Ignác és Sober Johanna gyermekének keresztapjaként tűnik fel a városban, ráadásul a másik keresztszülő Magdolna nővére volt.¹¹ A következő biztos pont életében, hogy 1808-ban felkérték Zala vármegye főorvosi tisztjére. Ekkor úgy hivatkoznak rá, mint „többnyire pedig Szombathelyen lakozó Hollán orvos”, illetve „Hollán Jóseff szombathelyi Orvos Úr”,¹² ami ismét csak arra utal, hogy az egyetemet követően a vasi megyeszékhelyen élt és működött, feltehetően magánorvosként. Amikor zalai főorvos lett, mindössze huszonnégy éves volt. Közel tíz éven keresztül töltötte be ezt a pozíciót, egészen 1819. június 5-ig, amikor visszatért Szombathelyre és végleg metelepedett a városban.¹³

Hollán József nem sokkal Zalaegerszegre érkezését követően vette el Hohl Johannát feleségül. Házassági bejegyzésüket ugyan nem sikerült megtalálni, de annyi bizonyos, hogy nem Szombathelyen és nem Zalaegerszegen esküdtek. A Szinnyei József 1896-ban megjelent irodalomtörténeti lexikonjában található – egyébiránt számos hibás adatot tartalmazó – Hollán Ernő-életrajzban édesanyja belga származású volt, de erre forrást nem találtam, ezért erős fenntartással kell kezelni.¹⁴ Neve alapján inkább a német származást valószínűsít-

hetjük, talán Vas vármegye valamelyik német nyelvű településén született. A házaspárnak összesen hat gyermeke született: öt fiú és egy leány. Adolf (1810), József (1812), Gusztáv (1814) és Kornélia (1816) Zalaegerszegen látta meg a napvilágot, míg Hugó (1819) és Ernő (1824) már Szombathelyen. A gyermekek közül József mindössze egyetlen napot élt, és jöllehet Kornélia halálózását nem sikerült megtalálni, feltehetően ő is fiatalon hunyt el, mivel semmilyen későbbi információval nem rendelkezünk róla.

Miután Hollán József visszaköltözött családjával Szombathelyre,¹⁵ már nem vállalt hivatali pozíciót és egészen haláláig magánorvosként, illetve 1823-as megalakulását követően a Szombathelyi Emberbaráti Egylet kórházának az orvosaként működött. Utóbbi munkát egyébként tiszteletdíj nélkül vállalta amellet, hogy az egylet tagjaként még az éves tagdíjával is hozzájárult annak fenntartásához.¹⁶ Érdekes körülmény, hogy soha nem kérte felvételét a szombathelyi polgárok közé, ráadásul ingatlant sem vásárolt a városban. Először az 1828-as országos összeírásban bukkan fel a neve, amelyben *honoráciorként* (nem nemesi származású értelmiségi) szerepel, akinek semmilyen ház- vagy földbirtoka nincs. A neve mellett mindössze két szolgálot írtak össze, mely azonban arra utal, hogy vagyonos családról volt szó.¹⁷ Vagyis noha Hollán Szombathelyen élt, ő maga nem számított szombathelyi polgárnak. Honoráciorként – a nemesekhez ha-

11 Szombathelyi Székesegyházi Főplébánia, Keresztelési anyakönyvek III. kötet, 267 p.

12 Magyar Nemzeti Levéltár Zalai Vármegyei Levéltára IV.1.a. Protocollum congregationum 1808. június 20. 68/23. és 1808. augusztus 8. 82/43.

13 Zala megye archontológiája 1138–2000. Zalai Gyűjtemény 50. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. 300. p.

14 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet. Bp., 1896. 1001–1002. p.

15 Ezúton szeretném megköszönni Tilcsik Györgynek a Hollán család szombathelyi éveinek feltárásában adott tanácsait, segítségét.

16 Keppel Csilla: „A szenvedő emberiség iránt való jótékonyáságnak” legnemesebb pártolói. A szombathelyi kórházügy kiemelkedő támogatói a 19. században. = VSZ, 2021. 3. sz. 324. p.

17 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL VaML) IV.11.a. Conscriptioes Regnicolares. Szombathely 1828-as tabellája. Nr. 236.

sonlóan – a vármegye joghatósága alá tartozott, adóznia orvosi jövedelme után nem kellett, s mivel egyéb vagyonnal vagy bevétellel nem rendelkezett, így a városi és a vármegyei adójegyzékekben sem tűnik fel nagyon sokáig.

Itt érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy a honoráciorok adózása tekintetében országosan és helyi szinten is elég nagy eltérések és bizonytalanságok mutatkoztak.¹⁸ Erre utal, hogy a vármegye 1838-as dikális összeírásában már szerepel Hollán,¹⁹ ezt követően 1842-től pedig a városi adójegyzékekbe is bekerül,²⁰ annak ellenére, hogy orvosi jövedelmén kívül továbbra sem rendelkezett egyéb vagyonnal vagy jövedelemmel, vagy legalábbis nem tudunk róla.

A család pontos lakhelyének tekintetében is vannak bizonytalanságok: nem tudni, hogy 1819-ben hova költöztek. Az első támpont az említett 1828-as országos összeírás, illetve annak 1832-es rektifikációja. Ekkor családjával Kirchlechner Mátyás, a németújvári Batthyány uradalom tisztartójának Kiskar utcai házában, a mai Hollán Ernő utca 15.-ben lakott.²¹ Ez az az épület, melyet a századfordulón Bodányi Ödön a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet felkérésére Hollán Ernő szülőházaként azonosított, és ahol 1901-ben elhelyezték az emléktáblát.²² Kirchlechner nem lakott Szombathelyen, emeletes házát rendszerint bérbe adta. Csak feltéte-

lezhetjük, de biztosan nem állíthatjuk, hogy 1828 előtt is itt élt a család.

Hollán József a már említett 1838-as dikális összeírás szerint még a Kirchlechner-féle házban élt, de 1839-ben feleségével átköltözött Arth József Kőszegi utcai házába (ma Petőfi Sándor utca 33.). A költözés okát nem tudjuk, talán a Kirchlechner-féle épület tulajdonosváltásával függhet össze, hiszen 1840-ben azt már Herczinger Alojza birto-kolta, aki Grünwald Ignác zsidó kereskedőnek adta bérbe.²³ Hollán nevét ennek megfelelően az 1840-es adójegyzékben Arth József Kőszegi utcai házában olvashatjuk,²⁴ és itt is élte le hátralévő életét, egészen 1849. április 13-án bekövetkezett haláláig. Felesége nyolc évvel élte túl férjét, 1859. november 9-én hunyt el. A házaspárt a Szent Márton-templom kriptájában helyezték örök nyugalomra, koporsójuk ma is megvan.²⁵

Hollán József és Hohl Johanna fiai

Hollán Adolf

Ahogy említettem, Hollán József és Hohl Johanna négy életben maradt fia részben Zalaegerszegeen, részben pedig Szombathelyen született. Középkolai tanulmányaikat

18 Honoráciorokra lásd: Heckenast Gusztáv: Honoráciorok a reformkorban. = Századok, 1989. III–IV. 427–441. p.

19 MNL VaML IV.11.b. Conscriptioes dicales, Szombathely Püspöki Mezőváros rovatos összeírása 1838ik esztendőben 200–201 ff.

20 MNL VaML V.103.a-b. Conscriptio Facultatum pro Anno 1842. 40–41 ff.

21 MNL VaML IV.11.a. Conscriptioes Regnicolares. Szombathely 1832-es rektifikált tabellája. Nr. 236.

22 Az egyesület tárgyalásai. A május 15-én tartott 429-ik választmányi ülése. 3. pont. = A Magyar Mérnök- és Építészegylet Heti Értesítője. XX. évf. (1901) Szerk.: Mihályfi József. Bp., 1901. 227. p.

23 Tilcsik György: Szombathely mezőváros reformkori adójegyzékeinek néhány tanulsága = Archivum Comitatus Castriferrei No. 7. Előadások Vas megye történetéről VI. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2015. 253 p.

24 Az 1840-es jegyzékben nem, mint adózót vették fel, hanem ismeretlen okból utólag írták be a nevé a listába Arth József neve alá. Ehhez némileg hasonlóan 1833-ban is találkozhatunk a nevével akkor még a Kiskar utcában, de ott tévesen vették fel és utólag kihúzták. MNL VaML V.103.a-b. Conscriptio Facultatum pro Anno 1833. 15 f. és pro Anno 1840. 24–25 ff.

25 Koporsók, urnák, csontkamrák a Szent Márton kriptában = Életünk 55 (2017)9. 43. p.

ugyanakkor már valamennyien a vasi megyeszékhelyen végezték, de míg a három idősebb testvér a négyéves gimnázium után a líceum két évfolyamát is elvégezte, addig Ernő a gimnázium után a bécsi Cs. kir. Hadmérnöki Akadémiára iratkozott be. A testvérek közül Adolf és Ernő kiemelkedő tanulmányi eredményeikkel végig eminens tanulóknak számítottak, nem véletlen, hogy ők ketten folytatták aztán tanulmányaikat felsőfokú intézetben. Ezzel szemben Gusztáv és Hugó teljesítménye, noha az átlagnál ugyan jobban teljesítettek, nem volt kiugró.²⁶

A legidősebb fiú Hollán Adolf (1810–1893) volt, aki édesapját követve orvosi pályára lépett. 1837-ben nyert orvosdoktori oklevelet a pesti egyetemen, ezt követően pedig visszatért Szombathelyre, és vármegyei szolgálatba lépett: előbb fősebész, majd 1841 novemberétől Kiscellen (ma: Celldömölk) másodorvos, végül pedig 1849 januárjától főorvos volt Szombathelyen. Mint azt látni fogjuk, Hollán mindössze két évet töltött a vasi megyeszékhelyen, bár feltehetően eredetileg hosszabb távon tervezett a városban maradni. Erre utal, hogy 1849 júliusában házat vásárolt a Kőszegi utcában (a mai Petőfi Sándor utca 21.-et), nem messze szülei lakásától, valamint mellette egy kisebb szántót a Magazini dűlőben, majd ezt követően 1850. február 8-án hivatalosan is kérte a szombathelyi polgárok közé való felvételét. Kérélmében a következőképpen fogalmazott: „Hivatalos állomásomnál fogva Szombathely városában állandóan letelepedvén, ugyanitt fekvő birtokot szereztem, s ekkép érdekeim leginkább e városhoz lévén kötve könyörgök:

hogy a városi polgárok díszes koszorújába a szokásos díjak letétele mellett bévenni szíveskedjenek.”²⁷ Három nappal később a tanács határozata szerint fel is vették a szombathelyi polgárok közé.²⁸

Adolf – ellentétben testvéreivel – korlátozott szerepet vállalt az 1848–49-es eseményekben. Noha 1848 nyarán a Vas vármegyei mozgóvá tett önkéntes nemzetőrség ezredorvosa volt, és az alakulattal Somogy vármegyébe, a horvát határhoz is levonult, ezt követően további aktív szerepet már nem játszott a történesekben.²⁹ Sőt, az eseményekhez való viszonyulása meglehetősen kérdéses. Bár jóbarátjával, Sibrik Sándorral folytatott levelezése részben fennmaradt, erre vonatkozóan nem találunk információkat. Ugyanakkor a Cs. kir. Katonai és Polgári Kormányzóság rendőri megfigyelés alatt tartotta az 1850-es évek elején. Nyilvántartási lapja szerint ugyanis a mozgó nemzetőrségbe kevesebb önként, inkább kényszerűségből, nyomás hatására lépett be (feltehetően szaktudása miatt volt rá szükség), az eseményekben pedig eszentül semmilyen formában nem vett részt. Sőt, jellemzésében úgy fogalmaznak, mint aki politikai szempontból megfelelően viselkedett, megemlítve alapvetően lojális beállítottságát.³⁰ Ugyanakkor itt érdemes megjegyezni, hogy a korban közel sem volt ritka az olyan tudatos családi stratégia, miszerint jövőjüket bebiztosítva tagjaik mindkét szembenálló fél között feltűnnek, vagy egyáltalán

27 MNL VaML V.102.b. Fasc. 181. Nr. 407.

28 MNL VaML V.142.a. 1849 Nr. 1151 és Nr. 1194.

29 Simon V. Péter – Tilcsik György: A Vas megyei mozgóvá tett nemzetőrség és levelezőkönyve 1848. július–szeptember. = Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője 17–18. (1983–1984). Szombathely, 1988. 278. és 331–332. p.

30 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) D298. A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt nem gyanús személyek nyilvántartási lapjai. 10. doboz. 582. Hollán Adolf.

26 MNL VaML VIII.56. Szombathelyi Premontrei Rendi Gimnázium iratai. Prima et secunda quimestralis Informatio de Juventute Regii Gymnasii Sabariensis pro anno 1821–1839 kötetek.; MNL VaML VIII.59. Szombathelyi Philosophiai Liceum iratai. Informatio de juventute Lycei Sabariensis pro anno 1825/1826, 1826/1827, 1829/1830, 1830/1831, 1834/1835, 1835/1836.

nem kötelezik el magukat és kívárnak (mely persze nem feltétlenül volt opportunizmus, s a választás alighanem nem állt távol a saját meggyőződésétől). Ez a gyakorlat, mint látni fogjuk, feltételezhető a Hollán családnál is: Adolf jórészt kivonta magát az eseményekből, Hugó és Ernő a szabadságharc oldalára állt, Gusztáv pedig a császári hadseregben maradt.

A fentieknek megfelelően Adolf pályája a neoabszolutizmus idején nemhogy megakadt volna, de éppen ekkor ívelt fel. 1851-ben a Soproni Kerület egészségügyi előadó-jává léptették elő, majd 1854-ben a budai helytartósági osztálynál orvosi tanácsos, 1862-ben pedig a Helytartótanácsnál egészségügyi tanácsos és országos főorvos lett. A kiegyezést követően természetesen a polgári kormánynak is tagja maradt és a Belügyminisztérium osztálytanácsosává nevezték ki. Itt Grósz Lipót osztálytanácsossal közösen meghatározó szerepet játszott az ország első modern közegészségügyi törvényének a kidolgozásában (1876. XIV. tc.), noha az már csak leköszönését követően emelkedett törvényerőre. 1874-ben ugyanis a pozsonyi kórház igazgatójává nevezték ki, mely tisztséget egészen 1882-es nyugdíjba vonulásáig töltötte be. Hollán Adolf kétségtelenül fényes karriert futott be, működéséért több alkalommal is kitüntették: 1857-ben megkapta a Ferenc József rend lovagkeresztjét, 1866-ban a Vaskorona rend III. osztályát, nyugdíjazásakor pedig az uralkodó nemességét adományozott neki címerrel és kislódi előnévvel.³¹

Itt kell rövid kitérőt tenni a nemesség kérdésre, mivel az a szakirodalomban is több helyütt tévesen szerepel. Mint korábban láthattuk, a Hollán család nem volt nemesi származású, a rendi társadalomban honoráciornak számítottak. A nemességet csak

Hollán Adolf szerezte meg, melyet azonban kizárólag neki és mindkét nembeli leszármazottjainak adományozta az uralkodó. Vagyis testvérei, így Hollán Ernő sem voltak nemesek. Sőt, noha nyugdíjba vonulásakor neki is felajánlotta Ferenc József a nemességet, de ő azt visszautasította, inkább a főrendiházi tagságot választotta.³²

Hollán Adolf még utolsó egyetemi évében, 1837-ben házasodott meg: egy pesti selyemszövő mester lányát, Pingiczer Jozefát (1811–1893) vette el. Összesen hat gyermekük született: Paulina (1839) és Viktor (1840) Szombathelyen, Kálmán (1842), Sándor (1846) és Ernő (1848) Kiscellen, míg Irén (1852) Sopronban. A család, mint láttuk, nem sokáig élt a szombathelyi házban, ugyanakkor Hollán azt egészen édesanyja – aki a házban élt – 1859-ben bekövetkezett haláláig nem adta el. Testvérei közül Hugó 1849-ben emigrált, Ernő pedig 1861-ben Pestre költözött, a családból egyedül Gusztáv öccse maradt Szombathelyen. Ő azonban agglegényként alighanem nem tartott igényt a házra és inkább egy lakást bérelt magának a Kiskar utcában. Ezért Adolf előbb bérbé adta a házat, majd 1866-ban végül eladta azt Szabó László ügyvédnek.³³ Hollán Adolf és felesége mindössze pár nap különbséggel hunyt el Pozsonyban: 1893. március 24-én Pingiczer Jozefa, majd április 6-án Adolf. Mindketten a Szent András temetőben nyugszanak.

Hollán Gusztáv

Hollán József három másik fia a katonai hivatást választotta. Motivációjukat nem ismerjük, ugyanakkor az 1848–49-es események hatására, valamint eltérő karakterük

32 Hajdu Tibor: Tisztikar és közeposztály. Budapest, 1999. 273. p.

33 MNL VaML VII.6.c. Szombathelyi telekkönyvi be-télapok, 324.

31 MNL OL K19 Libri Regii 2. kötet 27–30. p.

eredményeképpen végül teljesen eltérő pályát futottak be. A második fiú, Gusztáv (1814–1893) 1832-ben közlegényként lépett be a csehországi kiegészítésű cs. kir. 5. (Savoya) dragonyosezredbe (a későbbi 13. dragonyosezred), majd (a korra jellemzően) lassan, de biztosan haladt felfelé a ranglétrán: közel egy év közlegényi és nyolc és fél év altiszti beosztást követően 1843-ban érte el az alhadnagyi, 1848. július 1-én pedig a főhadnagyi rangot.³⁴ Gusztáv döntése az ezred mellett nem volt véletlen, az ugyanis 1830-tól Vas vármegyében állomásozott és csak 1840-ben helyezték át, mikor visszatért korábbi erdélyi állomáshelyére, a királyföldi Kőhalomra (ma: Rupea, Románia). Itt érték az alakulatot az 1848-as események.³⁵

A szabadságharc idején a három testvér közül egyedül Gusztáv maradt császári szolgálatban, ugyanakkor a harcokban sem Magyarországon, sem pedig más hadszíntéren nem vett részt – legalábbis erre utal, hogy 1849-es szolgálati lapján az szerepel, hogy harci tapasztalattal nem rendelkezik. Éppen ezért némileg kérdéses 1848 őszi és téli sorsa, ugyanis alakulata ekkor már aktívan részt vett az erdélyi harcokban a császáriak oldalán. Arra semmi nem utal, hogy megpróbált volna átállni a magyarok oldalára, annyi bizonyos csak, hogy 1849 januárjában szabadságolását kérte és rövid időre hazatért (az akkor már osztrák megszállás alatt álló) Szombathelyre szüleihez és Adolf testvéréhez (aki éppen ekkor költözött vissza a megyeszékhelyre Kiscellből).³⁶ Ezt követően pedig

február elején áthelyezték Galíciába, a cs. kir. 10. (Vilmos) huszárezredhez, pontosabban annak megmaradt részeihez.³⁷

A Vilmos-huszárok a forradalom kitörésekor Tarnopol (ma: Ternopil, Ukrajna) környékén állomásoztak. Májusban az ezred felét (a két őrnagyi osztályt) Magyarországra helyezték, ahol később csatlakoztak a szabadságharchoz. Az ezredesi és az alezredesi osztály ugyanakkor Galíciában maradt, ahonnan október–november folyamán több szökésre is sor került. A megmaradt csonka alakulatot végül 1849 júniusában Csehországba rendelték újjászervezésre.³⁸ Hollán Gusztáv áthelyezésének köszönhetően teljesen kimaradt az 1848–49-es harci eseményekből. Csak feltételezhetjük, hogy tudatosan próbálta elkerülni, hogy harcolnia kelljen a hazája ellen, miközben uralkodójának tett esküjéhez is hű akart maradni. Szolgálati lapja ugyanis határozott jellemként írja le, akinek szilárd alapelvei vannak. Így minden bizonnyal 1848–49-ben hozott döntéseit kellő mérlegelés után hozta meg.³⁹

Gusztáv a szabadságharc leverését követően is a cs. kir. hadseregben maradt. Pályafutását azonban nem csapatszolgálatban fejezte be. 1852-ben a Olmützi Tüzérakadémiára helyezték lovaglótanárnak, és innen is vonult nyugállományba 1854-ben.⁴⁰ Nyugdíjazását követően hazaköltözött Szombathelyre és itt élte le életét. Soha nem házasodott meg, de aktív társasági életet

34 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (a továbbiakban: OeStA KA) Pers CL Kav 569. Dragonerregiment Nr. 5, 1848 és 1849.

35 Az ezred történetére lásd: Mengen, Friedrich von: Geschichte des K.K. Oesterreichischen 13. Dragoner-Regiments Prinz Eugen von Savoyen seit seiner Errichtung 1682 bis zum Gegenwart. Brandeis a.d. Elbe, 1879.

36 MNL OL P1862-2-53. 300. f. Sibirik család levéltára. Hollán Adolf Sibirik II. Sándorhoz írt levelei. 1849. január 28.

37 OeStA KA Pers CL Kav 593. Husarenregiment Nr. 10., 1849.

38 Treuenfest, Gustav Amon von: Geschichte des kaiserl. und königl. Husaren-Regimentes Nr. 10. Friedrich Wilhelm III., König von Preussen. 150. jährigen Regiments-Jubiläum. Wien, 1892. 316–323. p.

39 OeStA KA Pers CL Kav 597. Husarenregiment Nr. 10., 1850.

40 Gatti, Friedrich: Geschichte der k. und k. Technischen Militär-Akademie. Zweiter Teil. Geschichte des k.k. Bombardier-Corps, der k.k. Artillerie-Hauptschule und der k.k. Artillerie-Akademie 1786–1869. Wien, 1905. 425. p.

élt a városban és a vármegyében. Szenvedélyes lovas és vadász volt, valamint rendszeres jótekonnykodónak számított, aki tagja volt több helyi egyletnek is (így például a Vas megyei Régészeti Egyletnek). A visszaemlékezések szerint egy jó kedélyű, humoros, jószívű ember volt, aki idős korára „előkelő köreink szeretetreméltó »Gusztu bácsijaként«” volt közkedvelt.⁴¹ Megbecsültségét jól mutatja, hogy a temetésén a vármegye legelőkelőbb családjaival hatalmas gyászmenet kísért a Szent Márton temetőbe. Mint nyugalmazott tisztet katonai tiszteletadás mellett temették, ahová a szombathelyi cs. és kir. 11. huszárezred egy egész századdal vonult ki.⁴²

Hollán Hugó

A harmadik fiú, Hugó (1819–1863) bátyjával teljesen ellentétes katonai pályát futott be. 1838-ban a cs. kir. 12. (Nádor) huszárezredbe lépett be, az alhadnagyi rangot 1845-ben, a főhadnagyt pedig 1848-ban érte el. Hogy miért pont a jász-kun huszárezredet választotta, nem tudjuk, különösen, hogy az alakulat ekkor otthonától messze, Felső-Ausztriában állomásozott, ráadásul később sem került közelebb: a forradalom kitörése már a csehországi Saazban (ma: Žatec, Csehország), illetve magát Hollánt a második őrnagyi osztállyal, Böhmisch Leipanál (ma: Česká Lípa, Csehország) érte. Bár a magyar kormány kezdetektől próbálta elérni, hogy a magyar kiegészítésű alakulatokat rendeljék vissza Magyarországra, ez csak eseti jelleggel történt meg (ahogy láthattuk a Vilmos-huszárok esetében), és a nádor huszárok is Csehországban maradtak. Ezt az ottani feszült helyzet is indokolta, nem véletlen, hogy

az alakulatot nyár elején Prága alá rendelték Alfred zu Windisch-Grätz itt gyülekező csapataihoz, ahol részt vett a júniusi felkelés leverésében is.⁴³

Mivel az ezredet nem engedték hazatérni Magyarországra, egyre több tiszt foglalkozott a szökés gondolatával, mely elhatározásukban csak megerősítette Josip Jelačić horvát bán Magyarország elleni szeptember eleji támadásának a híre. Emellett Kászonyi Dániel személyében maga Kossuth is küldött egy ügynököt Prága alá, hogy minél több tisztet bírjon rá a hazatérésre. Az első nagyobb csapat végül a téli szálláshelyre való visszaút során, október 4-én, a Saaz felé vezető úton határozta el magát a szökésre. Sréter Lajos százados és Dessewffy Dénes hadnagy vezetésével a huszárok dél felé indulva nyugatról kerültek meg Prágát, majd átkelve a Moldván Magyarországra felé vették az irányt és október 11-én Szentjánosnál (ma: Moravský Svätý Ján, Szlovákia) sikeresen el is érték a határt. Őket követte október 21-én a második őrnagyi osztály két százada, melyet Virágh Gedeon és Hollán Hugó főhadnagyk vezettek. A körülbelül 200 főt számláló csapat Stréterhez és Dessewffyhez hasonló útvonalon haladt és végül (igaz 150 főre fogyatkozva) a Morva folyó menti Szakolcánál (ma: Skalica, Szlovákia) érte el a határt. Ezt követően még számos szökési kísérletre sor került, de ezek jó része sikertelen maradt. Végül a körülbelül 650, különböző időpontokban útnak indult huszárból csak 256 érte el Magyarországot.⁴⁴

A körülbelül kétszázadnyi nádorhuszár (így Hollán Hugó is) eleinte a rövid életű Frangepán-csapatban, majd a Feldunai Hadsereg (későbbi VII. hadosztály) kötelékében,

41 Halálozás. = Vasvármegye, 1893. augusztus 6. 4. p.

42 Fényes katonai temetés. = Vasvármegye, 1893. augusztus 13. 3. p.

43 Treuenfest, Gustav Ritter Amon von: Geschichte des k.k. 12. Huszaren-Regiments. 1800–1850 Palatinal, 1850–1875 Graf Haller. 1875 von Fratricsevics. Wien, 1876. 185–1867. p.

44 Urbán Aladár: A Nádor-huszárok hazatérése 1848-ban. = Az Élet és Tudomány Tudományos Kalendáriuma az 1964. évre. 277–280. p.

végül pedig a Kmety-hadosztályban harcolt, de a szabadságharc ideje alatt szervezett újabb századok más csapattestekhez is be voltak osztva (így a Kazinczy-hadosztályhoz és a IX. hadtesthez).⁴⁵ Hollán Hugót még november 1-én alszázadosná, majd 1849 áprilisában főszázadosná léptették elő. Május 26-án rövid időre az ezred tartalék osztályához került, de júliusban visszahelyezték a Kmety-hadosztályhoz. Legutoljára a temesvári ütközetben harcolt augusztus 9-én, melyet követően Törökországba emigrált.⁴⁶

A szabadságharc bukását követően Hollán Hugó Vidinben csatlakozott Bem Józsefhez, sőt több mint kétszáz társával követve példáját, áttért a muzulmán hitre. Hollán török neve Iszkander bej lett. Az áttérésnek természetesen nem vallási meggyőződés volt az oka, sokkal inkább az, hogy egyrészt így kerülhették el kiadatásukat, másrészt csak így válhattak az oszmán hadsereg tagjaivá, reménykedve a harc folytatásában egy esetleges török–oroszlaborban. Ennek eredményeképpen összesen 193-an kaptak különböző ruméliai egységekben beosztást, míg 21 fő Isztambulba került.⁴⁷

Az áttérést követően Bemet tizenkilenc követőjével (köztük Hollánnal) Vidinből Aleppóba internálták, majd nem sokkal később aktív katonai szolgálatba helyezték őket. Így rövid ideig Hollán is az oszmán hadsereg tisztje lett. Érdekes módon Szombathelyen a családnak meglehetősen pontos információi voltak Hugó sorsáról. Már 1849 novemberében nemcsak arról kaptak hírt, hogy áttért a muzulmán hitre (bár ezt két-

kedve fogadták), hanem zsoldjáról és ellátmányáról is részletes adataik voltak. A forrást nem ismerjük, de talán Ernő lehetett, aki éppen ekkor tért haza Szombathelyre Pétervárad feladását követően.⁴⁸

Ahogy az emigráció sok tagja, így Hollán Hugó is Bem 1850 decemberében bekövetkezett halálát követően döntött az Oszmán Birodalom (és ezzel újdonsült hite) elhagyása mellett. Erre azonban csak egy év múlva került sor: 1851. november 20-án öt társával (Anselm Albert, Árvay László, Baróthy László, Fiala János és Nemegyei Bódog) útnak indult Bejrútból, hogy Marseilles-en keresztül a Henry hajó fedélzetén 1852. március 15-én megérkezzen New Orleansba.⁴⁹ Véletlen egybeesés, hogy Hollán és társainak megérkezése szinte pontosan egybeesett Kossuth New Orleans-i látogatásával, ahol kevesebb mint tizenegy nap múlva már részt is vehettek a kesszámú helyi magyarsággal a fogadásán.⁵⁰

Hollán Hugó az Egyesület Államokban végül az Illinois állambeli Quincyben telepedett meg. Érdekes kérdésként merülhet fel, hogy mennyire tartotta a kapcsolatot a Magyarországon maradt testvéreivel, illetve édesanyjával. Családi levelezés és egyéb források hiányában azonban erre sajnos nem tudunk válaszolni. Hugó az Egyesült Államokba érkezésének évében megházasodott: egy porosz származású özvegyasszonyt vett el, Regina Konatzot (1817–1872), akitől egy leánygyermek született.

45 Babucs Zoltán: Jászkun csapattestek 1848/49-ben. = ZOUNUK. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 14. Szerk.: Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 1999. 123–127 p.

46 Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp., 2008. 456. p.

47 Selim Deringil: „Törökké lett” magyarok a szabadságharc után. = BUKSZ – Budapesti Könyvszemle, 2011. 1. sz. 145–148. p.

48 MNL OL P 1862-2-53. 293. f. Sibrik család levéltára. Hollán Adolf Sibrik II. Sándorhoz írt levelei. 1849. november 25.

49 Louisiana State Archives, New Orleans Passenger Lists, 1820–1902 (NARA M259) 035b (4 Feb 1852–30 Apr 1852) Nr. 123. = <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95V3-9Z7?i=274&cc=1916009> (Megtekintve: 2024. április 29.)

50 Magyarország újabb kori történetének forrásai. Iratok az 1848–49-i emigráció történetéhez. A bevezető tanulmányt írta és az okirattárat összeállította Jánossy Dénes. I. kötet. Bp., 1940. 342. p.

letett, Crescence. Itt érdemes megemlíteni egy, a szakirodalomban elterjedt téves információt, miszerint Hollán Hugó az 1840-es években megházasodott volna és két gyermeke is született (1844-ben és 1846-ban).⁵¹ Ez az információ azonban alighanem egy félreértésen alapul. Sem ezredének anyakönyvében, sem pedig szolgálati lapján nincsen nyoma az állítólagos házasságnak és gyermekeknek.⁵² A tévedésre az 1860-as amerikai népszámlálás adhat magyarázatot, ahol Hollán Hugó családjában három gyermeket írtak össze: a 16 éves Frankot, a 14 éves Adolphot és a 6 éves Crescenciát. A két fiú, jóllehet az ő nevét viselték, csupán a nevelt gyermekei voltak és feleségének első házasságából származtak. Regina Konatz első férje ugyanis Lewis Butze volt, akitől három gyermeke is született Quincyben: William (ő fiatalon elhunyt), Frank és Adolph.⁵³

Hollán Hugó Quincyben különböző vállalkozásokból tartotta fenn családját, ugyanakkor nem csendes nyugdíjasévekkel fejezte be életét. 1861 áprilisában, a polgárháború kitörését követően ugyanis belépett az Unió hadseregébe. Előbb tizedesként szolgált a 10. illinois-i gyalogezredben, majd a Tartalékos Hadtest 1. missouri lovas zászlóaljának lett a parancsnoka, akiket „Hollán Lovasai”-nak is hívtak. Ugyanakkor emberei fosztogatásai és erőszakoskodásai miatt, melyet a vád szerint Hollán mint parancsnok

nem akadályozott meg, őt beosztottjával és egy tisztársával együtt letartóztatták és hadbírótság elé állították. Noha az ítélet szerint Hollánt elbocsátották a hadseregből, nem sokkal később, 1862 októberében ismét szolgálatba léphetett és az illinois-i 119. gyalogezred századosa lett. Végül 1863. április 1-én a Tennessee állambeli Jackson melletti ütközetben elesett.⁵⁴

Hollán Ernő

Végezetül néhány szóban foglaljuk össze a negyedik fiú, Ernő pályafutását is! Mint korábban említettem, Ernő legidősebb testvéréhez hasonlóan rendkívül tehetséges tanuló volt, aki végig az eminensek között volt a gimnáziumban, de Gusztávhoz és Hugóhoz hasonlóan inkább a katonai pályát választotta. Pályaválasztása feltehetően tudatos volt és nem kényszerszülte, hiszen eredményei alapján egyetemen is továbbtanulhatott volna. Tehetségének köszönhetően ugyanis 1839-ben nemcsak felvételt nyert a Bécsi Hadmérnöki Akadémiára, de tanulmányait a Festetics-alap⁵⁵ ösztöndíjsaként végezte.⁵⁶

Hollán az akadémián évfolyamelső volt, emiatt osztályát „Hollán-osztálynak” is nevezték. Ennek nemcsak szimbolikus, de gyakorlati jelentősége is volt, mivel a kialakult

54 Vida, 2011. 241–242. p.

55 Gróf Festetics György (1755–1819) 1802-ben egy alapítványt hozott létre, hogy támogassa a magyarországi ifjak katonai tanulmányait. Az ösztöndíjban egyszerre hárman részesülhetettek, akik a Magyarországon felállítandó katonai akadémián tanulhattak. Mivel ekkor ilyen intézmény még nem létezett az országban, annak megalapításáig a bécsi Hadmérnöki Akadémiára járó ifjakat támogatta az ösztöndíj. Szabó Dezső: A herceg Festetics-család története. Bp., 1928. 258–261. p.

56 Gatti, Friedrich: Geschichte der k. und k. Technischen Militär-Akademie. Erster Theil: Geschichte der k.k. Ingenieur- und k.k. Genie-Akademie, 1717–1869. Wien, 1901. (továbbiakban: Gatti, 1901.) 807. p.

51 Vida István Kornél: Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban. Bp., 2011. (továbbiakban: Vida, 2011.) 241. p.

52 OeStA KA Pers CL Kav 594 Husarenregiment Nr. 12., 1848. és AT-OeStA KA Matr HR Traunungsbuch des Husarenregiments Nr. 12. I. Band. 1816–1862.

53 United States Census, 1860 Illinois, Adams, 2nd Ward of Quincy City. = <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9YBT-QLN?i=45> (Megtekintve: 2024. április 29.) Frankot kivéve, aki a St. Louis-i Bellefontaine temetőben nyugszik, a család valamennyi tagja (Hollán Hugóval együtt) a Woodland temetőben, Quincyben van eltemetve.

hagyomány szerint a legkitűnőbb növények képviselték az osztályt a parancsnokaik felé.⁵⁷ Hollán a hadmérnöki pályát választva testvéreivel szemben potenciálisan gyorsabb előmenetelnek nézett elé. Mivel katonai akadémián végzett hivatásos tisztként, így 1844-ben már alhadnagyi rangban léphetett a hadsereg kötelékébe, melyre, mint korábban láthattuk, testvéreinek hosszú évekig kellett várniuk. Ezt követően még egy évet Bécsben töltött, mivel hadmérnöként további egyéves kurzust kellett elvégeznie.⁵⁸

Ennek befejezése után első szolgálati helye Komáromba vezetett, ahol közel másfél évet töltött el, majd a lengyel (ma: Lviv, Ukrajna) kerületi műszaki és erősítési igazgatósághoz került, ahol a forradalom kitörése is érte. Komáromban a monostori erőd munkálataiban, Lembergben pedig az erőd megerősítésében vett részt, mely során kiemelkedő képességei nem maradtak rejtve. Ennek köszönhetően 1847. augusztus 20-án már főhadnagyi rangot kapott, személyi lapján pedig külön kiemelték tehetségét, valamint úgy jellemezték, mint aki „jó elméleti ismeretekkel rendelkezik, és ügyesnek bizonyul a helyszínrajzok és a különféle építési tervek rögzítésében, szintezésében és rajzolásában, láthatóan jeleskedik az előzetes költségfelmérések elkészítésében, és dicsérendő az építési munkák irányításában szerzett széleskörű tapasztalata”.⁵⁹

Hollán számára minden adott volt, hogy fényes katonai pályát fusson be a cs. kir. hadseregben, hiszen tehetsége mellett erre alkata is predesztinálta: vidám, nyitott, jóindulatú, lelkes és elkötelezett, a civilekkel illedelmes, a feletteseivel tisztelettelű, a bajtársakkal szemben barátságos, a beosztottjaival pedig kellően szigorú volt a jellemzése

szerint. Az 1848-as események viszont testvéreikhez hasonlóan őt is választás elé állították. Gusztávhoz és Hugóhoz képest azonban egy harmadik utat járt be: 1848. június 19-én ugyanis saját kérésére áthelyezték a Kassán (ma: Košice, Szlovákia) éppen szervezés alatt álló 9. honvédszászlóaljhoz, egyben előléptették századossá. Így törvényes úton került a magyar honvédség állományába.

A később híressé vált vörössipkásokkal először a délvidéki harcokban vett részt, ahová alakulatával 1848 augusztusában vonult le Kassáról. Megérkezésüket követően Fehértemplom (ma: Bela Crkva, Szerbia) védelmében vettek részt, mely ellen több szerb támadás is indult augusztus végén. Ezt követően szeptemberben Hollán Szenttamás (ma: Srbobran, Szerbia) elleni hadműveletekben tüntette ki magát, majd Verbasz (ma: Vrbas, Szerbia) környéki erősítési munkálatokat irányította. Utóbbi már mint mérnökari százados vezette. Mivel hadmérnöki tudására a honvédségnek nagyobb szüksége volt, ezért a mérnökkarba helyezték át és októberben a Bánsági Hadtest vezérkari őrnagyává léptették elő. Végül 1848. november 21-én Kossuth a kulcsfontosságú Pétervárad (ma: Petrovaradin, Szerbia) erősítési igazgatójának nevezte ki, ahol – bár többször kérte visszahelyezését a frontra – egészen a szabadságharc leveréséig szolgált.⁶⁰

Hollán Péterváradon nemcsak az erőd megerősítésében és megvédésében játszott kulcsszerepet (a nyár folyamán több kitörésben is részt vett), de 1849 első hónapjaiban fontos szerepe volt abban, hogy az ingadozó tisztikar ne adja át a várat a császáriaknak. Ennek részeként alelnöke volt a Várvédelmi Bizottmánynak, mely több császárhű tisztet is eltávolított a pozíciójából.⁶¹ Tevékenységéért Hollánt 1849. február 12-én alezre-

57 Gatti, 1901. 566. p.

58 Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums. Wien, 1845. 434 p.

59 OeStA KA Pers CL Genie 50. Nr. 557.

60 Balla–Padányi, 2021. 33–35. p.

dessé, július 1-én pedig ezredessé léptették elő, április 28-án pedig a Magyar Katonai Erdemrend III. osztályával tüntették ki.⁶²

Péterváradot (Komáromhoz hasonlóan) egészen a világosi fegyverletételig sem sikerült bevennie a császári csapatoknak, így tárgyalások indultak a vár feladásáról, melyet Hollán vezetett. Ennek eredményeképpen sikerült elérni, hogy szeptember 7-én teljes körű amnesztia mellett adják fel az erődöt. Hollánt ennek megfelelően 1848–49-es tevékenysége miatt nem vonták felelősségre és szabadon hazatérhetett Szombathelyre, ahová már november 15-én meg is érkezett.⁶³ Végül a vasi megyeszékhelyt jelölték ki állandó tartózkodási helyül és megfigyelés alá helyezték, 1850 márciusában pedig lényegében internálták: ettől kezdve csak külön engedéllyel hagyhatta el a várost. Itt érdemes kitérni arra a szakirodalomban elterjedt (és valószínűleg a Szinnyei-féle életrajzból származó), feltehetően téves adatra, miszerint 1851 végén és 1852 elején egy ismeretlen feljelentés nyomán néhány hónapra börtönbe zárták Bécsben. Ennek forrását nem ismerjük, azonban ez alighanem soha nem történt meg. Erre utal, hogy a nyilvántartási lapján – melyre például valamennyi utazási kérelme felkerült – letartóztatásának semmi nyoma nincs. Az internálást végül 1853-ban szüntették meg, ettől kezdve újra szabadon mozoghatott.⁶⁴

Hollán Szombathelyen magánmérnökként tevékenykedett: földmérő és tagosítási munkákat végzett, valamint alagsóvezéssel és műszaki talajjavítással foglalkozott Széchenyi Pál birtokán. Emellett az 1850-es évek közepétől aktívan foglalkozott Ma-

gyarország vasúthálózatának fejlesztésével és fontos szerepet játszott a Dunántúl vasútfejlesztésében: 1861-ben a Déli Vasúttársaság tagja lett mint magyarországi állandó képviselő. Ekkor költözött el Szombathelyről és vált állandó lakhelyévé Pest-Buda. 1866-ban kezdeményezésére alakult meg a Magyar Mérnök Egylet (1871-től Magyar Mérnök-és Építész-Egylet), melynek tiszteletbeli és választmányi tagja is volt. Hollán mérnökként nemcsak gyakorlati, de elméleti szinten is komoly tevékenységet fejtett ki.

1854-ben jelent meg A *mértan alapvonalai tudományosan rendszeresítve* című műve, mely elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Marczibányi-díját. A vasútfejlesztéssel kapcsolatban több munkája is napvilágot látott, így 1856-ban *Magyarország vasúthálózatának rendszere és a Das künftige Eisenbahn-System für Ungarn und Siebenbürgen in seinen Beziehungen zum Welt-handel und den inneren Verkehr*, majd 1864-ben a *Magyarország forgalmi szükségletei s a vasutügyek újabb kifejlődése*, illetve az *Az olcsó vasutakról* című munkája. Munkássága elismeréseként az akadémia 1858. december 15-i ülésén megválasztotta az V. Matematikai és Természettudományi Osztály levelező tagjává, majd 1861. december 15-én rendes tagjává.⁶⁵

Hollán ebben az időszakban meg is házasodott. 1854-ben a Dunántúl egyik jelentős családjának lányát, Békássy Antóniát vette el. A házaspárnak nem született gyermeke. Szintén az 1850-es évek végétől a politikában is egyre aktívabb szerepet játszott. Bekerült Széchenyi bizalmi körébe és névtelenül egy röpiratot is megjelentetett *Zur ungarischen Frage: eine Denkschrift von einem ungaris-*

61 Csikány Tamás: Pétervárad, a Duna Gibraltárja. = Életünk, 1998. Különszám, 618–624. p.

62 Bona Gábor: Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Miskolc, 2015. 173. p.

63 MNL OL P 1862-2-53. 293. f. Sibrik család levéltára. Hollán Adolf Sibrik II. Sándorhoz írt levelei. 1849. november 25.

64 MNL OL D299. A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt gyanús személyek nyilvántartási lapjai. 5. doboz. 219. Hollán Ernő.

65 Balla–Padányi, 2021. 37–41. p.

chen Patrioten címmel.⁶⁶ A neoabszolutizmus bukását követően az 1861-es országgyűlési választásokon a kőszegi kerületben indult és meg is választották képviselőnek. A mandátumáról azonban lemondott, mivel a választások erőszakba torkolltak.⁶⁷ 1865-ben a Deák párt színeiben immár a felsőőri kerületben választották képviselővé: ezt a kerületet egészen 1875-ig meg is tartotta. Hollán fontos szerepet játszott a kiegyezés előkészítésében, hiszen nemcsak a 67-es, de a 15-ös bizottságnak is tagja volt, mint katonai szakértő. A kiegyezési törvény katonaságra vonatkozó paragrafusainak végleges megszövegezése ennek köszönhetően első sorban az ő nevéhez fűződik.⁶⁸

Az Andrássy kormány 1867. évi megalkadását követően a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium (1867–1870), majd a Honvédelmi Minisztérium (1870–1872) államtitkára volt. Előbbi pozíciójában első sorban a magyar vasútfejlesztés tekintetében alkotott maradandót, míg honvédelmi államtitkárként kulcsszerepet játszott az újonnan létrejövő m. kir. honvédség megszervezésében és a Ludovika Akadémia felállításában. Andrássy Gyula 1871. évi leköszönését követően felmerült, hogy az újonnan megalakuló Lónyay-kormányban megkapja a honvédelmi tárcát is, erre azonban végül nem került sor, azt a miniszterelnök (elődjéhez hasonlóan) magának tartotta fenn. Államtitkári tevékenységéért az uralkodó 1870-ben a Lipót rend lovagkeresztjével, 1872-ben pedig parancsnoki keresztjével tüntette ki.⁶⁹

66 Kónyi Manó: Gróf Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz. = Budapesti Szemle, 1899. 161–184. p.

67 Söptei Imre: A kőszegi Fő tér mint a választási harcok színtere 1861 és 1908 között. = Archivum Comitatus Castriferrei I. Előadások Vas megye történetéről IV. Szerk.: Mayer László és Tilcsik György. Szombathely, 2004. 439–440. p.

68 Balla–Padányi, 2021. 38. p.

69 Balla–Padányi, 2021. 39–41 p.

Hollán 1872-ben a Lónyay-kormány megbukásával együtt köszönt le az államtitkári posztjáról, de mint képviselő továbbra is az országgyűlés tagja maradt, sőt 1874-ben beválasztották a véderőbizottságba és a delegációba is. Politikai pályafutása 1876 januárjában ért véget, mikor az uralkodó kinevezte a székesfehérvári honvédkerület parancsnokának. Hollán egyébként már megalakulásától kezdve tagja volt a m. kir. honvédségnek: 1869-ben mint szolgálaton kívüli honvéd ezredes, 1875-től pedig mint vezérőrnagy.⁷⁰ Miután visszalépett az aktív szolgálatba, tizenkét évig volt honvédkerületi parancsnok, 1881-től már altábornagyi rangban. Végül 1888 januárjában helyezték nyugállományba saját kérésére, de ekkor fél éve már betegszabadságon volt.⁷¹

Hollán katonaként a magyar hadtudomány területén is jelentős tevékenységet fejtett ki. Komoly szerepet játszott az MTA Hadtudományi Bizottságának megalakításában 1883-ban. Ez a III. Matematikai és Természettudományi Osztályának a keretében jött létre, és Hollán volt az első elnöke. Elnöki tevékenységének köszönhetően állandó delegáció kezdett működni a Kriegersarchivban, ösztöndíjakkal segítették a hadtörténeti kutatásokat, több forráskiadvány is napvilágot látott, valamint 1888-ban útnak indult a *Had-történelmi Közlemények*. Kezdeményezte egy Magyar Hadtörténeti Könyvtárnak és egy Múzeumnak a megalapítását, bár ezek ekkor még nem valósulhattak meg.⁷²

Miután Hollán Ernő nyugdíjba vonult, feleségével Pestre költözött és visszatért a politikába, hiszen az uralkodó jóvoltából a főrendiház örökös tagja lett. Testvérei közül utolsóként hunyt el 1900. május 28-án. Feleségével, aki hat évvel élte túl, a Veszprém megyei Békáson, a Békássy család sírkápolnájában nyugszanak.

70 OeStA KA Pers Quall HR Ernst Hollan.

71 Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Tiszti személyügyi iratok 1890/3205.

72 Ács, 2000. 117–120. p.

KULCSÁR LÁSZLÓ

Idegenhonos növények újabb előfordulásai Vas vármegyében

Bevezetés

Egy hely növényzetét az adott területen őshonos növényfajok, illetve más földrajzi térségekből származó idegenhonos (*adventív*) fajok alkotják. A Kárpát-medencében azokat a növényeket tekintjük őshonosnak, amelyek az utolsó jégkorszakot túlélték, vagy még a neolitikum előtt természetes úton visszatelepettek, míg az idegenhonos fajok megtelepedése közvetve vagy közvetlenül az emberi tevékenységre vezethető vissza. Az idegen fajokon belül a behurcolás, illetve a betelepítés időpontja alapján két csoportot különböztetünk meg: az Amerika felfedezése előtt megjelent növényfajokat „őjövevény” növényeknek (*archeofitonoknak*), a későbbieket „újjövevény” növényeknek (*neofitonoknak*) nevezzük.¹ A megkülönböztetést az indokolja, hogy az archeofitonok viszonylag közelebbi területekről – döntően a Mediterráneumból – származnak, és így terjedésük jobban hasonlít a természetes flórávándorlásokhoz. Ezzel szemben a neofitonok többnyire távolabbról – akár más kontinensről – érkeznek és nem ismert, hogyan alkalmazkodnak a hazai ökológiai viszonyokhoz.

Számos példa bizonyítja, hogy egyes újjövevény növényfajok komoly ökológiai problémákat idéznek elő a természetes növényközösségekben. Gondoljunk csak a korábban hazánkban dísznövényként telepített magas aranyvessző (*Solidago gigantea*) vagy

selyemkoró (*Asclepias syriaca*) esetére, melyek mára nemkívánatos özöngyomként viselkednek. Egyes fajok olyan humánegészségügyi kockázatot is hordoznak, mint az ürömlevelű parlagfű (*Ambrosia artemisiifolia*) pollenje által okozott allergiás megbetegedések. A számos negatív példa ellenére az idegenhonos fajok terjedését nem sikerül megállítani, sőt az utóbbi évtizedekben a hazánkban megfigyelt adventív növényfajok száma meredeken emelkedő tendenciát mutat.²

Az adventív növények egy része természetes folyamatok eredményeképpen, leginkább a mediterrán térségből északi irányba történő terjedésének következtében jutnak el hazánkba. Ebben a folyamatban minden bizonnyal a klímaváltozás is komoly szerepet játszik, mivel a délszaki növények terjedésének gátat szabó erős és tartós fagyokkal járó, hideg kontinentális téli időjárás az elmúlt évtizedekben sokat veszített erejéből. De az adventív növények terjedésében a természetes folyamatokkal szemben az emberi tevékenység hatása még kifejezettebb. Az utóbbi évtizedekben felgyorsult globális kereskedelmi tevékenység az áruk, a turizmus pedig az emberek tömegeinek kontinensek közötti mozgásával jár együtt. Ezek a folyamatok pedig magukban hordozzák a növények egyes szaporító képleteinek – magok, termések – világméretű vándorlásának lehetőségét. Közülük is kiemelt sze-

1 Botta-Dukát Zoltán: A növényi invázióhoz kapcsolódó fogalmak. In: Csiszár Ágnes (szerk.): Inváziós növényfajok Magyarországon. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 2012. 10–11. p.

2 Molnár Csaba et al.: Az *Oenothera pycnocarpa* Atk. et Bartl. Magyarországon, és kiegészítések néhány idegenhonos faj hazai elterjedéséhez. = Botanikai Közlemények, 2020. 2. sz. (továbbiakban: Molnár, 2020.) 177–202. p.

repe van a vasút- és közúthálózatok nemzetközi összekapcsolásának, valamint a nemzetközi dísznövény-kereskedelemnek, amely mára az adventív növények terjesztésének egyik legfontosabb szereplőjévé lépett elő.

Az elmúlt közel két évtizedben a hazai tendenciához hasonlóan Vas vármegye területén is számos újjövevény idegenhonos növény előfordulási adata vált ismertté, közülük több hazánk flórájára nézve is újnak bizonyult.

2000-ben Balogh Lajos és Vidéki Róbert Püspökmolnári határában a Rába jobb partján bukkant rá a sárga bohócvirág (*Mimulus guttatus*) feltehetően kertből kiszökött példányára.³

Mesterházy Attila 2005-ben hazánkban elsőként találta a mediterrán eredetű bíboros gólyaorr (*Geranium purpureum*) töveit Szombathely vasútállomásán.⁴ Kulcsár László 2007-ben a szürös máriatövis (*Silybum marianum*) első vasi adatát közölte egy Gérce melletti szántóföldről.⁵ Keszei Balázs és Balogh Lajos 2012-ben a piros gyűszűvirág (*Digitalis purpurea*) a Kőszegi-hegységben történő meghonosodásáról számoltak be.⁶ Mesterházy Attila és Király Gergely 2013-ban egy kelet-ázsiai gyomnövény, az óriás muhar (*Setaria faberi*) Vas vármegyei előfordulási adatait publikálták a felső Rába völgyéből és a Kemeneshátról.⁷ Schmidt

Dávid 2016-ban a heverő kutyatej (*Euphorbia prostrata*) és a négylevelű csészepörc (*Polycarpon tetraphyllum*) szombathelyi felbukkanásáról tudósított,⁸ valamint a csókalábú útifű (*Plantago coronopus*) első Vas vármegyei adatait közölte.⁹ Balogh Lajos 2016-ban Csákánydoroszló egyik vizesárkának rézsűjében a szálkanyak (*Phuopsis stylosa*) kertből kivadult példányait figyelte meg.¹⁰ Schmidt Dávid 2019-ben megjelent közleményében a vonalas létesítmények – közutak és vasútvonalak – Vas vármegyei szakaszain 22 adventív növényfaj terjedésére hívta fel a figyelmet. Közülük a szikár mezeviperje (*Catapodium rigidum*), az aszályfű (*Eleusine indica*), a parti köles (*Panicum riparium*), *Dittrichia graveolens* és *Sporobolus vaginiflorus* a vármegye területén korábban nem ismert, új fajoknak bizonyultak.¹¹ Balogh Lajos 2022-ben Szombathely belterületén a dél-amerikai származású sárgás varjúláb (*Coronopus didymus*) alkalmi megjelenését figyelte meg.¹²

Folytatva az előbbiekből megkezdett felsorolást, jelen közleményben Vas vármegyeében az elmúlt közel egy évtizedben megfigyelt idegenhonos növényfajok újabb

- 3 Balogh Lajos et al.: Új adventív növény a hazai flórában: a sárga bohócvirág (*Mimulus guttatus* Fischer ex DC.). = *Kitaibelia*, 2001. 2. sz. 329–345. p.
- 4 Mesterházy Attila: *Geranium purpureum* Vill. előfordulása Magyarországon. = *Kitaibeila*, 2006. 1. sz. 65. p.
- 5 Kulcsár László: *Silybum marianum* (L.) Gaertn. előfordulása a Nyugat-Dunántúlon. = *Flora Panonica*, 2007. (továbbiakban: Kulcsár, 2007.) 187–188. p.
- 6 Keszei Balázs – Balogh Lajos: Lábujjhegyen Keletnek? [A piros gyűszűvirág (*Digitalis purpurea*) lapangó meghonosodása Magyarországon]. = *Vasi Szemle*, 2012. 5–6. sz. 546–562. p.

- 7 Mesterházy Attila – Király Gergely: Az óriás muhar (*Setaria faberi* Herrmann) előfordulása Magyarországon. = *Kitaibelia*, 2013. 1–2. sz. 136–141. p.
- 8 Schmidt Dávid: *Euphorbia prostrata* Aiton és *Polycarpon tetraphyllum* L. felbukkanása a Nyugat-Dunántúlon. = *Kitaibelia*, 2016. 1. sz. (továbbiakban: Schmidt, 2016.) 161. p.
- 9 Dávid Schmidt et al.: Coastal newcomer on motorways: the invasion of *Plantago coronopus* in Hungary. = *Studia Botanica Hungarica*, 2016. 2. sz. 319–334. p.
- 10 Balogh Lajos – Mesterházy Attila: Két új adventív faj előfordulása Magyarországon a buzérfélék (*Rubiaceae*) családjából. = *Kitaibelia*, 2017. 2. sz. 286–296. p.
- 11 Schmidt Dávid: Vonalas létesítmények mellett terjedő növények Vas megyében. = *Vasi Szemle*, 2019. 2. sz. 160–174. p.
- 12 Balogh Lajos: A sárgás varjúláb (*Coronopus didymus*) fellépése Szombathelyen. = *Botanikai Közlemények*, 2023. 1. sz. 90. p.

előfordulási adatait gyűjtöttem össze és mutatom be. A közölt előfordulási adatok többsége a szerző saját megfigyelése. Ettől eltérő esetben a faj ismertetésekor az adatközlő személyét is feltüntettem. A növények felsorolása a tudományos nevük szerinti betűrendben történik. A fajok magyar és tudományos elnevezése tekintetében az *Új magyar fűvészkönyv* névhasználatát követtem.¹³ Az egyes fajok rövid alaktani jellemzésén kívül a megtelepedés körülményeire, illetve a termőhelyre vonatkozó ismereteket is közreadom. Az ismertetett növények felismeréséhez az élőhelyükön készített fényképek nyújtanak segítséget.

Enumeráció

Bánati sáfrány (*Crocus banaticus* J. Gay)

A sáfrányfajok többsége tél végi, kora tavaszi virágzásával a kertek kedvelt díszje. A hazánkban honos fajok mindegyike tavasszal hozza virágait, azonban a nemzetségen belül őszi virágzású fajok is találhatóak. Egyik közülük a szűk elterjedési területtel rendelkező bánati sáfrány, amely a Balkánon, Erdélyben és a Kárpátok peremterületein fordul elő. Jellegzetessége, hogy október elején megjelenő lila virágaiban a 6 lepellevele közül a 3 belső és 3 külső eltérő alakú, és bibéje rojtokra hasadozó (1. kép). Ősszel leveleket nem hajt, azok csak a virágzást követő év tavaszán fejlődnek ki. A bánati sáfrány hazánk mai területén gyűjtéményes kertekben telepítve található. Vas vármegyében a Jeli és a Szelestei arborétumban is nagy egyszámú állományai élnek. A növény azonban a Jeli arborétumból a szomszédos gyertyános tölgyes erdőbe „szökött”, ahol mára ezres egyszámú

13 Király Gergely (szerk.): *Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok.* Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság Jósvafő, 2012.

meghonosodott, önfenntartó állománya alakult ki.

Kerti (hasindító) kutyatej (*Euphorbia lathyris* L.)

Vélhetően mediterrán eredetű, hazánkban kerti dísznövényként ültetett faj, amely alkalmi kivadulóként Európa nagy részén előfordul. Kopasz, szürkészöld színű növény, jellegzetes habitusát a keresztben átellenes lándzsás, hegyes szárleveleinek, illetve nagy háromszög-tojásdad gallérkaeveleinek köszönheti. A fajnak Vas vármegyében a Kőszegi-hegységből és a Répce-síkról,¹⁴ Sárvár-Rábásömjén mellől,¹⁵ Káld határából¹⁶ néhány alkalmi kivadulása ismert. A kivadulás minden bizonnyal a kerti zöldhulladék kihordásának az eredménye. A növény 2024 tavaszán Sárvár belterületén térkövel burkolt terület fugájában is megjelent (2. kép).

Foltos kutyatej

(*Euphorbia maculata* L.)

Dúsan elágazó szárú, a talajon elfekvő egyéves növény. Szórt állású levelei gyakran vörös foltot viselnek, de a folt néha hiányozhat (3. kép). Az apró, nem feltűnő virágzatok magányosan fejlődnek, 1,5–2 mm-es toktermése rányomottan szőrös. A faj hazánkban elsősorban települési környezetben meghonosodott Észak-Amerikából származó újjövevény. Jellemző élő

14 Király Gergely – Király Angéla: Adatok és kiegészítések a magyar flóra ismeretéhez III. = Botanikai Közlemények, 2018. 1. sz. (továbbiakban: Király G. – Király A., 2018.) 27–96. p.

15 Molnár Csaba et al.: Az *Iris orientalis* Mill. Magyarországon és kiegészítések idegenhonos fajok hazai elterjedéséhez. = Botanikai Közlemények, 2022. 2. sz. (továbbiakban: Molnár, 2022.) 165–200. p.

16 Kulcsár László: Adatok néhány adventív növény előfordulásához a Nyugat-Dunántúlon. = Kiteibeilla, 2023. 2. sz. (továbbiakban: Kulcsár, 2023.) 185–188. p.

helyei a térkővel burkolt terek, parkolók fugái, járdarepedések, köztéri virágágások. Kolonizációja az utóbbi egy-két évtizedben gyorsult fel országszerte, így Vas vármegyében is egyre több adata vált ismertté. Előkerült egyebek mellett Bük, Kőszeg, Mesteri, Sárvár, Sótöny, Tanakajd, Táplánszentkereszt, Vasvár települések belterületén.¹⁷ A növény több esetben közterületi virágágásban jelent meg, ezért terjedésében nagy valószínűséggel a dísnövény-kereskedelem is közrejátszik.

Télizöld (büdös) hunyor (*Helleborus foetidus* L.)

Tél végi, kora tavaszi virágzású gyöktörzsos évelő növény. Nyugat-Európában és Észak-Afrikában honos, hazánkban kertekben ültetett dísnövény. 7–11 keskeny, fogazott karéjból álló, tenyeresen összetett fényes sötétzöld szárlevelei télen is díszítenek. Bókoló, zöld színű virágai 2–4 virágból álló csoportokban már februárban megjelennek. A zöld csészelevelek harangot formálva zárva maradnak, szélükön gyakran barnás, vöröses színeződés látható (4. kép). A növény megdörzsolve kellemetlen szagú. A faj alkalmi kivadását Keszei Balázs a Kőszegi-hegységben figyelte meg 2020-ban a Szabó-hegyről lefelé vezető út egyik hajtúkanyarjában, ahol 2024 tavaszán is megtalálható volt.¹⁸

Lángszínű sásliliom (*Hemerocallis fulva* L.)

Feltűnően szép, élénk narancssárga színű virágáért kertekben gyakran ültetett, Kínában honos évelő dísnövény. Tőálló levelei szálasak, virágzata a 60–80 cm hosszú szár végén júliustól augusztusig fejlődik. Virágát 6 db 6–10 cm hosszú lepelével alkotja,

a belső lepelcimpák hullámos szegélyűek. A növény legtöbbször a kertből kihordott zöldhulladékkal jut ki a természetbe. Valószínűleg így kerülhetett ki Káld határába is, ahol egy külterületi árok partján jelentős önfenntartó állománya él (5. kép).

Lepidium oblongum Small

Amerikából származó kis termetű (5–30 cm), egyéves, keresztesvirágú növény. Hazánkban elsőként Schmidt Dávid találta 2018-ban Jánosháza vasútállomásán a vasúti sínek mentén.¹⁹ Célzott keresést követően azóta a vármegye több vasútállomásán, így Celldömölkön, Sárváron és Szombathelyen is előkerült.²⁰ A növény a honos rokon fajok közül leginkább a бүдös zsászával (*L. ruderales*) téveszthető össze, attól azonban megkülönbözteti, hogy a felső szárlevelei is szárnyaltak, szára rövid szőrökkel borított. Hazánkban a faj terjedése – a vonatközlekedés közvetítésével – a vasúti sínek mentén figyelhető meg.

Nagy csodatölcsér (*Mirabilis jalapa* L.)

Dél-Amerikában és Mexikóban őshonos, hazánkban feltűnő virágaiért ültetett bokros növekedésű kerti dísnövény. Eredeti hazájában gyöktörzsos évelő faj, azonban nálunk nem télálló, ezért a kertekben magvetéssel egynyári virágként nevelhető. Virágzatával nyáron és ősz elején díszít. A tölcser alakú virágok érdekessége, hogy éjszakára becsukódnak és csak délután nyílnak ki újra. Hazánkban alkalmi kivadult tövei elsősorban települések közelében tűnek fel. Vas vármegyében 2023-ban a Bögöt

¹⁷ Kulcsár, 2023. 185–188. p.

¹⁸ Keszei Balázs szóbeli közlése.

¹⁹ Dávid Schmidt – Attila Mesterházy – János Csiky: *Lepidium oblongum* (Brassicaceae) appeared on Hungarian railways: the beginning of a wider European conquest? = Acta Bot. Croat., 2022. 1. sz. 42–50. p.

²⁰ Schmidt Dávid és Mesterházy Attila szóbeli közlése.

1. kép Bánáti sáfrány (*Crocus banaticus*) Jeli, 2017.10.13.

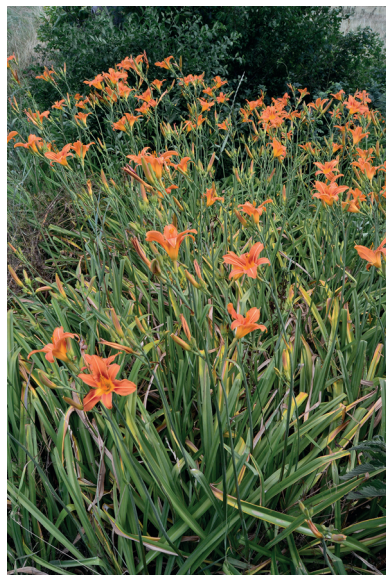
2. kép Kerti kutyatej (*Euphorbia lathyris*) Sárvár, 2024.02.20.

3. kép Foltos kutyatej (*Euphorbia maculata*) Bük, 2022.09.18.

4. kép Büdös hunyor (*Helleborus foetidus*) Szelestei arborétum, 2024.02.24.

5. kép Lángszínű sásliliom (*Hemerocallis fulva*) Káld, 2021.06.26.

6. kép Nagy csodatölcsér (*Mirabilis jalapa*) Bögöt, 2023.09.29.

7. kép Örmény gyöngyike (*Muscari armeniacum*) Nagysimonyi, 2022.04.08.

8. kép Fehér nárcisz (*Narcissus poeticus*) Gércse, 2020.04.24.

9. kép Négylevelű csészepörc (*Polycarpon tetraphyllum*) Sárvár, 2022.06.10.

10. kép Díszeper (*Potentilla indica*) Farkas-erdő, 2018.06.03.

11. kép Kövi varjúháj (*Sedum rupestre*) Nemes-hegyi kőfejtő, 2024.03.17.

12. kép Szúrós máriatövis (*Silybum marianum*) Sárvár, 2020.05.18.

13. kép Gyepes veronika (*Veronica filiformis*) Szelestei arborétum, 2017.04.16.

14. kép Csíkos ibolya (*Viola sororia* 'Priceana') Sárvár, 2024.03.18.

felé vezető bekötőút melletti árokban, a településtől távol jelentek meg a növény virágzó példányai (6. kép). Nem kizárt, hogy a növény magja kertből kihordott zöldhulladékkal kerülhetett oda.

Örmény gyöngyike

(*Muscari armeniacum* Leichtlin ex Baker)

Délkelet-Európában és Kis-Ázsiában honos, kedvelt hagymás dísznövény. Keskeny, szálas, tóálló levelei sötétzöldek, már ősszel kihajtanak és átteleznek. Kék színű, gömbös virágokból álló tömött fürtvirágzata március végén, április elején fejlődik (7. kép). A növény mind habitusában, mind élőhelyigény tekintetében a hazánkban honos fürtös gyöngyikehez (*M. neglectum*) hasonlít. A kertekbe ültetett növény rövid idő elteltével kiszökik a kertekből és a települések zöldterületein, útszéleken, árokpartokon és temetőekben telepszik meg. Vas vármegye számos településének – Gérce, Ikervár, Kenéz, Nagysimonyi, Sárvár, Simaság, Sitke, Sótorny, Pecöl, Táplánszentkereszt, Vát – belterületén, illetve szőlőhegyén is megjelent már.²¹

Fehér nárcisz

(*Narcissus poeticus* L.)

Dél-Európában honos tavaszi virágzású, hagymás kerti dísznövény. 0,5–1 cm széles szürkészöld levelei szálasak, a tőkocsánynál hosszabbak. Virágai a 30–50 cm hosszú tőkocsányon április végén, május elején magányosan nyílnak, a virág 6 db fehér színű tojásdad lepellevelle egymást átfedi. Sárgás színű, gyűrű alakú mellékplepale narancsvörös szegélyű; 6 porzója közül 3-3 eltérő hosszúságú, közülük pollenéréskor csak 3 emelkedik ki a lepelcsőből (8. kép). Hazánkban kertekben, temetőekben sokfelé ültetik, alkalmanként kivadul. Vas vármegyében Sitke szőlőhegyén, illetve egy Gérce melletti legelőn találkozhatunk kivadult állományaival.

²¹ Kulcsár, 2023. 185–188. p.

Vöröslő ligetszépe

(*Oenothera glazioviana* Micheli)

Hazánkban meghonosodott észak-amerikai származású dísznövény. Nagy termetű (80–180 cm) kétéves vagy évelő faj, melynek díszértékét a júniustól szeptemberig megjelenő nagy, 4–6 cm-es, élénk sárga virágai adják. Jellegzetessége, hogy a bimbó és a virágzati tengely fiatalon vöröses, illetve a szár, a virágzati tengely és a termés feltűnően vörösen pontozott. Hazánkban a kivaduló alkalmi vagy meghonosodott populációi elsősorban falusi, kertvárosi környezetben ruderalis gyomnövényzetben figyelhetők meg.²² Vas vármegyében a növény 2023-ban Sárváron kivadulva a vasúti mentén árokban, illetve a Zuhogó utcai vízelvezető árok partján került elő. A faj előfordulását korábban Vasvár és Csénye határából közölték.²³

Négylevelű csészepörc

(*Polycarpon tetraphyllum* L.)

Apró termetű (3–10 cm) kozmopolita egyéves növény (9. kép). Európában (dél)atlanti-(szub)mediterrán faj, elterjedési területének súlypontja hazánktól délre húzódik.

Vas vármegyéből első megfigyelési adatát Schmidt Dávid közölte Szombathely belterületéről.²⁴ Újabb állománya Sárvár belterületén 2019-ben került elő egy építőanyagkereskedés telephelyén.²⁵ Hazánkban ennek a ritka adventív fajnak Sárváron tucatnyi példányból álló meghonosodott, önfenntartó állománya él. A sárvári állomány magjai valószínűleg Olaszországból származó építőanyag-szállítmánnyal érkezettek, mivel a kereskedés rendszeresen importál közvetlenül olasz beszállítóktól.

²² Molnár, 2020. 177–202. p.

²³ Király G. – Király A., 2018. 27–96. p.

²⁴ Schmidt, 2016. 161. p.

²⁵ Kulcsár, 2023. 185–188. p.

Díszeper (indiai számoça) (*Potentilla indica* (Andrews) Focke)

Dél-Ázsiából származó, legyökerező indákkal vegetatívan gyorsan terjedő, évelő kerti dísznövény. Sötétzöld levelei hármasan összetettek. Sárga színű, magányos virágai a levélhórnáljából fejlődő kocsányok végén áprilistól szeptemberig fejlődnek. Feltűnő, élénkpiros színű, kerek áltermése a számoçához hasonló nagyszámú, egymagvú, elhúsosodó aszmagból tevődik össze. A számoçával ellentétben termésének szivacsos húsa íztelen, fogyasztásra nem alkalmas. Kertekből kivadult példányaival elsősorban települések belterületén – közparkok, kultúrgepek, füves árokpartok – lehet találkozni. Természetes élőhelyeken – erdőszegélyek vagy erdei utak mentén – történő megjelenése szinte kivétel nélkül zöldhulladék-kihordás eredménye. Megyénkben települések belterületein többfelé (pl. Kőszeg, Sárvár, Velem) élnek kivadult állományai, de a növény már megjelent a településektől távol a sárvári Szatmár-erdőben, illetve a Farkas-erdőben is (10. kép).

Kövi varjúháj (*Sedum rupestre* L. s. l.)

Európa magasabb hegységeiben feltehetően honos, hazánkban temetőknben, sziklakertekben ültetett dísznövény. A virágain kívül a díszértékét a talajt sűrűn borító leveles hajtásai adják (11. kép). Elfekvő, kúszó szárán a szürkészöld színű, hengeres levelek szórtan állnak. A levelek csúcsa szálkásan kihegyezett. Öttagú, sárga virágai júniustól nyílnak. A növény a kertekből gyakran kivadul, hazánkban mára meghonosodott. Leggyakoribb élőhelyei a települések belterületei, temetők, elhagyott ipartelepek, ahol gyakran betonozott felületeket is meghódít. Vas vármegyében a kövi varjúhájnak a Vásárosmiske melletti Nemes-hegy felhagyott kőfejtőjében önfenntartó állománya él, ahol

a hazánkban honos borsos és hatsoros varjúhájjal (*S. acre*, *S. sexangulare*) együtt kolonizálják a bányaudvar nyílt felszíneit. Mesterházy és munkatársainak 2003-ban megjelent közleményében tévesen a *Sedum spurium*ként közölt előfordulási adat valójában erre a fajra vonatkozott,²⁶ azaz a faj több mint két évtizede jelen van a kőfejtőben. Vármegyénkbeli a faj előfordulását korábban Csehi belterületi árokpartjáról is jelezték.²⁷

Szúrós máriatövis (*Silybum marianum* (L.) Gaertn.)

Délnyugat-Ázsiából származó, hazánkban szilimarin típusú és más flavonoidokat tartalmazó drogjáért termesztett gyógynövény. Erőteljes, 1,5 m magasra is megnövő, feltűnő bíborlila virágzatú, egy- vagy kétéves fészkesvirágzatú faj. Széles, tövisekkel fogazott függelékkel rendelkező, elálló külső fészkespikkelyek, illetve a fehéren márványozott tőlevelek alapján a hasonló fészkesvirágzatú fajoktól könnyen elkülöníthető (12. kép). Előfordulását Vas vármegyéből először egy Gérce melletti szántó föld szegélyében figyeltem meg.²⁸ Az elmúlt közel egy évtizedben Acsád, Bük, Táplánszentkereszt, Sárvár, Vámoscsalád, Sajtoskál²⁹ határában újabb állományai kerültek elő. Az előfordulások jellemzően szántóföldi területekhez kötődnek. Feltételezhető, hogy terjedésében a növénytermesztés is szerepet játszik a munkagépek által történő terjesztésével vagy fertőzött vetőmagok használatával.

26 Mesterházy Attila – Bauer Norbert – Kulcsár László: A kisaliforniai bazalt tanúhegyek edényes flórája. = Tilia, 2003. 7–165. p.

27 Molnár, 2022. 165–200. p.

28 Kulcsár, 2007. 187–188. p.

29 Keszei Balázs szóbeli közlése.

Gyepes veronika (*Veronica filiformis* Sm.)

Dúsan elágazó, kúszó, legyökerező szárú évelő növény. Négy szziromból álló világoskék virágai április elejétől hosszú levélhálalji kocsányokon fejlődnek a hajtásvégeken (13.kép). Eredeti hazája a Kaukázus és Kis-Ázsia északkeleti része. Európa nyugati és középső, óceáni klímahatás alatti területein a 20. század közepére meghonosodott. Magyarország területén 1971-ben Nagykanizsán gyűjtötték először. Európában nagyon gyakran steril, nem fejlődik magja, és vegetatív úton szaporodik. A többi hasonló veronika fajtól hosszú termés-kocsánya révén könnyen megkülönböztethető. Hazánkban előfordulását elsősorban a települések nyírt kultúrgyepeiben figyelték meg.³⁰ Vas vármegyében a faj 2017-ben került elő a Szelestei arborétum egyik gyepfoltjában.³¹ Jelentős mértékű terjedése az elmúlt években azonban nem volt tapasztalható.

Csíkos ibolya (*Viola sororia* Willd.)

Észak-Amerikából származó gyöktörzses évelő dísznövény, melynek a kertekből kivadult állományai olyan nagy számban jelentek meg, hogy hazánkban már meghonosodottnak tekinthető. Gyors terjedésében a települések belterületén történő egyre nagyobb mértékű ültetésének, üdébb erdőkben az illegális zöldhulladék elhelyezésnek van szerepe. Gyakran csíkokkal vagy pettyekkel díszített, változatos színekben előforduló

virágait március–április hónapokban hozza (14.kép). Vármegyénkben Szombathely, Sárvár, Egervölgy belterületi gyepjeiből,³² és Pecöl belterületi árokpartjáról³³ közölték előfordulását. A faj kivadult példányai Vas vármegye településeinek belterületén árokpartokon, társasházak közötti nyírt gyepekben sokfelé (pl. Bejcgvertványos, Kissomlyó, Kószeg, Sárvár, Sitke) megtalálható.

Összefoglalás

A közleményben 16 idegenhonos növény Vas vármegyei előfordulási adatait ismerttettem. Közülük 11 fajt hazánkban kerti dísznövényként ültetnek, amelyek vagy spontán, vagy emberi közvetítéssel jelentek meg a vármegye flórájában. Az ismertetett idegenhonos fajok közül a *Crocus banaticus*, *Euphorbia maculata*, *Muscari armeniacum*, *Narcissus poeticus*, *Oenothera glazioviana*, *Polycarpon tetraphyllum*, *Potentilla indica*, *Sedum rupestre*, *Veronica filiformis*, *Viola sororia* már meghonosodottnak tekinthető hazánkban, míg az *Euphorbia lathyris*, *Helianthus foetidus*, *Hemerocallis fulva*, *Lepidium oblongum*, *Mirabilis jalapa*, *Silybum marianum* jelenleg még alkalmi megjelenő. A közölt adatok tovább gyarapítják a vármegye adventív flórájával kapcsolatos ismereteket, és felhívják a figyelmet arra is, hogy az emberi tevékenység milyen módon alakítja természetes környezetének növényvilágát.

30 Király Gergely: A *Veronica filiformis* Sm. Magyarországon. = *Flora Pannonica*, 2006. 9–16. p.

31 Kulcsár, 2023. 185–188. p.

32 Király G. – Király A., 2018. 27–96. p.

33 Molnár, 2022. 165–200. p.

HORVÁTH LÁSZLÓ

Birtoktestek a Vasi-Hegyháton, az Őrségben és Szentgotthárd térségében

A Nádasd nemzetség ősi birtokainak kutatása során megállapítottuk, hogy az oklevelekben előforduló birtokrészek és települések területei bizonyos állandóságot és szabályszerűséget mutatnak. A történeti források és a ma rendelkezésre álló információk alapján rekonstruáltuk és táblázatba foglaltuk a Vasi-Hegyháton a 13. század előtt kialakított birtoktesteket, amelyeken az elmúlt évszázadokban falvak jöttek létre, szüntek meg, miközben megőrizték a területüket. Ezt követően az eljárássunkat kiterjesztettük a Vasi-Hegyháttal szomszédos történeti Őrség, valamint az egykori szentgotthárdi ciszterci apátság mint összefüggő territóriumok birtokszerkezetének vizsgálatára.

Nádasd nembeliek a Vasi-Hegyháton

A Nádasd nemzetség korai, örökségi joggal bírt földjei a történeti Vas vármegyében látszólag szétszórtan, de jól körülhatárolható térségekben feküdtek. Az egyik „földtér” a királyi vármegye székhelye, Vasvár körül terült el, a másik pedig a Katonák útja és a Borostyán út kereszteződésénél, Nádasd környékén. A harmadik térség a Muravidék volt, ahol a nemzetség kezén lévő földek a határ közelében és fontos útvonalak mentén feküdtek.¹ A vizsgálódásunk fókuszában álló 13–14. században a Vasi-Hegyhát már jelentős részben

lakott terület, a népesség fő tevékenysége a földművelés és az állattenyésztés. A mezőgazdaság alapvető üzemformája, a prédiум (majorság) mellett ekkor alakul ki a telki gazdálkodás rendszere és az úrbéres közösséget alkotó falvak hálózata. A két „üzemforma” egymás mellett él, mindkét formában meghatározó a családok szerepe, miközben (rab)szolgákat is alkalmaznak még az Árpád-kor végéig.

Magyarország ebben az időszakban nyugati mintára szervezett keresztény királyság, az államalapítástól megszilárdult térbeli keretek között működik. A király az ország védelmének és hódító törekvéseinek letéteményese, hatalmas magánbirtokokkal rendelkezik, földadományokat juttat alattvalóinak, akik ellenszolgáltatásként részt vesznek az uralkodó hadi vállalkozásaiban. A közigondolkodásban több elemében szematikus kép rögzült a honfoglalást követő századok társadalmi és gazdasági fejlődéséről. Keleti sztyeppékről jött, főként állattartással foglalkozó nomád nép, amely az itteni őslakosságtól és nyugati bevándorlóktól elsajátítja a földművelést és a kézművességet. A törzsszövetség seregével érkezett honfoglalók igényeik szerint, szabadon foglalták el a szállásterületeiket. Később a sátraikból és jurtaikból gödörházakba, majd fallal rendelkező építményekbe költöztek. Évszázados fejlődés eredményeként létrehozták azokat a prédiумokat és falvakat, amelyekben a földművelés és állattenyésztés együtt biztosította a létfeltételeket számukra. A kialakult falurendszer és paraszti gazdálkodás némi változásokkal fennmaradt a 20. század közepéig.

1 A Vasi-Hegyhát fogalmát nem földrajzi vagy néprajzi értelemben használjuk. Csúpan arra a területre vonatkoztatjuk, amelynek nyugaton Felsőmarác és Órimagyarósd a „széle”, kelet felé pedig Oszkóig és Győrvárig terjed. Északi határát a Herpenyő, illetve a Csörnőc, valamint a Rába ártere képezi. Délen a Zala és a Sárvize folyók völgyéig húzódik.

A vázlatosan felrajzolt kép azonban keveset árul el arról, hogy a Vasi-Hegyháton milyen tényezők játszhattak szerepet a birtokstruktúra és a faluhálózat kialakulásában. Magyarázatra szorul, hogy a honfoglalók miért a folyók és patakok közelében alakították ki a lakott helyeiket. Miként vették figyelembe a földek elosztásánál, hogy szántók, legelők, rétek, erdők megfelelő arányban jussanak az egyes faluközösségeknek? Milyen módon teremtették meg az önellátás és az árucserre feltételeit? A válaszok keresésénél figyelembe kell venni, hogy a 13. század első harmadában, amikor a Nádasd nemzetség az írott történelem színpadára lépett, már megszilárdult a térszervezés és a birtokszerkezet számos eleme. A nemzetséghez tartozó személyeket a források az Árpádok korában a személynevükön említik, akik birtokos jogközösséget alkotva a korabeli földesurak középrétegének felső csoportjához tartoztak.

Bizonyos körülmények arra utalnak, hogy a 12. század közepén szerezhették a birtokaikat, etnikai szempontból besenyő vagy karantán bevándorlók lehettek, és a király gyakorolta felettük a bírói jogokat. Ismeretes, hogy Petenegy (a későbbi Nádasy-ág őse) és Stefánd (a későbbi Nádasy Darabosok felmenője) a státuszuk szerint II. András király szolgálói (*servis regalis*). A következő nemzedékben pedig Ithemer fia Imre (Nádasy Darabos) és Csapó fia András (a későbbi Gersei Pető-ág őse) a király(ok) udvari emberei voltak.²

A nemzetség birtokait érintő levéltári források tanulmányozása közben komoly földmérői tudást és tudatosságot olvastunk ki az egykori Pannónia területén kialakított birtokstruktúra adataiból. Az egyes falvak

határainak, földterületeinek beazonosítása közben feltűnt, hogy bizonyos birtokrészek ugyanakkora területtel rendelkeznek. Ezt érdekesnek találtuk, mivel a kutatásaink során – másokhoz hasonlóan – azt tapasztaltuk, hogy a birtokhatárok keveset változtak az évszázadok során annak ellenére, hogy századokon át sok birtok- és határvita történt a falvak és birtokos családok között. Az elemzésünk elvégzésénél tekintetbe vettük az adományozás, az öröklés és a földforgalom korabeli törvényeit és szokásait. Tanulmányoztuk a földmérés korabeli gyakorlatát, a földárakat, a Nádasd nemzetségen belüli birtokcseréket, tranzakciókat, az örökségi (*hereditas*) földek adás-vételével kapcsolatos eljárásokat és várományosi igényeket.

A birtokok méretnagyságát és területi átszámítását illetően Bogdán István álláspontját tekintettük mérvadónak.³ Könyvének a földmértékekről szóló fejezetében külön foglalkozik az ekealja mint mértékegység kialakulásával és használatával. A földmérték három rendszerét tárja fel: a helyi, a szokásos és a királyi ekealjat, amit a források alapján 100, 120 és 150 holdban állapít meg. Úgy véli, hogy az ekealja honfoglalás előtti, ősi mérték, ókori görög vagy római előzménye nincs. Az ekealja akkora földterület, amit egy mezőgazdasági évben (termelési időszakban) 1 eke felszánthat. A királyi ekealja 150 királyi hold, aminek a metrikus nagysága 126,63 (kerekítve 127) hektár, más mértékegységben pedig 220 katasztrális hold.

Bogdán István által megadott mértékek alapján végeztük el a Vasi-Hegyhát érintett településeinek az 1857 körüli kataszteri térképeken beazonosítható, a népszámlálási adatbázisokból, illetve más forrásokból

2 A Nádasd nembeliek nemzedékrendjéről bővebben lásd Horváth László: A Nádasd nemzetség ősi birtokai. Budapest, 2022. 104–105. p.

3 Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. században. Bp. 1978.

megismert birtokrészek területének átszámítását. A megadott arányok helyenként hajszálpontosan kimutathatók, sok-sok számításal arról győződünk meg, hogy a forrásokból megismert területi adatok ebben az összefüggésben értelmezhetőek.⁴ Az oklevelekben egyes tranzakciónál előforduló árakból pedig azt a következtetést vontuk le, hogy a 13. században a térségben egy királyi ekealja föld 5 márkába került.⁵ Szükségesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy a korlátozott forgalmú örökségi földdeknél nem beszélhetünk piaci árakról. A forrásokban található földárakat inkább a nemzetségen belüli elszámolási áraknak lehet tekinteni. Erre tekintettel a birtokméret, valamint a földár mint segédforgalmi információ használható, esetenként magyarázatot adhat a földek adás-vételével, cseréjével kapcsolatban felmerülő kérdésekre.

Az elmondottakhoz hozzá kell tenni, hogy az ekealja (ekeföld) mérete a 12-es számrendszerhez igazodik. A 12-es szám osztható 2-vel, 4-gyel és 6-tal, a kétszerese, 24 pedig osztható 3-mal, 8-cal és 12-vel is. Ennek az a gyakorlati jelentősége, hogy egy 24 ekealja nagyságú birtoktest többféle módon osztható birtokrészekre, ha az öröklés, a birtok osztálya, földcsere vagy más okból szükségessé válik.⁶

A birtokrészek kialakításánál megítélésünk szerint figyelembe vették, hogy a hadba szállás és katonáskodás minimális költ-

ségeit 3-4 termelő család volt képes előteremteni egy ekealja földön. Gyakorlatilag azonban 2-3 ekealja területen gazdálkodó 6-8 család által előállított értékkel kellett számolni egy harcos (*miles*) katona eltartásához és felszereléséhez. Telki gazdálkodás keretében 4-8 ekealja földön 12-16 jobbágytelek szükséges ebben az időben a faluközösségben folytatott gazdálkodás előnyeinek kihasználásához. Természetesen ezek a számok hatványozódnak összekapcsolt birtoktesteken folytatott nagyüzemi (uradalmi) gazdálkodás esetén.

Tizenegy birtoktest a Rábától délre

Ahogy arra már utaltunk, a települések határai az évszázadok során keveset változtak. A változások egy része úgy ment végbe, hogy a birtoktest egyes részeit osztály, örökség vagy más okból elhatárolták, későbbi igények szerint pedig újra egyesítették. Lényegesebb változások azokon a területeken történtek, ahol a termelési ág megváltozott, a terület elnéptelenedett, vagy a 18. századtól nagyobb uradalmak, ipari területek, városi térségek kialakítása miatt átszabták területeket. A térszervezés során történt határmódosítások egy része forrásokból megismerhető és a birtoktestek rekonstrukciója során felhasználható.⁷

Települési adatok

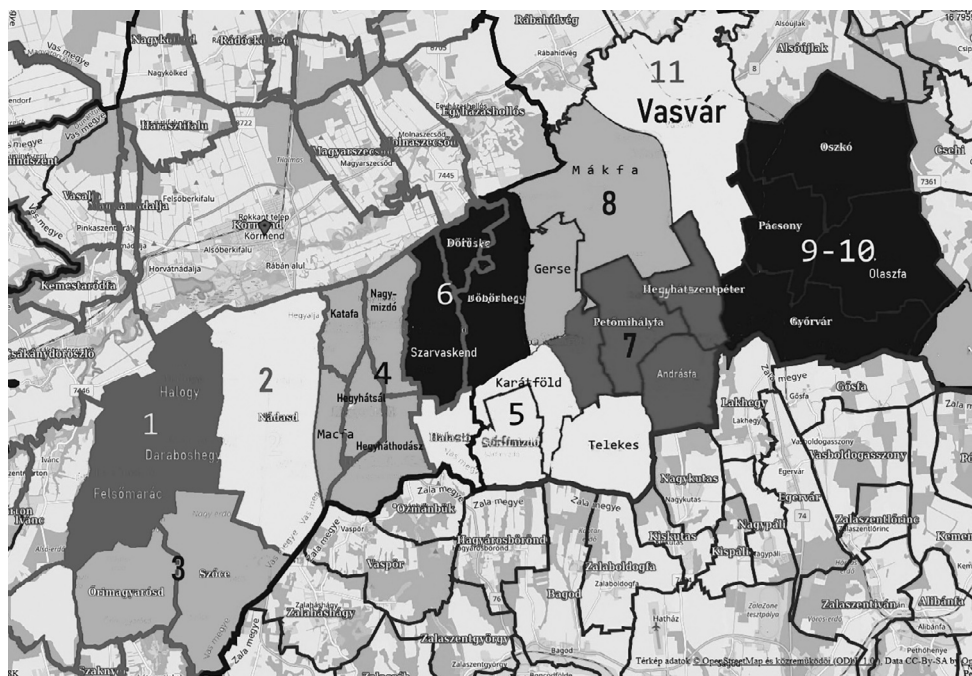
A Vasi-Hegyhát településeinek adatait két időpontban közöljük az állandóság/változás

4 Bogdán István felhívja a figyelmet, hogy az ekealja mérték a 13. század végéig gyakori, a 14. században ritkul az alkalmazása, a 15. században főleg becsüknél, s inkább erdőnagyság meghatározásánál használják.

5 Ez összhangban van Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000-1325. Bp. 1916. című könyvében ismertetett adatokkal.

6 A Vasi-Hegyhát, az Órség és a szentgotthárdi ciszterci apátság birtokszerkezetének rekonstrukciója során abból a feltételezésből indultunk ki, hogy eredetileg 24 ekés birtoktestekre osztották fel a területet.

7 A rendelkezésre álló kataszteri térképi adatok, az 1910. évi népszámlálás, a települések aktuális adatai, illetve a birtokösszeírások felhasználásával készítettük el a táblázatainkat a Vasi-Hegyháton, az Órségben és a szentgotthárdi apátság területén eredetileg kiosztott birtoktestekről, illetve a kialakult falvak területéről.

1. sz. térkép az 1-11. birtoktest fekvéséről

illusztrálására. Az 1. táblázat az 1910. évi adatokat katasztrális holdban és hektárban (1 ekealja = 220 katasztrális hold [kat. h.]), az 1920. évi adatokat pedig hektárban (1 eke = 127 hektár [ha]) számítva mutatja a birtoktestek és a rajtuk lévő települések sorrendjében.

Az 1. táblázat alapján megállapítható, hogy a Nádasdtól nyugatra fekvő 1. számú birtoktest 24 ekealja területét első lépésben a Nádasd nembeliek egymás között két egyenlő részre osztották fel. A későbbiek során Halogy területéből az egykori Himfa („Halogyharmada”) földje Felsőmaráchoz került, Daraboshegy pedig 1871-ben kivált és önállósult. Halogy déli részén Szőcéhez csatoltak egy kisebb területet a 18. században. Felsőmarác Rába menti területéből a körmendi vár a lovak takarmányozására ragadott el réteket és kaszálókat a 16. században.

A nemzetség névadójának tekintett Nádasd területén belül egy történelmi periódusban önállósult, különvált Almásd és Németfalu, Macfa pedig eredetileg a szomszédos birtoktest része volt. A Nádasdtól keletre eső 4. számú birtoktestet előbb kettéosztották, majd a nyugati felén három hasonló méretű birtokrész alakult ki: Katafa, Sál és Maczfa. (Kata-, Saul- és Mőricfalva.)

Az 5. számú birtoktestet a Murai vagy Király úttól délre alakították ki, későbbi változások során Halastóhoz került át Szarvaskendttől kb. 1 ekealja föld, Sárífmizdő pedig Korlátföld kisebb területével bővült.

A Herpenyő és a Csörnőc szabályozásánál a folyók mentén lévő települések közül Szarvaskend, Döröske, Nagymákfa területeket veszített. Délen Gersének a Murai vagy Király úttól délre eső része Petőmihályfa és Hegyhátszentpéter területéhez tartozott.

Sorszám	Település	1910. év kat. ./ha/eke	2020. év ha/eke
1.	Felsőmarác Halogy Daraboshegy Összesen:	3051/1756/13,8 1037/597/4,7 955/550/4,3 = 5043/2903/ 22,9	1744/13,7 705/5,6 459/3,6 =2908/ 22,9
2.	Őrimagyarósd Szőce Összesen	2093/1204/9,5 3159/1818/14,4 = 5252/3023/ 23,9	1229/9,7 1871/14,7 = 3100/ 24,4
3.	Nádasd – Macfa* Összesen:	6251/3597/28,3 –880/–506/4,0 = 5371/3090/ 24,3	3560/28,0 –508/4,0 = 3052/ 24,0
4.	Katafa Hegyhátsál Nagymizdó Hegyháthodász + Macfa* Összesen:	864/497/3,9 795/457/3,6 1284/739/5,8 1466/843/6,6 880/507/4,0 = 5253/3035/ 23,9	481/3,8 458/3,6 676/5,3 808/6,4 508/4,0 = 2931/ 23,1
5.	Halastó Sárfimizdó Karát föld* Telekes Összesen:	791/426/3,3 984/566/4,5 1931/1010/8,0* 1857/1069/8,4 = 5531/3071/ 24,2	565/4,4 746/5,9 1010/8,0 1081/8,5 = 3502/ 26,8
6.	Szarvaskend Döbörhegy Döröske Összesen:	1957/1126/8,9 2060/1185/9,3 768/442/35 = 4785/2753/ 21,7	1034/8,1 1175/9,3 440/3,5 = 2649/ 20,9
7.	Petó Mihályfa Hegyhátszentpéter Andrásfa Gerse* Király úttól Délre. Összesen:	1649/948/7,5 1270/731/5,6 1427/821/6,5 846/487/3,8* = 5192/2987/ 23,5	995/7,8 684/5,4 823/6,5 487/3,8 = 2989/ 23,5
8.	Kismákfa Nagymákfa Kismákfa* alatt Gerse* Király úttól Északra Összesen:	645/371/2,9 996/573/4,5 –/1185/9,3* –/ 720/5,7* = –/2849/ 22,4	Vasvár része Vasvár része Vasvár része Gersekarát része
9–10.	Győrvár Ólaszfa Pácsony Oszkó együtt Összesen:	2845/1637/12,9 2177/1253/9,9 1972/1135/8,9 4167/2398/18,9 = 11161/6422/ 50,6	1659/13,1 1654/13,0 1001/7,9 2031/16,0 = 6345/ 2x25,0
11.	Vasvár Ny-i oldal* Szentmihályfa* Zsidó föld* Összesen: Mindösszesen:	Vasvár 1910. évi közige. területe 6240 kat. h. = 3590 ha/ 28,3 32913 ha/259 eke	1150/9,0* 1040/8,0* 1010/8,0* =3200/ 25,0

1. táblázat. Megjegyzés: A *-gal jelzett adatok becsült számok az 1857. évi kataszteri térkép alapján.

A Vasvártól nyugatra eső 7. számú birtoktesten kialakult Mákfa (Makwa) település határa a Bányagödör vonalában észak–déli irányban húzódott. Gerse északi részével egészült ki a birtoktest.

A Vasvártól keletre eső két birtoktest területét összevonva tüntetjük fel, mert a káptalani földek, illetve a Gersei Pető, valamint a Festetich-féle nagybirtok újabb kori kiosztása következtében ma már nem jelölhető ki pontosan a két birtoktest határa. Domborzati adottságai miatt az osztkői mence egy birtoktest lehetett, északon a Farkas-erdőtől délre az olaszkei-erdőig.

Végezetül megjegyezzük, hogy Vasvár mint megyeszékhely területi mérete – a nemzetség központjának számító Nádasdhoz hasonlóan – nem tért el a többi birtoktestétől, csak a századok során többet változott. A birtoktest ősi területét az 1857. évi térkép alapján becsléssel állapítottuk meg.

Legendák nyomában

A birtokrendszer kialakulását illetően nem sok alapja van azoknak a legendáknak, miszerint a Kárpát-medencébe érkezett magyarok leszálltak a lóról, a táltoshoz fordultak, aki azt mondta, hogy ez a hely jó lesz nekünk szállásterületnek. A földek kiosztása körüli homály eloszlátását az írásos források mellett régészeti feltárások is segíthetik. Talán a mainál pontosabb válasz adható arra a kérdésre, hogy mikor lett a Vasi-Hegyhát jelentős részének birtokosa a Nádasd nemzetség, amelyről egyébként helyenként azt írják, hogy a honfoglalókkal érkeztek.⁸

A birtoktestek kiosztásával kapcsolatban felmerülhet az a kérdés is, hogy a térség történeteiben fontos szerepet játszó vasvári sáncot a birtokok kiosztása előtt, alatt vagy után építették-e meg. Ismeretes, hogy a Katonák útja a Vaskapunak nevezett helyen keresztezi a sánc vonalát. Ettől északra Vasvár földjén belül húzódik a *fossátum* (árok), délre pedig Szentpéterfa és az egykori Szentmihályfalva között képez határvonalat. A szentpéterfai oldalon a 14. században az egyik családot Árokközinek nevezték. Az újkorban rómainak mondott sánccal kapcsolatban sok a találgatás, főként a határvédelemben betöltött szerepét illetően, de építéséről vagy itt zajlott csatákról, ütközetekről nem ismeretesek források. A környékén eddig nem tártak fel olyan objektumokat, táborhelyet, amely a sánc védőinek szálláshelye lett volna.

A térség falvainak kialakulásával kapcsolatos helyi legendák sokfélék. A táblázatban közölt adatok mutatják, hogy a Vasi-Hegyháton a 24 ekés birtoktestek felosztásával több 1/4 méretű, 6 ekés terület jött létre (Almásd, Hodász, Sárfimizdó, Hegyhátszentpéter, Petánc), ami a lánynegyed kiadására utalhat. Későbbi generációknál ennél kisebb, 2-3 ekényi földet kaptak a lányok, de inkább pénzben adták ki a részüket. Találhatók harmadolással létrejött 8 ekés birtokrészek, mint Telekes, Karátföld, Sárfimizdó és Zsidó föld esetében. Harmadolással jött létre – ahogy arra már utaltunk – Katafa, Sál és Macfa területe is, a birtoktest másik felén pedig feleződéssel Nagymizdó és Hodász. Ezek persze olyan feltevések, amit további kutatással kell megerősíteni, de a birtokszerkezet „visszaolvasásával” új következtetések vonhatók le egyes települések kialakulásával kapcsolatban.

Frisnyák Sándor földrajztudós megállapítása szerint a 13. század elején az orszá-

8 Ha így lenne, vajon mivel magyarázható, hogy csak 1423-ban szereztek birtokot – Zsigmond király adománya révén – Vasváron, a már István király által megszervezett vármegye székhelyén.

földalapjának 25 százaléka volt erdő, 40 százaléka szántó, kert és szőlő, 16 százaléka legelő és 10 százaléka rét.⁹ A Vasi-Hegyhátan a kiosztott birtoktesteken hasonló arányokat mutathatott a rendelkezésre álló földterület. Talán az erdősültség magasabb lehetett és több volt a művelésre alkalmatlan vizenyős terület. Későbbi századok adatait is figyelembe véve, egy falu területén a föld harmadának, felének alkalmasnak kellett lenni földművelésre és állattartásra, hogy a birtokolt terület elartsa a lakosságot. Későbbi korokban a művelésbe vont területet szükség szerint erdőirtással és mocsarak lecsapolásával növelték. Adódik a következtetés, hogy a birtoktestek kimerése, a területek elosztása idején vélhetően már a földművelés és állattartás együtt biztosította az itt élők életfeltételeit.

Hat birtoktest az Őrségben

A Vasi-Hegyhát birtokszerkezetének vizsgálata során megfigyelt területi felosztás hasonló módon történt az Őrségben is. Azt találtuk, hogy a történelmileg kialakult kistérség 18 falva hat, egyenként 24 ekeföldes birtoktestből állt. A birtokszerkezet azt mutatja, hogy az „örök földje” nem annyira specifikus terület, mint ahogy az a közgondolkodásban elterjedt. Történetírók beszámolóit szerint Vas megyében és az ország más területein a honfoglalás óta „hivatásos” határőrök védtek az ország területét. Számos helyen előforduló források azonban azt mutatják, hogy az örökös formája, feladata koronként és országrészenként változott, igazodva a helyi hatalmi, kereskedelmi és területvédelmi igényekhez.

A határvédelmet szolgáló mesterséges építményekről, a gyepek szerepéről, kiter-

jedéséről nincsenek korai, 11–12. századi adatok, a témánkat illetően nem tudjuk, hogy III. Béla korában az ország nyugati végvidékén milyen állapotban volt a gyepprendszer.¹⁰ Hangsúlyozni kell, hogy az Őrség története még megíratlan, mi sem vállalkozunk arra, hogy állást foglaljunk a nyugati gyepek védelmezőiről, a várszolgák és a határőrök szerepéről.¹¹ Az Őrségi birtoktestekről és településekről szóló információk megítélésünk szerint hozzájárulhatnak az örök jogállásáról és tevékenységéről szóló kérdések tisztázásához.¹²

Oklevelekből tudjuk, hogy 1208-ban Kercán éltek örök, 1270-ben pedig V. István király adott kiváltságlevelet a magyarorszi öröknek.¹³ A nevezetes dokumentum a király trónra lépése után, vasvári tartózkodása idején íródott, amiben felsorolja, hogy adózásban, bíraskodásban, öröklésben milyen kedvezmények illetik meg az öröket a szolgálat fejében. Érdeemes felidézni, hogy V. István király abban az időben az úgynevezett Bábenberg-örökségért nagy harcban állt a cseh uralkodóval, II. Ottokárral.¹⁴ V. István még stájer herceggént 1258-ban egy ideig ura volt Stájerország egy részének. A csehek viszont 1270-ben éppen elfoglalva tartották Felsőlendva várát. A trónra lépés új fejezetet nyitott az ambíciós fiatal király uralko-

10 A korai magyar határvédelemről lásd Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegegy László tanulmányát. = *Hadtörténelmi Közlemények*. 1973. 4. sz. 639–660. p.

11 Borosy András: *Határőrök és határőrök az Árpádok korában*. = *Hadtörténelmi Közlemények*. 1977. 4. sz. 543–557. p.

12 Stahl Ferenc: *A Őrség jogállása. I–III.* = *Vasi Szemle*, 1974. 2. sz. 218–236. p.; 3. sz. 390–402. p.; 4. sz. 553–566. p.

13 A kiváltságlevél magyarul: Horváth Ferenc – Kiss Mária: *Vas megye helytörténelmi olvasókönyve*. Szombathely, 1975.

14 Ausztria hercegségét Stájerországgal együtt II. (Harcias) Frigyes irányította, aki 1246-ban a Lajta folyó melletti csatában megfutamította IV. Béla katonáit, de az ütközetben életét veszítette, s vele férfiágon kihalt a Babenberg-ház.

9 Frisnyák Sándor: *Magyarország történelmi földrajza*. Bp. 1999.

dásában, hadi céljait szolgálhatta az őrszolgálat megerősítése. Valószínűleg a király a felsőlendvai és a németújvári várak mögötti felvonulási területen ellenőrzés alatt tartott hátországot kívánt létrehozni az osztrák területek megszerzéséért folytatott akcióihoz.¹⁵

A kiváltságlevél érdekes, de félreértéseket adó rendelkezéseket is tartalmaz. Hangsúlyozni kell, hogy a magyarórsdi várhoz tartozó örökről van szó (*speculatorum de Monorosd ad castrum ipsorum pertinentium*) és nem a Magyarórsdon (Őrimagyarósd) lakó örökről. A *castrum* alatt itt megerősített hely, őrtorony, helyőrség értendő, ahol az őrnagy székel. A kiváltságlevél idején ugyanis Magyarórs földje a Nádásd nemzetségbeli Csapó fia András kezén volt. Északon Marác (Felsőmarác) földjét és Halogy harmadát a nemzetség Darabos ága birtokolta, amely csak később, 1293–1297 között szerezte meg nembeli társától a magyarórsdi telkeket és házakat (*sessionibus ac domibus*). Csapó fia András már a stájerországi uralkodása idején az ifjú király mellett harcolt. Darabos Ithemer fia Imrét pedig személyes, bizalmi jellegű kapcsolat fűzte V. Istvánhoz és a királynéhoz. A két udvari embernek, akik csak néhány évvel lehetek idősebbek a harmincegyedik évében járó királynál, bizonyára érdekében állhatott az őrszolgálat megerősítése, hiszen ezáltal erősödött az Őrség melletti és a Vasi-Hegyháton lévő birtokaik és javaik biztonsága.

A magyarórsdi örök működési területe a regedei határvidék volt, amelynek nyugati vonala a stájer határ mentén lévő regedei (Radkersburg) vámhelytől északra húzódott Vas vármegye határa mentén. A keleti szakasza pedig Zala vármegye határánál indult

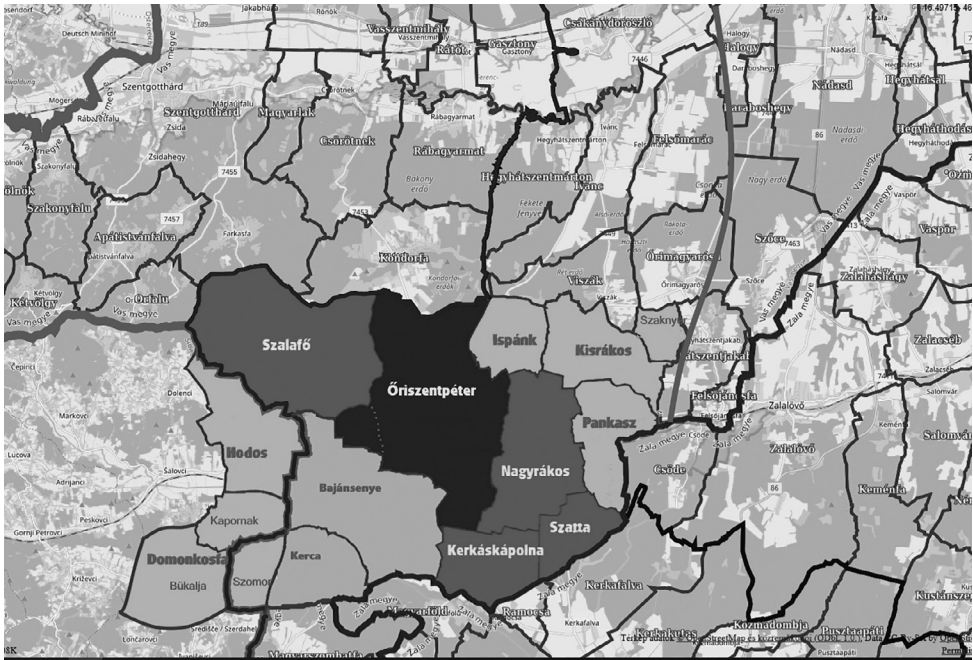
és a Lugnak nevezett helyig tartott. A zalai megyehatár ma is azonosítható, a Szentjakabi patak és a Zala folyó találkozásánál húzódik. Innen északra haladva Magyarórsdon át érhető el a Lug nevű hely, amelyet 1274-ben Hulug néven említ a Halogy és Tótlak közötti határt megállapító oklevél.¹⁶ Tehát délről északra húzódó, a Zala folyótól a Rábáig tartó vonal határolta keleten az örök körzetét. Lényegében a Zala és a Rába folyók közötti „közlekedési folyosót” tartották ellenőrzésük alatt. Hasonló funkciója lehetett, mint az észak–déli fekvésű vasvári sáncnak, amely átlósan lezárta a Sárvice és a Rába közötti térséget, elősegítve az utazók és az áruforgalom ellenőrzését (vámolását).

Az elmondottakat ki kell egészíteni azzal, hogy az örök mozgásterét kijelölő keleti záróvonal valójában egy út volt, amelyet évszázadokon keresztül használtak. A mai Felsőjánosfa déli részén, a Zala folyótól indult, a Szentjakabi patak és a Vadása-völgy mentén a vízvásztón haladt, keresztezte a Katonák útját, majd északra tartva a Száraz-völgy lábánál (Himfa és Halogy érintkezésénél) elérte a Holt-Rábán lévő révátelét. (A ma is Kelőnek nevezett dűlőben.) A Rábán átkelve, tovább haladva az úton Nádalján és Harasztifalun át Jákig lehetett eljutni, onnan pedig Sopronig, aminek a vásáros vonzereje elérte a vasi és zalai térségeket.

Az örök feladatairól szóló történetírásokban a határőrizet kap nagy hangsúlyt. Az elszórt hivatkozásokból azonban arra lehet következtetni, hogy a magyarórsdi királyi „őrző-védők” békeidőben nem a hadi néphez tartozó harcosok (*miles*) voltak, bár szoros kapcsolatban álltak a határvédelmet ellátó várkatonasággal. Őrizték az utakat, a folyókat, ellenőrizték az utazók mozgását,

15 Az Ottokárral folytatott vetélkedésnek végül 1278-ban a morvamezei csata vetett véget, ahol Habsburg Rudolf és IV. László magyar király csapatai legyőzték a cseh uralkodót, aki meghalt a csatatéren.

16 Hulug és Tótlak birtokosztályáról lásd Árpád-kori új okmánytár IX. 97. p. 1274.

2. sz. térkép

a kereskedőket, a vándorokat és a védelmi szempontból fontos mesterséges akadályokat, gátakat, gázlókat és vízlelő helyeket. Szükség szerint vámot és adót szedtek. Vas megyében szerepet kaphatott a vaskészlet, a vas- és fegyvergyártás felügyelete, a sókészletek őrzése is. A kiváltságlevél azt emeli ki, hogy figyeljenek és őrkdjenek, ahogy addig is tenni szokták. Elég nyilvánvaló, hogy a *speculatorok*, ahogy a latin nevük is jelöli, a terepen megfigyelő, felderítő és hírszerző tevékenységet is folytattak. Mindez azért is valószínű, mert a király környezetéhez tartozó Nádasd nembeli Csapó fia András mai kifejezéssel fegyverkereskedő volt, Ithemer fia Imre pedig ügyes kém, aki a fogságban tartott királynő és a király közötti közvetítésben bizonyítottá ilyen irányú képességeit.

Állandóság és változás

Ismeretes, hogy az örök pozíciója nem birtokhoz kötődött, hanem adott személyekhez. A király azt kívánta elérni, hogy a *speculatorok* a korlátozott hatalommal bíró őrnyagyon és a megyésispánon keresztül csak tőle függjenek, ne kerülhessenek másféle érdekek, helyi oligarchák befolyása alá. Az örök kötelezettségei között előírta, hogy a földjeiket ne felzetségenként, hanem személyenként felosztva birtokolják. Gyakorlatilag majorsági gazdálkodást kellett folytatniuk, és nem tagolódhattak be az akkor terjedő telki gazdálkodás alapján szerveződő faluközösségekbe. Feltehetően az Órség szeres településszerkezete a domborzati tényezők mellett ide vezethető vissza. Az örök jobbágyi sorba kerülésével a nagycsaládokra épülő majorsági gazdálkodás bizonyos mér-

Sorsz.	Települések	1910. évi kat. h.	Ekealj = 220 kat. h.	2020. évi ha	Ekealj = 127 ha
1.	Szalafő – korrekció	4750+540	24,04	2737+310	21,55+2,5
2.	Őriszentpéter – korrekció	5828–540	24,04	3356– 310	26,4– 2,5
	Összesen	10578	2x24,4	2x3047	2x24,0
3.	Ispánk	1202	5,46	692	5,45
	Pankasz	1613	7,33	927	7,30
	Kisrákos*	1926	8,75	1106	8,7
	Szaknyér	507	2,3	293	2,3
	Összesen	5248	23,85	3018	23,08
4.	Nagyrákos	2806	12,75	1911	12,7
	Szatta	1043	4,74	601	4,7
	Kerkáskápolna	1600	7,27	920	7,2
	Összesen	5449	24,75	3123	24,6
5.	Őrbajánháza	959	4,3	552	4,35
	Senyeháza	1118	5,1	643	5,0
	Dávidháza	958	4,35	551	4,3
	Kotormány	776	3,5	446	3,5
	Kerca	1567	7,1	901	7,0
	Összesen	5378	24,4	3093	24,3
6.	Őrihodos	2216	10,0	1250	10,0
	Kapornak – – Domaföld*	987	4,5	568– 180*	3,0– 1,42
	Domonkosfa	2002	9,1	770	6,0
	Bükalja*	–660	–3,0	381*	3,0
	Szomoróc	662	3,0	381	3,0
	Összesen	5207	23,65	3170	23,4
	Mindösszesen	31860	144,8	18500	145

2. táblázat. Megjegyzés: a 2010–2020 között a települések területe gyakorlatilag nem változott.

A *-gal jelzett Domaföld és Bükalja adatait térkép alapján becsültük meg, Kisrákos Iklóddal együtt szerepel.

tékben beolvadt a kialakult falusi társadalomba. Erre utalnak a birtoktestek adatai.

Az őrési települések adatai

A 2. táblázat Nemesnépi Zakál György az *Eőrségnek Leírása* című, 1818-ban készült munkájában felsorolt 18 község, valamint Domonkosfa adatait tartalmazza hat birtoktest szerinti csoportosításban.¹⁷ Ezek a birtoktestek királyi földek voltak, kivéve Domonkosfát, Nexerákosát (Iklód) és Domaházát, amelyek magánbirtokok voltak, és nem számítottak az örök földjének. Ahogy arra már utaltunk, Órimagyarósd is magánbirtok volt, amelyet a Gersei Petőc eleitől a Nádásdi Darabosok szereztek meg, hogy „kikerekítsék” a Marácon, Halogy harmadán és Nádason már meglévő földjeiket. Az egyes falvak területét a mai állapotnak megfelelően, illetve az összevont települések esetében az 1910. évi népszámlálás adatai és a 2020. évi adatok alapján adjuk meg. A számok összességében kiindulópontot képezhetnek a 13. századi örök életterének feltáráshoz.¹⁸

A 2. táblázatból könnyen kiolvasható a 24 ekés birtoktestek települések szerinti felosztása. Külön érdekes lehet, hogy Óriszentpéter területe kb. ugyanannyival (3 eke) nagyobb, mint amekkora területtel Szalafő területe kisebb a „szabványos” méretnél. Vélhetően nem ismert időpontban egy szer méretét kitevő terület átcsatolásával alakult ki ez a helyzet. Bükalját a 19. században csatolták Domonkosfához.

17 Az őrséghez tartozó településekről lásd Csapó Éva: Az őrsei térségi elhatárolásának problémái. Földrajzi Értesítő. 2008. 3–4. füzet. 313–333. p.

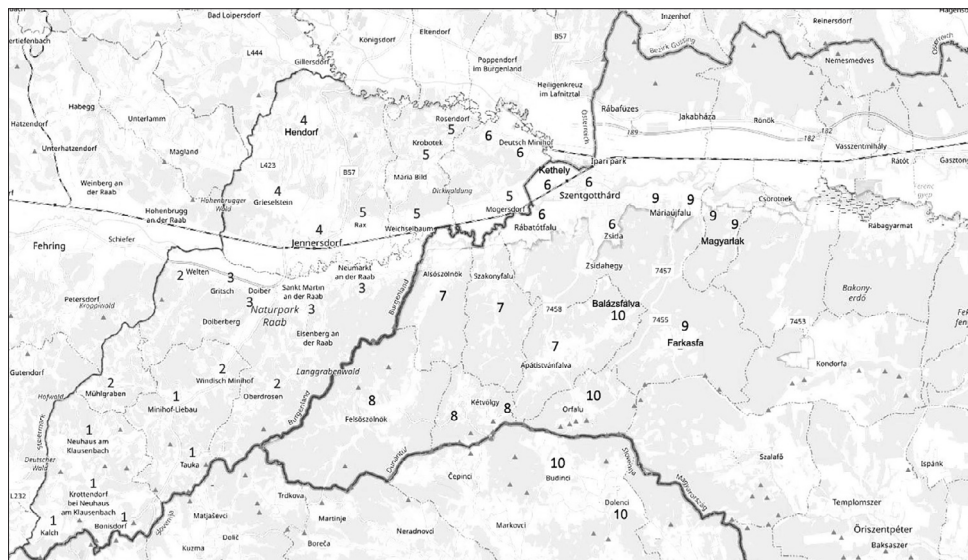
18 A 18 falura kiterjedő őrvidek jelentőségét V. István halálát követően csökkentette a magyar és az osztrák oldalon egyaránt a védvonalak megerősítése, a területvédelmet várvédelemmel felváltó új stratégia, valamint az Árpád-kort követő uralkodók nyugati irányú külpolitikájának változása.

A szentgotthárdi apátság alapító birtokadományai

A ciszterci rend első magyarországi megalapítása II. Géza (1141–1162) idején történt. Királyi birtokon, Cikádon, a mai Bátaszéken hozták létre 1142-ben az első rendházukat. Ezt követően III. Béla (1172–1196) öt ciszterci monostort létesített, s mindegyikbe franciaországi szerzetesek teleptek. A király jelentős birtokadománya tette lehetővé 1183-ban a szentgotthárdi apátság létrehozását. Az uralkodó ezzel a lépéssel elősegítette a nyugati határ menti terület benépesítését, a korszerű gazdálkodásban jártas rendtagok bevonását a térség fejlesztésébe, és nem utolsósorban a franciabarát politikájának megerősítését, amit a családi kapcsolatai is motiváltak. Az alapító oklevelet nem ismerjük, de az apátság birtokairól készült listák alapján azt feltételezzük, hogy a király adománya összefüggő territóriumot képezett.¹⁹

A Lapincs és a Rába összefolyásánál, Szentgotthárdnál vélhetően már korábbi időkben is lehetett valamilyen építménnyel ellátott őrhely, bázis, amely lakóhelyül is szolgált. Nem valószínű azonban, hogy a határ közvetlen közelében, veszélyeknek kitéve állattartó vagy földművelő közösségnek állandó települése lett volna. Viszont okkal feltételezzük, hogy a ciszterciek a működésük során tervszerű munkával megszervezték a környék életét. A kiépített gazdasági telepekből, a *grangiókból* vagy majorságokból településeket hoztak létre. A Szentgotthárd környéki falvak főként a Muravidékről és a nyugati régióból

19 Az apátság birtokának legnagyobb szélessége 28 km nyugat–keleti irányban, hosszúsága északról délnek 9 km, ez kb. 275 négyzetkilométernek felel meg. Ez az egységes terület idegen birtoktestet nem tartalmazott. = Szentgotthárdi ciszterci apátság. https://hu.wikipedia.org/wiki/Szentgotthardi_ciszterci_apatsag. (Megtekintés 2024. augusztus 26.)

3. sz. térkép

származó népesség betelepítésével az apátság majorjaiból fejlődtek faluvá.²⁰

Az apátság számára a királyi birtokból juttatott adományföld északi határa a Lapincs és Rába folyók voltak. Nyugaton a birtok a stájer határ mentén délre húzódott a Lendva és a Klagenbach patakok vízgyűjtőjénél lévő Mészvölgy és Hegyszoros nevű helyek vonaláig. Keleten a „földtér” határa Szalafő, Kondorfa és Csörötnek határáig terjedt. Az így körberajzolt területet tartjuk az összefüggő adománybirtok eredeti kiterjedésének. Ezen a területen vizsgáltuk a 24 ekealját kitevő birtoktestek kimérését és kiosztását. Hangsúlyozni kell, hogy az apátság alapításakor tett adományokat később uralkodók és magánszemélyek is újabb adományokkal bővítették, az apátság távolabbi vidékeken is birtokokat szerzett, birtokokat cserélt, gazdálkodott a földjeivel. Magyarán: az apát-

ság birtokállománya 1526 előtt és után sokat változott.²¹ A ciszterciek gazdálkodásának legfontosabb egységei a munkástestvérek és szolgák által fenntartott majorok voltak, amelyeknek egy részéből később települések, falvak alakultak ki.

Az apátsági birtoktestek

A szentgotthárdi apátság eredeti birtokadományán kialakított birtoktestek bemutatását némileg nehezíti, hogy a trianoni békeszerződés következtében a terület egy része Ausztria Burgenland tartományának darabja lett. A közigazgatás változása és a térség fejlesztése azonban nem hozott magával olyan változásokat, amelyek lehetetlenné tennék az eredeti birtokszerkezet rekonstruálását.

20 Tóth József: A szentgotthárdi cisztercita apátság gazdálkodása. = Vasi Szemle, 2023. 4. sz. 452–457. p.

21 A szentgotthárdi ciszterci apátsághoz tartozó falvak. = https://hu.wikipedia.org/wiki/A_szentgotthardi_ciszterci_apatsaghoz_tartozo_falvak Megtekintve 2024. augusztus 25.

Sz.	Birtoktestek	Kat. h.1910	Ekealj
1.	Vasdobra / Neuhaus am K.bach	1596	7,2
	Békató / Krottendorf	551	2,5
	Bónisfalva / Bonisdorf	589	2,7
	Mészvölgy / Kalch	744	3,4
	Liba / Liebau Minihof	656	3,0
	Tóka / Tauka	792	3,6
	Összesen	4934	22,43
2.	Malomgödör / Mühlgraben	959	4,36
	Kistótlak / Windisch Minihof	1381	6,28
	Rábaőr / Oberdrosen	1221	5,55
	Velike / Welten	1438	6,53
	Összesen	4999	22,72
3.	Gercse / Gritsch	316	1,43
	Döbör / Doiber	650	2,95
	Rábaszentmárton / St.Martin an R.	1149	5,22
	Farkasdifalva / Neumarkt an R.	2695	12,25
	Összesen	4810	21,85
4.	Gyanafalva / Jennerdorfs	2059	9,36
	Köröstyén / Grieselsteind	1411	6,41
	Ercsenye / Hendorf	1415	6,43
	Összesen	4885	22,20
5.	Raks / Rax	1653	7,5
	Badafalva / Weichselbaum	1148	5,2
	Nagyfalu / Magersdorf	1340	6,1
	Horvátfalva / Krobotek	592	2,7
	Pócsfalva / Rosendorf	372	1,7
	Összesen	5105	23,2

6.	Szentgotthárd	927	4,2
	Lapincsolaszi / Wellendorf	602	2,74
	Németlak / Deutsch Minihof	409	1,86
	Rábatótfalu	1401	6,4
	Zsida	783	3,56
	Rábakethely	979	4,45
	Összesen	5101	23,2
7.	Alsószölnök	1754	8,0
	Szakonyfalva	1963	8,92
	Istvánfalva	1470	6,68
	Összesen	5188	23,6
8.	Felsőszölnök	4027	18,3
	Permise	472	2,14
	Ritkaháza	606	2,75
	Összesen	5105	23,2
9.	Magyarlak	1046	4,75
	Háromháza	379	1,72
	Talapatka	954	4,34
	Rábakisfalud	417	1,89
	Farkasfa	2573	11,69
	Összesen	5369	24,4
10.	Balázsfalva	766	3,4
	Orfalu	1207	5,5
	Büdfalva	1069	4,9
	Kis- és Nagydolány	1306	6,0
	Összesen	4348	19,8
	Mindösszesen 28708 ha	49884	226,6

3. táblázat

Területi adatok

A fentiekben (3. táblázat) közöljük az apátság eredeti birtokadományából kialakított tíz birtoktesten létrejött falvak területi adatait az 1910. évi népszámlálás alapján. A falvak egy része ma Burgenlandhoz tartozik, a magyar elnevezésük mellett a könnyebb azonosíthatóság érdekében a táblázatban felüntetjük a német nevüket is.

A térképi és területi adatok alapján megállapítható, hogy az apátsági birtokoknál is a rendelkezésre álló földterületen a folyók és patakok völgyében, vízgyűjtő részeken hozták létre a településeket. A víznyerés lehetősége mellett szerepe lehetett annak is, hogy a domborzati viszonyok nem kedveztek a faluközösségekben folytatott nyomósos gazdálkodásnak. A 43 település közül tizenötnek a területe 1–3 eke méretű „apró-falu”, szeres jellegű beépítéssel. Mindenesetre a tíz birtoktest mérete az apátsági földek esetében is meglepő „szabályosságot” mutat. A 6. birtoktesten, a Szentgotthárd körüli olasz, német, tót, zsidó népelemekre és a keddi vásároshelyre utaló településnevek sokat elárulnak az apátság térségi szerepéről. A 9. birtoktest méretben némileg meghaladja a 24 ekealjat, ami a Rába medrének változásaival magyarázható. A 10. birtoktest többitől kisebb területét illetően egyelőre nem találtunk magyarázatot. Arra viszont felhívjuk a figyelmet, hogy különböző időszakokban Csörötneken, Kondorfán és Rábagyarmaton is voltak birtokai az apátságnak, de azok területét későbbi adományoknak, illetve szerzeményeknek tartjuk.²²

22 Rábagyarmat törzsneves település, a környék birtoktörténete és benépesítése korábbi korszakhoz kapcsolható. Megállapítottuk, hogy a települést nyugatról határoló Csörötnek és Kondorfa területe (32,2 eke) nagyságrendileg ugyanakkora, mint a keleti oldalon Ivánc, Hegyhátszentmárton és Viszák egész területe (31,5 eke), vagyis mindkettő 1 egész 1/3 birtoktest.

Megállapítások a három térségről

A szentgotthárdi apátság, mint összefüggő territórium, birtokszerkezete alapvetően megegyezik az Őrségben és a Vasi-Hegyháton beazonosított birtoktestekkel. A három térség adatainak összevetése az 1910. évi (és a hasonló 2020. évi) kerekített adatok alapján érdekes információkkal szolgálhat:

- a) A Vasi-Hegyháton beazonosított birtoktestek összes területe 329 négyzetkilométer, 259 ekealja. A 11 birtoktest átlagosan 23,5 eke nagyságú, a 19 település átlagosan 8 ekealja területtel rendelkezik.
- b) Az Őrség területe 185 négyzetkilométer, 146 ekealja. A hat birtoktest átlagos területe 24,1 eke, ami 18+1 településsel számolva 7,7 ekés átlagot mutat.
- c) Az apátság eredeti adománybirtokának összterülete 287 négyzetkilométer, 227 ekealja. A 10 birtoktest átlagos területe 22,7 eke, a 43 település átlagosan 5,25 eke területtel bír.

Az adatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szeres jellegűnek mondott őrségi települések birtokszerkezete a telki gazdálkodás kialakulásával hasonult a Vasi-Hegyháton lévő településekhez. Az apátság birtokain viszont tartósabb nyomot hagyott a korai birtokszerkezet, különösen a Vendvidéken, ahol majorsági (*grangia*) keretekben folyt a gazdálkodás.

A birtoktestek és a települések kialakulásáról szóló információk segíthetik a térség korai történetének megismerését.²³ Az egymással szomszédos három összefüggő territórium adatai megerősítik a sejtésünket, hogy azokat a király földbirtokából alakították ki. A Szentgotthárd környéki birtoktestek kiosztása egybeeshetett az apátság 1183. évi

23 Kezdeti fázisban lévő kutatások alapján úgy véljük, hogy hasonló birtokszerkezet az országot más részein is előfordul.

alapítása utáni rendházi szervezőtevékenységgel. Ezt az időpontot megelőzhetette az Őrség és a Vasi-Hegyhát földjeinek a kiosztása, ami visszamehet II. Géza uralkodásának idejére. A Nádasd nemzetség letelepítése a Vasi-Hegyháton és a Muravidéken, valamint a határvédelmet szolgáló őrvidek funkciójához okszerűen kapcsolódik a gazdálkodásban jártas, mai kifejezéssel „vállalkozásfejlesztő” ciszterciák határ menti letelepítése. Lényegében a király mint magánföldesúr a saját – akkor még bőséggel rendelkezésre álló – birtokainak biztonságát és értékét növelte²⁴.

A három territórium adatai alapján megérősíthetjük, hogy a birtoktestek eredeti kiosztása komoly földmérési tudásról, agrártermelési tapasztalatokról, illetve település-szervezési ismeretektől árulkodik. A térképeken látható birtokhatárok többsége – figyelembe véve egyes települések összevonását és szétválását – már a 13. század elejére kialakult. Ez a felismerés nem csak egyedi, lokális jellegű tapasztalaton alapszik.²⁵

A birtokhatárok eredeti kijelölésével és kiosztásával kapcsolatban három feltételezés lehet további vizsgálat tárgya.

Először: nem zárható ki, hogy a birtokszerkezetet a honfoglalók lényegében készen kapták, átvették az itteni őslakosságtól.²⁶ Ha így volt, akkor cáfolható az a többékevésbé elfogadott nézet, hogy a magyarok a 9. század végén egy gyéren lakott vagy la-

katlan területet hódítottak meg a nyugati határ (gyepű) mentén.

Másodszor: szólnak érvek amellet is, hogy a földek kiosztása az államalapítás után történt, István király földmérői Gizella királynő bajor „szakemberei” segítségével végezheték el a nagy munkát.²⁷ Az adott szisztéma átvételét igazolhatja, hogy a 12-es számrendszer és a térszervezés módja Karoling hatást mutat. István király második könyvének dekrétumaiból arra is következtethetünk, hogy a magánföldeket illetően a szabadok már az államalapítás előtt legálisan szerezhettek birtokot, stabil tulajdonviszonyok jöttek létre. A földművelés terjedésével az adott térségekből szükségessé vált a birtokok területi elhatárolása, a határok pontos megállapítása.

Harmadszor: a Vasi-Hegyhát területének intenzív jellegű betelepítése történhetett a 12. század derekán is, amikor sok vendég (*hospes*), bevándorló jött Magyarországra, különösen a határmegyékbe, akik hozták magukkal a nyugati agrárkultúrát. A majorsági gazdálkodás mellett a 13. század derekától elterjesztették a német jogúnak nevezett telki gazdálkodás rendszerét, az állattenyésztés mellett nagyobb teret kapott a földművelés, ami állandó lakhelyhez kötötte a családokat. A 13–14. századi és korábbi levéltári forrásokban a földterületek méretére, illetve árazására vonatkozó információk feltárásával képet lehet alkotni arról, hogy a földművelés elterjedésével kialakult birtokstruktúra – egyéb tényezők mellett – hogyan hatott a társadalmi szerkezet fejlődésére.

polgári mérnökökről, akiknek a munkája nyomát hosszú évszázadokon át élvezték az utódok. = Benedy László: Szombathelyi Benedek rudasmester. Adatok a középkori magyar földmérés történetéhez. Bp. 1958. Budapesti Műszaki Egyetem.

²⁷ A szomszédos Stájerországból, illetve Bajorországból is átvehettek birtokszerkezeti mintákat az államalapító atyák.

²⁴ Becslésen alapuló számítások szerint a 12. század második felében a király tulajdonában volt a földterület 75 százaléka, a világi nagyurak kezén volt 15 százalék, az egyháziak birtokában pedig 10 százalék. Lásd Makk Ferenc: Magyarország a 12. században. Bp. 1986. Gondolat. 146. p.

²⁵ Buda várának telepítése úgy ment végbe – állapítja meg Zolnay László, a neves régész –, hogy a 13. századi idetelepülőknél szabályos, kijelölt utcarendre fűződő típusú telkeket osztottak ki. Ennek a telekosztásnak a rendszere máig leolvasható a Várnegyed telkeiről. = Zolnai László: A budai vár. Bp. 1981. 52. p.

²⁶ Magyarországon a földmérői tevékenységnek igen régi múltja van. Nem szólván a római hadi és

NÉMETH SÁNDOR

Szombathely 35 évvel ezelőtti pályázati dokumentációja a megyei városi címre

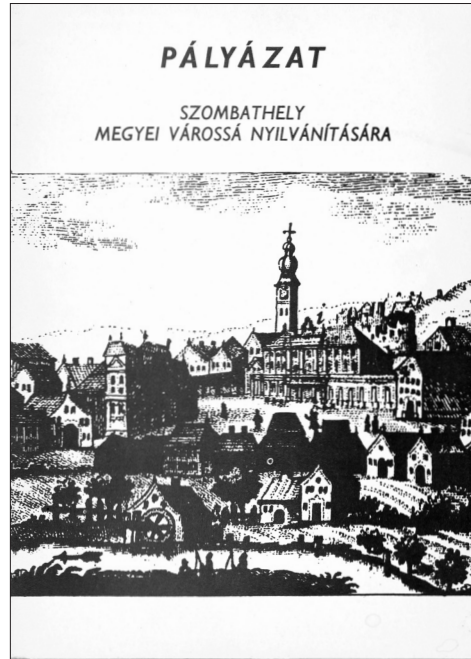
Bevezetés

Az idén az alapításának 40. évfordulóját ünneplő szombathelyi Földrajz Tanszék a kezdetektől küldetésének érezte, hogy összegyűjtse, rendszerezze és tudományosan feldolgozza az alma mater szűkebb pátriájának, Vas megyének a különböző fejlesztési dokumentumait. A tanszéki gyűjtemény első darabjai között lehetett a most előkerült pályázati anyag (1. ábra), amelyet a szombathelyi tanács készítettett a megyei városi cím elnyerésére 1989 márciusában.¹

A dokumentum nem több egy közigazgatás-történeti érdekességnél, hiszen nem töltötte be rendeltetését. Elkészülte után alig fél évvel ugyanis kikiáltották a III. köztársaságot, rá újabb fél évre megtartották az első demokratikus országgyűlési választásokat, majd ismét egy fél év múlva a helyhatósági voksolást. 1990. december 1-jei hatállyal pedig Szombathely 19 másik várossal egyetemben, pályázat nélkül megkapta a megyei jogú város címet.

A megyei városi címre elkészített pályázat és a megyei jogú városi rang elnyerése között eltelt alig másfél esztendő politikai, gazdasági, társadalmi és jogi tekintetben több változást hozott, mint az előtte lévő négy évtized összesen, nemcsak az országban, hanem Szombathelyen is.

1930-ban, tehát éppen 95 éve vezették be hazánkban először a megyei város fogalmát, 1990-ben, azaz 35 esztendeje pedig a megyei

1. ábra. A pályázati anyag címlapja

A borítókép Szombathely első monográfiájából, Schönvisner István

Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem című művéből származik

jogú város mai értelemben vett kategóriáját. Ebben a közel egy évszázadban mind a megyei, mind pedig a megyei jogú város egymást felváltva, más-más tartalommal, két-két periódusban, összesen három különböző berendezkedésű politikai korszakban – a király nélküli királyságban, az államszocializmusban és a parlamentáris demokráciában – volt része a magyar közigazgatásnak.

1 Czinzek Miklós – Pusztai Gyula: Pályázat Szombathely megyei várossá nyilvánítására. Szombathely Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, Szombathely, 1989. 41 p.

Jelen tanulmány célja, hogy ezen az időszakokon végighaladva vázlatosan bemutassa a mindenkori jelentősebb vidéki városainkat összefűző megyei és megyei jogú városi cím jogi és tartalmi változásait, illetve a kategória települési összetételét, továbbá elemezze a vasi székhely a témában 1989-ben készített pályázati anyagát.

1. A megyei városi/megyei jogú városi településkategória történeti áttekintése

1.2. A megyei városi/megyei jogú városi településkategória előzményei

A közigazgatás feudális maradványait a kiegyezést követően a modern szolgáltató állam kialakulásának szellemében és érdekében számolták fel teljesen. A vármegyei és a városi igazgatás megreformálására 1870–1871-ben került sor. Az 1870. évi XLII. tc. nagyrészt, de nem feltétlenül a szabad királyi városokból kialakította a városok legmagasabb szintű csoportját, a *törvényhatósági jogú városokat*. Az 1871. évi XVIII. tc. az 1848-ban már megszüntetett egykori mezővárosok (*oppidumok*) helyzetét rendezte, és egy részüket rendezett tanácsú várossá emelt, a többit pedig a jóval alacsonyabb rangú községi jogállásba sorolta.

Az 1876. évi XX. tc. a 48 szabad királyi város közül 28-tól megvonta a törvényhatóságot, és beolvasztotta azokat vármegyéjükbe. Innentől kezdve közigazgatási értelemben csak vármegyei és városi törvényhatóságok léteztek, a vármegyék pedig járásokból és az ezekkel egyenrangú, rendezett tanácsú városokból álltak. A községek helyzetét az 1886. évi XXI. tc. rendezte mégpedig úgy, hogy a községeket három nagy csoportra, a kisközségekre, a nagyközségekre és a rendezett tanácsú városokra osztotta.

A Vas vármegye területén fekvő egyik várost sem ruházták fel törvényhatósági joggal. A megyeszékhely rendezett tanácsú városi rangot kapott, Kőszeg pedig szabad királyi, de nem törvényhatósági joggal felruházott város volt, mindkettő járási székhely, amelyek közigazgatásilag nem képezték járásuk részét. Ez a közigazgatási beosztás kisebb változtatásokkal a Horthy-korszakban is fennmaradt. A törvényhatósági megyék csak a szovjet típusú megyerendszer 1950-es bevezetésével tűntek el a magyar közigazgatásból.

A mai megyei jogú városi cím közigazgatási előzménye 1930-ra datálható, amikor a megyei város települési jogállást bevezették, majd onnan több lépcsőben alakult ki a mai tartalma és szerepköre.

A megyei város, illetve a megyei jogú város fejlődése az alábbi három időszakra bontható, amelyek során más-más tartalommal és jogosultsággal felruházott megyei város, illetve a megyei jogú város négy típusa különíthető el:

1. megyei város a polgári korszakban (1930–1950),
2. a) megyei jogú város az államszocializmusban (1954–1971),
2. b) megyei város az államszocializmusban (1971–1990),
3. megyei jogú város az önkormányzati rendszerben (1990-től).

1.2. Megyei város a polgári korszakban (1930–1950)

A közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. törvénycikk szerint az addigi rendezett tanácsú városok elnevezése megyei városra változott. Az elnevezés arra utalt, hogy e városok, ellentétben a törvényhatósági jogú városokkal, valamely vármegyéhez tartoztak. A módosítás a városok belső közigazgatási szervezetének átalakításával, a városi tanácsok megszüntetésével függött össze,

A kategóriába tartozó települések száma a létrehozáskor (1930)	A kategóriába tartozó települések változása		A kategóriába tartozó települések száma a megszűnéskor (1950)
	A trianoni (1920), illetve a párizsi békeszerződés (1947) által rögzített országterületen		
	belépett	kilépett	
45 db: Balassagyarmat, Békéscsaba, Budafok, Cegléd, Csongrád, Eger, Eszergom, Gyöngyös, Gyula, Hajdúböszörmény, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Jászberény, Kalocsa, Kaposvár, Karcag, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kispest, Kisújszállás, Komárom, Kőszeg, Makó, Mezőtúr, Mohács, Mosonmagyaróvár, Nagykanizsa, Nagykőrös, Nyíregyháza, Pápa, Pestszenterzsébet, Rákospalota, Salgótarján, Sátoraljaújhely, Szekszárd, Szentendre, Szentes, Szolnok, Szombathely, Túrkeve, Újpest, Vác, Veszprém, Zalaegerszeg	7 db: Pestszentlőrinc (1936), Komárom (1945), Hatvan (1945), Orosháza (1946), Tatabánya (1947), Csepel (1949), Ózd (1949)	12 db: Hajdúhadház (1935), Komárom (1939), Kaposvár (1945), Szombathely (1945) , Békéscsaba (1948), Budafok (1950), Csepel (1950), Kispest (1950), Pestszenterzsébet (1950), Pestszentlőrinc (1950), Rákospalota (1950), Újpest (1950)	40 db: Balassagyarmat, Cegléd, Csongrád, Eger, Eszergom, Gyöngyös, Gyula, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Jászberény, Kalocsa, Karcag, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kisújszállás, Komárom, Kőszeg, Makó, Mezőtúr, Mohács, Mosonmagyaróvár, Nagykanizsa, Nagykőrös, Nyíregyháza, Pápa, Salgótarján, Sátoraljaújhely, Szekszárd, Szentendre, Szentes, Szolnok, Túrkeve, Vác, Veszprém, Zalaegerszeg, Hatvan, Orosháza, Tatabánya, Ózd

1. táblázat: A megyei városok számának és összetételének változása, 1930–1950

Források: Beluszky, 2003; 1929. évi XXX. törvénycikk; 1950. évi I. törvény; Magyarország helységnevtára. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1944 (saját szerkesztés)

Jelmagyarázat: **dólt félkövér betű = megyeszékhely**; félkövér betű = a Nagy-Budapestbe olvasztott város

a korábban testületileg intézett ügyek nagy részét ezentúl a polgármester személyesen intézte. A két világháború között Vas megyében kettő település kapott megyei város státuszt, Kőszeg és Szombathely. Utóbbi 1945-ben a törvényhatósági jogú városi rangot² is, de azt a világháború, majd e kategória 1950-es megszüntetése miatt nem sokáig élvezte.³

A megyei városok száma a létrejöttüktől a megszűnésükig tartó időszak egészét nézve nem sokat változott, 45-ről 40-re csökkent. Ha a korszakot kisebb periódusokra bontjuk, akkor már sokkal nagyobb mozgásokat tapasztalunk a címmel rendelkezők körét és a változások okát tekintve egyaránt (1. táblázat).

A megyei városi kategória legstabilabb tagjait azok a települések képezték, amelyek a polgári közigazgatás bevezetésével a településhálózatban betöltött helyük alapján két irányból érkezve, alulról felemelkedve vagy felülről lesüllyedve kerültek ebbe, a törvényhatósági jogú városok és a nagyközségek között elhelyezkedő csoportba. Az előbbieket közé azok a mezővárosok tartoztak, amelyek a nagyközségeknél nagyobb lélekszámmal, központi funkciókkal, gazdasági erővel és vonzáskörzettel bírtak, így válhattak a járásokkal azonos rangú városokká. Az utóbbiak a megszűnő szabad királyi városok (*civitasok*) azon köréből kerültek ki, amelyek nem kaptak a vármegegyékkel azonos státuszú törvényhatósági jogot, így „süllyedtek le” ebbe a csoportba. A megalakulásuk idején a megyei városok tehát jellemzően a legfeljebb néhány tucatnyi településre kiterjedő gazdasági és kulturális

vonzáskörzettel rendelkező nagyobb járás-, illetve kisebb megyeszékhelyek voltak.

A megyei városok másik, szintén jelentős számú csoportját az ebbe a kategóriába be-, illetve innen kilépő települések képezték. A változó elemek mozgását alapvetően három folyamat befolyásolta:

- a) a településhálózatban belüli természetes vertikális mozgás,
- b) a fővárost érintő szuburbanizáció és Nagy-Budapest létrejötte,
- c) az „országgyarapítások”.

A településhálózatban belüli természetes vertikális mozgás eredményeként összességében gyarapodott a megyei városok köre. A két világháború között Pestszentlőrinc, a koalíciós időszakban a második világháborúban porig rombolt Hatvan, a mezőgazdaság kollektivizálásában élen járó Orosháza és a szocialista városok prototípusát jelentő Tatabánya kapta meg a címet. A kommunista fordulat után az ipari fellegvár, Ózd és Csepel csatlakozott a csoporthoz. A kilépők között négy olyan település szerepel, amelyek törvényhatósági jogot kapva felfelé léptek a településhálózatban és megyeszékhelyek voltak, illetve lettek: Komárom, Kaposvár, Szombathely és Békéscsaba. Mivel a megyei városi címmel járó feladatok ellátása anyagi áldozatvállalást is igényelt az illető település részéről, volt arra is precedens, hogy maga a megyei város kérte a nagyközséggé történő visszaminősítését. Az egyetlen példa erre Hajdúhadház, amely emiatt lett rendezett tanácsú városból nagyközség.

Az 1873-ban Pest, Buda és Óbuda egyesítésével létrehozott Budapest székesfőváros a dualizmus kori dinamikus fejlődésének köszönhetően vált a Kárpát-medence egyetlen milliós világvárosává. A Horthy-korszakban ez volt az egyetlen olyan városunk, amely körül megindult a szuburbanizációs folyamat és a szomszédos települések népességnövekedése. Ennek hatására öt település – Bu-

2 Az 1942. XXIII. tc. alapján, amit az 1945. szeptember 1-jén kiadott 111.325/1945. B. M. sz. rendelet hajtott végre.

3 Csapó Tamás – Kocsis Zsolt: Szombathely településhálózatja. Savaria University Press, Szombathely, 2006. 179 p.

dafok, Kispest, Pestszenterzsébet, Rákospalota és Újpest – már 1930-ban megyei városi rangot kapott, amelyekhez később a már említett Pestszentlőrinc és Csepel csatlakozott. Ennek a hét településnek a megyei városi státusza, sőt önállósága akkor szűnt meg, amikor az 1949. évi XXVI. törvény értelmében 16 nagyközséggel egyetemben 1950. január 1-jei hatállyal Budapestbe olvasztották.

A megyei városok számát és összetételét nagyban, de csak időlegesen változtatta meg a részleges területi revíziók, az úgynevezett országgyarapítások időszaka. Az 1938-as I. bécsi döntés után a Felvidék déli sávja és Kárpátalja egy része, az 1939-es II. bécsi döntés következtében Észak-Erdély és Székelyföld került vissza Magyarországhoz, az 1941-es jugoszláviai magyar bevonulással pedig a Bácska, a Baranya-háromszög, a Muravidék és a Muraköz lett ismét magyar. A Muravidékkel Vas vármegye területe és településállománya gyarapodott.

A Horthy-korszak Magyarországja 1941-re érte el a legnagyobb területi kiterjedését, 172 017 km²-t, ami a trianoni országterülethez (92 952 km²) képest 85 %-os növekedés. A megszerzett régi-új területeken összesen 26 helység rendelkezett megyei városi

ranggal, közülük egy sem esett a megnövekedett Vas vármegye területére.

Ez az állapot 1944 őszéig, a román átállásig, a jugoszláv és a szovjet betörésig állt fenn, az 1945. január 20-án kötött fegyverszünet értelmében pedig visszaálltak az országgyarapítás előtti, 1937-es határok.

A második világháború végén 50 db városi rangú település volt az országban, amelyből 11 törvényhatósági, 39 megyei városi címmel rendelkezett. Közülük 42 már a 20. század előtt megkapta a városi címet. 1945-ben az ország lakosságának 38,1%-a élt ezekben a helységeken.⁴ Ebben az időszakban a megyei városok a jogköreik, a funkcióik és a népességszámuk alapján a vidéki települések második vonalát képviselték, a törvényhatósági jogú városok és a városi címmel rendelkező helységek között helyezkedtek el. A tanácsrendszer 1950-es bevezetésével (1950. évi I. törvény) a megyei város mint településkategória megszűnt.

1.3. Megyei jogú város az államszocializmusban (1954–1971)

Az 1954. évi X. törvény a tanácsokról jogszabály (az ún. második tanács törvény) hozta létre ezt a kategóriát. A jogszabály

A megyei jogú városok száma a létrehozáskor (1954)	A kategóriába tartozó települések változása		A kategóriába tartozó települések száma a megszűnéskor (1971)
	belépett	kilépett	
4 db (Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged)	0 db	0 db	4 db

2. táblázat: A megyei jogú városok, 1954–1971

Forrás: Elnöki Tanács 1954. évi 12. számú határozata (saját szerkesztés)

4 Kovacsicsné Nagy Katalin: A magyar városok története a kiegyezéstől napjainkig, avagy falupusztítás várossá nyilvánítással. In: Acta Universitatis

Szegediensis: acta juridica et politica, LXXV. kötet (Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára), 2013. 427–440. p.

csak kisebb változásokat hozott az 1950-ben létrehozott tanácsrendszerben. A törvény kiemelte a városokat a járások hatásköréből, és járási jogú vagy megyei jogú városok kategóriájába sorolta (2. táblázat).

A második tanács törvény felhatalmazása alapján a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1954. évi 12. számú határozata értelmében 1954. november 28-ai hatállyal Debrecen város Hajdú-Bihar megye területéből, Miskolc város Borsod-Abaúj-Zemplén megye területéből, Pécs város Baranya megye területéből, Szeged város Csongrád megye területéből kivált, és megyei jogú várossá alakult. E városok tanácsai közigazgatási területükön mindazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeztek, melyekkel a megyékben a megyei tanácsok. A megyei jogú városok kerületekre oszlottak, melyek mindegyikében kerületi tanács működött. Miskolcnak 1965. december 31-éig négy kerülete volt, azt követően három, a többi megyei jogú város pedig mindvégig három-három kerületre oszlott. A kerületeket római számokkal sorszámozták, hasonlóan Budapesthez. Több megyei jogú városban az itt-ott felbukkanó régi házszám-és utcanevtáblák még tanúskodnak erről.

A megyei jogú városokat következetesen és egyértelműen kezelték, minden tekintetben a megyékkel egyenrangú, azoktól

különálló területi egységként szerepeltek. Ez a korabeli magyar településhálózatnak csak egy szűk körét érintette, mindössze négy százezer főnél népesebb nagy vidéki városunk „elitklubja” volt. Ide a megyeszékhelyek nagy részének nem volt esélye bekerülni, a nyugati határsávi fekvéssel rendelkező Szombathelynek különösen nem.

1.4. Megyei város az államszocializmusban (1971–1990)

A megyei jogú városi jogállás 1971. április 25-ei hatállyal, az új, harmadik tanács törvény (1971. évi I. törvény) alapján szűnt meg. A tanács törvény a Népköztársaság Elnöki Tanácsát (NET) hatalmazta fel a megyei városi cím adományozására, ehhez azonban nem határozott meg tartalmi kritériumokat. A korszak egypártrendszerű politikai berendezkedése folytán azonban már a törvény előkészítése során egyértelmű volt, hogy az új jogi kategóriát az abban az évben, az 1007/1971. (III. 16.) Kormányhatározattal ratifikált Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepcióban (OTK) is nevesített öt vidéki „kiemelt felsőfokú központ” – Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, valamint újként Győr – számára hozták létre, az Elnöki Tanács csupán a már megszületett politikai elhatározás végrehajtója volt (3. táblázat).

A megyei városok száma a létrehozáskor (1971)	A kategóriába tartozó települések változása		A kategóriába tartozó települések száma a megszűnéskor (1990)
	belépett	kilépett	
5 db (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged)	1989-től: 3 db (Kecskemét, Nyíregyháza, Székesfehérvár)	0 db	8 db

3. táblázat: A megyei városok, 1971–1990

Forrás: 1971. évi I. törvény; az Elnöki Tanács 15/1989. (II.5.) NET-számú határozata (saját szerkesztés)

Az említett öt város mindegyike százezer főnél népesebb volt és társadalmi, gazdasági, politikai, valamint kulturális hatásuk jóval túlterjedt saját megyéjük határain, tehát regionális központnak minősültek. Budapesttel együtt ez az öt város volt az ország akkori besorolás szerinti hat tervezési-statisztikai régiójának központja, a településhálózat-fejlesztési elképzelések szerint ezek a városok voltak a következő évtizedek fő fejlesztési súlypontjai. Szombathely lakosság száma – 1970-ben 65 297 fő – akkor messze elmaradt ezekétől és az OTK eggyel alacsonyabb kategóriába sorolta be, másik hat város társaságában „felsőfokú központ” lett.

Az Elnöki Tanács 15/1989. (II.5.) NET-számú határozata értelmében 1989. április 1-jei hatállyal újabb három város megyei várossá történő nyilvánítására került sor. A százezer fős lélekszámot elért Kecskemét, Nyíregyháza és Székesfehérvár kapta meg a címet. Noha ezek a városok dinamikusabban fejlődtek, a korábban megyei városi címet nyert öt településhez képest jóval kevesebb megyehatáron átnyúló funkcióval rendelkeztek, legfeljebb hiányos szerepkörű regionális központoknak számítottak. Megyei várossá válásuk a pártállam gyengüléséből fakadó engedékenységgnek volt köszönhető, amely az egyre népszerűtlenebb központi hatalomtól eltávolodó, saját politikai ambícióikat előtérbe helyező helyi tanácsi vezetők felé irányult. Ugyanez tetten érhető az elszabadult várossá nyilvánítási hullámban, hiszen 1989-ben 41 település kapott városi címet, egyetlen esztendőben éppen annyi, mint az azt megelőző másfél évtizedben összesen.⁵ Szombathely lakosság száma a rendszerváltás idejére átlépte a 85 ezres határt, ami az addigi – és mára kiderült, hogy azóta is a – történelmi csúcspot jelentette. Akkor úgy tűnhetett, hogy a ked-

vező tendencia tovább folytatódhat és ebből a szempontból Szombathely belátható időn belül a három új megyei várossal egy kategóriába kerülhet.

A korábbi négy megyei város 1983-ig továbbra is három-három kerülettel rendelkezett. A kerületi tanácsok az 1971-es átszervezéskor megszűntek, és a kerületekben csupán hivatalok működtek elsőfokú hatóságként, a megyei városi tanács végrehajtó bizottságának alárendelve. Győrben ugyanezen feladatokra szintén külön hivatalt hoztak létre, és bár a várost nem osztották kerületekre, az egységes hivatal elnevezése mégis megyei városi kerületi hivatal lett, hasonlóan a másik négy város kerületenként felállított ilyen szerveéhez. 1984-ben minden megyei városban megszűntek a kerületek, és mindegyikben egységes elsőfokú hivatal vette át a kerületi hivatalok helyét megyei városi hivatal néven. A megyei városi (kerületi) hivatalok fölött a másodfokú hatóságok a megyei városi tanács végrehajtó bizottságának megfelelő szakigazgatási szervei voltak. Ez azt eredményezte, hogy a megyei városokban a legtöbb hatósági ügyet teljes egészében a városi tanács szervei intézték, mivel a megyei tanácsi szervekhez csak azok az ügyek kerültek, amelyek elsőfokon nem a megyei városi (kerületi) hivataloknál indultak. A megyei városi jogállás a tanácsrendszerrel együtt 1990-ben megszűnt, a nyolc megyei város e címét 1990-ben az önkormányzatok általános választásának napján (szeptember 30.) elveszítette, azonban az új rendszerben valamennyien megyei jogú városok lettek.

1.5. Megyei jogú város az önkormányzati rendszerben (1990-től)

A rendszerváltáskor megalakult első szabadon választott országgyűlés fogadta el a szovjet típusú tanácsrendszert leváltó önkormányzati rendszert megteremtő, leíró,

5 www.varossanyilvanitas.hu (Megttekintve: 2024. január 22.)

szabályozó, a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvényt (ÖTV). A jogszabály megalkotta a megyei város helyett a megyei jogú város fogalmát.⁶ Az ÖTV eredeti javaslatára a százezer lakost meghaladó népességű városoknak kívánta adni ezt a megkülönböztető címet, mivel ezek rendelkeztek megyéjük határán túlnyúló, azaz regionális szerepkörökkel. Lényegében az akkor megyei városi címmel rendelkező nyolc település vált volna megyei jogú várossá, más egyéb helység nem. A törvény vitája során azonban több kisebb népességű város képviselője is szerette volna kiemelni a települését a városok sorából, így végül is Szájer József soproni képviselő javaslatát fogadták el, mely szerint az ötvenezer lakosnál népesebb települések kezdeményezhették az országgyűlésnél a megyei jogú városi címet.⁷ Ezzel a lehetőséggel mind a 20 jogosult település – 16 megyeszékhely, továbbá Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa és Sopron – élt, így azok 1990. december 1-jei hatállyal elnyerték a megyei jogú városi címet (4. táblázat).

Az ÖTV előírta, hogy a megyei jogú város képviselő-testülete – a megyei önkormányzatokhoz hasonlóan – a közgyűlés, továbbá rögzítette, hogy a megyei jogú város települési önkormányzat, és területén – megfelelő eltérésekkel – saját hatásköröként ellátja a megyei önkormányzati feladat- és hatásköröket is. Ezzel deklarálta, hogy – nevével összhangban – a megyei jogú város jogköreiben, feladatellátásában azonos rangú a megyével. Ez az új demokratikus rend-

szemben is kifejezésre került: a megyei jogú városban nyilvántartásba vett szavazópolgár nem voksolhatott a megyei listára. A kialakított kétszintű – helyi és területi helyhatóságokból – önkormányzati rendszerben a megyei jogú városok átmenetet képeztek, hiszen egyszerre „viselkedtek” települési és megyei önkormányzatként. A törvény nem kötelezővé, hanem csak lehetővé tette kerületek, illetve kerületi hivatalok alakítását. Előírta, hogy a megyei jogú városoknak a következő feladatok teljesítésével kell számolniuk:

- közép fokú oktatás (helyenként több országos beiskolázású oktatási intézmény fenntartása is) működtetése és fejlesztése,
- nemzetiségi nyelvű középiskolai oktatás,
- diákotthoni ellátás,
- felnőttek alap- és közép fokú oktatása,
- művészeti oktatás,
- könyvtári és a levéltári szolgáltatás,
- esetenként a színház, a szabadtéri játékok, szimfonikus zenekar fenntartása,
- közművelődési intézmény, ifjúsági- és gyermekház működtetése,
- sportlétesítmények fenntartása, a testedzési igények kielégítése, a testnevelés, a diáksport, a szabadidő-, a verseny- és az élsport, a természetjárás, a turizmus feltételeinek biztosítása,
- távhőszolgáltatás, a kéményseprői szolgáltatások, a közfürdők működtetése,
- kórház-rendelőintézet működtetése, drogcentrum szervezése,
- nevelőotthonok, csecsemőotthonok, speciális szociális otthonok szervezése.

Ez a feladatrendszer a 2010-es évek elejéig többé-kevésbé stabil volt, aztán az oktatási és az egészségügyi ellátórendszer államosításával a megyei jogú városok ezen ellátási kötelezettsége megszűnt. Az ÖTV-t felváltó 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország

6 Csapó Tamás – Lenner Tibor – Kovács Gábor: A megyei jogú városok történeti fejlődése és településmorfológiája. Településföldrajzi Tudományos Egyesület, Szombathely, 2023. 630 p.

7 Zongor Gábor: A magyar városokról. In: Szabó T. – Gyergyák F. (szerk.): A magyar kisvárosok politikai, igazgatási és fejlesztési dimenziói. Homo Oecologicus Alapítvány – Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, Budapest, 2024. 19–74. p.

Számuk	Város	Megyei jogú várossá nyilvánítás		
		éve	jogcíme	jogszabályi alapja
1.	Békéscsaba	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
2.	Debrecen	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
3.	Dunaújváros	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
4.	Eger	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
5.	Győr	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
6.	Hódmezővásárhely	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
7.	Kaposvár	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
8.	Kecskemét	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
9.	Miskolc	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
10.	Nagykanizsa	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
11.	Nyíregyháza	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
12.	Pécs	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
13.	Sopron	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
14.	Szeged	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
15.	Székesfehérvár	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
16.	Szolnok	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
17.	Szombathely	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
18.	Tatabánya	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
19.	Veszprém	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
20.	Zalaegerszeg	1990	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
21.	Salgótarján	1994	megyeszékhely	1994. évi LXIII. törvény
22.	Szekszárd	1994	megyeszékhely	1994. évi LXIII. törvény
23.	Érd	2006	50 ezer főnél népesebb	1990. évi LXV. törvény
24.	Baja	2022	„törvény erejénél fogva”	2022. évi I. törvény
25.	Esztergom	2022	„törvény erejénél fogva”	2022. évi I. törvény

4. táblázat: A megyei jogú városok 1990-től

Forrás: 1990. évi LXV. törvény, 1994. évi LXIII. törvény; 2022. évi I. törvény (saját szerkesztés)

helyi önkormányzatairól (MÖTV) ezeket az elvont feladatokat már nem is szerepeltette a megyei jogú városok feladat- és hatáskörei között.

1990-ben kettő megyeszékhely, Salgótarján és Szekszárd népessége nem érte el az ötvenezer főt, ezért akkor nem válhattak megyei jogú várossá. Őket 1994-ben, az ÖTV-t módosító 1994. évi LXIII. törvény elfogadásával kárpótolták, amely előírta, hogy a megyeszékhelyek a lakosságszámuktól függetlenül megyei jogú városok. Ez alapján 1994. október 30-i hatállyal az említett két megyeszékhely is megyei jogú város lett, így azok száma 22-re nőtt.

Mivel Pest megyének a székhelye Budapest főváros, ebben a megyében nem volt megyei jogú város egészen 2006-ig. Ekkor nyerte el a címet Érd, amelynek lakosságszáma elérte, sőt jelentősen meghaladta az ötvenezer főt, így saját erőből, „alanyi jogon” léphetett be ebbe a klubba, amely tagjainak száma immár 23-ra növekedett.

A 2022-es országgyűlési választási kampányban felvetett önálló Bács megyei kezdeményezésre válaszul módosították a MÖTV szabályozását és lehetővé tették, hogy az országgyűlés a törvény erejénél fogva adományozhassa ezt a címet. Így lett megyei jogú város 2022. május 1-jével Baja és Esztergom, viszont a törvényben meghatározott megyei jogú városi jogállásából származó feladatait csak a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek 2024. évi általános választását követően, a megyei jogú város közgyűlésének alakuló ülésétől látja el. Így jelenleg 25 megyei jogú városunk van.

2. Szombathely pályázati anyaga a megyei városi címre, 1989

2.1. A dokumentum célja és felépítése

A Szombathely Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága által kiadott pályázat mindössze 36 oldalas írógéppel írt szövegből és ötoldali mellékletből áll. A kezdő oldal fejlécéből derül ki a kiadó neve, a szerzők azonban sehol nincsenek feltüntetve. A szöveges rész lezárásaként a „Szombathely, 1989. május hó” dátumozás alatt szerepel Czincz Miklós városi tanácselnök és dr. Pusztai Gyula vb-titkár neve, de vélhetően nem ők írták, valószínűleg inkább megrendelték, esetleg észrevételeikkel kiegészítették a szakmai anyagot.

A pályázat szöveges része négy nagy egységből áll:

1. A megyei város pályázatának előzményei.
2. Szombathely rövid története.
3. A városnak a térségben betöltött igazgatási, gazdasági és ellátó szerepe.
4. A fejlődés lehetőségei és kilátásai.

Az első, a pályázatot indokló fejezet után következő három a város fejlettségét, térszervező szerepét és kilátásait mindhárom idődimenzióban taglaló logikai egység. A mellékletből négy oldalt tesz ki a Központi Statisztikai Hivatal Szombathelyi Igazgatósága által szolgáltatott „Tájékoztató statisztikai adatok Szombathely városról” címet viselő statisztikai adatsor, egy oldalon pedig Szombathely komplex vonzáskörzetét bemutató térképi ábra.

2.2. A megyei város pályázatának előzményei

A fejezet elején rögzítik, hogy Szombathely Város Tanácsa 1989-ben elhatározta, hogy kezdeményezi a megyei városi rang elnyerését, és ennek érdekében készítette ezt a pályázatot, amelynek deklarált célja, hogy

bemutassa a város megyehatárokat átlépő térszervező szerepét. A közelgő rendszer-váltás politikai enyhülését jelzi, hogy pozitívan nyilatkozik a város újkori, különösen a dualizmus kori dinamikus fejlődéséről, amelynek révén Szombathely egy átlagos vidéki kisvárosból nemcsak Vas vármegye, hanem a Nyugat-Dunántúl egyik legfontosabb közlekedési, ipari és kereskedelmi centrumává, modern nagyvárosává vált. Ez szembe megy a szocialista történetírás addig alkalmazott narratívájával, mely szerint az Osztrák–Magyar Monarchiában hazánk a birodalom cislajtán területeinek periferikus, gyarmati státuszú tartománya volt, ahonnan a Habsburgok a saját érdekeinek megfelelően csak kiszivattyúzták az erőforrásokat.

Az értekezés a korszakban tabunak számító trianoni békeszerződést is meglepően nyíltan és bírálva kezeli, hiszen elismeri, hogy az első világháborút lezáró diktátum erősen megcsonkította Vas vármegyét, Szombathely legszűkebb vonzaskörzetét, és derékba törte a város addigi ígéretes fejlődését. Óvatos optimizmus tetten érhető abban, amikor úgy látja, hogy a határmeghúzásból eredő sebek közel hetven év után kezdenek begyógyulni és „a környezetével való természetes kapcsolat kezd helyreállni” félmondatban már érezhető a Magyarország és Ausztria közötti enyhülő diplomáciai viszony, ami felértékelte, dinamizálta a két ország közös határzónáját. A Horthy-korszak településpolitikájából Szombathely vonatkozásában egy momentumot emel ki, a város törvényhatósági joggal történő felruházását 1942-ben, amellyel 1945-től Szombathely jogi szempontból is a hazai városállomány első vonalába került. Ekkor a Dunántúlon rajta kívül csak hat település, Győr, Kaposvár, Komárom, Pécs, Sopron és Székesfehérvár rendelkezett ezzel a címmel.

A Kádár-korszak Rákosi-rendszerrel szembeni ellenérzése fogalmazódik meg az I. és II. tanács törvény által szabályozott közigazgatás 1950–1971 közötti időszakának értékelése kapcsán. Opponálja ezt az időszakot, mert szerinte „a tanácsrendszer első évtizedeiben a város korábbi közigazgatási jelentősége csökkent. A központi irányítás direkt jellege nem kedvezett az önállósodási törekvéseknek, de nem segítette a szomszédos települések együttműködését sem.” A korszak negatív értékelése mellett viszont egyetlen szóval sem említi, hogy 1950-ben központi akaratra több környékbeli falu hozzácsatolásával létrehozták Nagy-Szombathelyt, ami ezen összevonások révén kb. 10%-kal növelte népességét és átlépte az ötvenezer fős határt.

Az 1971-től életbe lépett III. tanács törvény fémjelezte településpolitikát már pozitívan értékeli Szombathely szempontjából. A legnagyobb előrelépés abban történt, hogy „lehetőség nyílt a város és a vonzaskörzete szervezett együttműködésére”. Ennek köszönhetően egy növekvő területű, egyre több vonatkozásban együttműködő településhalmazból álló, agglomerálódó térség alakult ki a megyeszékhely körül, amely nemcsak a falvak, hanem a központi város, Szombathely urbánus fejlődését is szolgálta.

2.3. Szombathely rövid története

A fejezet fő célja, hogy bemutassa Szombathely történetét és kiemelje azokat a főbb tényezőket, csomópontokat, amelyek döntően hozzájárultak a város központi helyé, várossá, megyeszékhellyé válásához, jelenlegi fejlettségének eléréséhez. Ez az elérendő megyei városi cím indoklásának történelmi megalapozása.

Noha nincs arra megfellebbezhetetlen bizonyíték, hogy a római kori Pannónia városainak fejlődése folyamatos, kontinuos a magyar honfoglalás koráig, Szombathely

városi fejlődésének első állomásának ez a dokumentum is az ókori Savariát tekinti. Nem is szabad egy ilyen ziccert kihagyni, hiszen itt büszkén leírható az a tételmondat, hogy az Kr. u. 43-ban Claudius császár alapította Colonia Claudia Savaria Magyarország egyik legkorábban létesített városa. A Róma mintájára létrejött *colonia* rangú város a Borostyánkő út Kárpát-medencei szakaszának egyik legjelentősebb megállóhelye volt. A szabályos utcahálózattal, középületekkel ellátott város Domitianus császár alatt a tartományi császár, Septimius Severus alatt pedig az Isis-kultusz központjává vált. Itt született 316-ban a középkori Európa egyik legismertebb szentje, Márton, Tours későbbi püspöke.

A római kultúrát a népvándorlások és a várost 455. szeptember 7-én sújtó földrendég söpörte el. A római kultúra továbbélésére nincs írásos bizonyíték, a Karoling birodalom határterületeként a salzburgi, majd Szent István uralkodása alatt a győri püspökség fennhatósága alá került a középkorban is Savaria/Sabaria névvel illetett település. Szerény méretű helység lehetett, amelyet néhol *oppidum*ként, néha *civitas*ként, tehát mindenképpen városként említenek a források. Fontos mérföldkőnek tartja az elemzés az 1407-es kiváltságlevelet, illetve a kiváltságos püspöki város rangot. A korszak máig fennálló vagy nyomozható építészeti emlékeit is felsorolja, úgymint a városfalat, a püspöki várat, a gótikus templomokat, a ferences rendházat, az ispotályt és a várostornyot.

Szombathely fejlődésében meghatározó volt az az 1578-as királyi rendelet, amely a török veszély miatt elrendelte a vasvári káptalan Szombathelyre helyezését. Ezzel az aktussal Szombathely Vas vármegye székhelyévé vált, megjelent az igazgatási funkciója. Ezzel összemérhető jelentőségű a szombathelyi püspökség megalapítása

1777-ben (első püspöke Szily János), amely révén a város szakrális központ is lett. Előszörban az egyházi építkezéseknek köszönhető a belváros barokk arculata.

Szombathely újkori fejlődésében a vasútépítés nyitott új korszakot. Az 1865 és 1894 között kiépített teljes nyugat-dunántúli hálózattal Szombathely az ország egyik legnagyobb vasúti csomópontjává vált. A személyforgalom az 1908-as adatok szerint Budapest és Pozsony után a harmadik volt az országban évi 2 045 079 utassal. A kedvező közlekedés-földrajzi helyzet fellendítette a hiteléletet és a gyáripart. A magyar „Gründerzeit” alapítási láza Szombathelyen nagyon magasra tehető, hiszen olyan iparvállalatok jöttek létre, amelyek évtizedekig meghatározóak voltak a város életében. Ekkor alakultak ki azok a jellegadó ipari ágazatok, amelyek később csaknem egy évszázadra meghatározták Szombathely ipari profilját, úgymint az élelmiszer-, a textil- és gépipar. Közülük a 21. század második évtizedére csak az utóbbi maradt talpon.

A lakosság foglalkozási szerkezete alaposan átalakult, a századfordulóra az iparban és a közlekedésben dolgozók összes foglalkoztatotton belüli aránya átlépte az 50%-ot, azaz a dualizmus korában Szombathely ipari város lett. A lakosság száma is dinamikusabban növekedett 1920-ig: 1787-ben 2472 fő, 1830-ban 3392, 1869-ben 7561, 1880-ban 10 820, 1900-ban – Ó-perint és Szent Márton falvak hozzácsatolását követően – 23 309, 1920-ban pedig 41 781 fő. Trianon után a növekedés lelassult, de az 1949-ben elért 47 186 fős lakosság számával egyértelműen lekörözte az egykori határmenti szabad királyi városokat, Kőszeget és Sopront, és Győrt leszámítva a Dunántúl nyugati felében az egyetlen potenciális régióközpont.

A társadalmi-gazdasági fejlődés nagyobb és tagoltabbá tette a város beépített te-

rületét. Minden irányban kiterjedt a lakóövezet, a vasútállomás felé a budapesti Sugárút (ma: Andrássy út) mintájára modern városi boulevard, a Széll Kálmán utca épült, a város peremére iparterületek és kaszárnyák települtek, itt épült fel a monarchia legnagyobb lovassági laktanyája (1885). Szombathelynek már 1865-ben készült szabályozási terve. Ez tette lehetővé az országban elsők között az egész belterület szinte teljes közművesítését: gáz: 1872., telefon: 1893., villanyáram: 1895., víz: 1898., csatorna: 1899. 1897-ben megépült – az országban harmadikként – a villamosvasút, amely az akkor alapvetően kelet–nyugati irányban kiterjedt város minden lényeges pontját felfűzte. Az első világháború után a város kompakt szerkezete fellazult. 1933-ban csatolták hozzá Szőlőst, így a kelet–nyugati irányúval szemben az észak–déli tengely vált hosszabbá.

A 20. századra Szombathely nemcsak a funkcióit és az arculatát tekintve lett nagyváros, hanem jogállásában is: 1871-ben rendezett tanácsú, 1942-ben törvényhatósági jogú város lett. Mindez megnövelte az államigazgatási intézmények itteni jelenlétét. Az oktatási intézményhálózat is bővült, 1789-ben lett hatosztályos az elemi iskola, 1790-ben nyílt meg a hittudományi főiskola, 1793-ban a filozófiai iskola, 1851-ben a gimnázium a premontrei rend vezetésével. Az Állami Főreáliskola 1930-ban épült fel, és még a második világháborúig elkészült a Szalézi-templom, -rendház és -tanonciskola együttese.

A civil szervezetű kulturális intézmények alapítása is fellendült. Szily János, a bontva építő püspök hozta létre Magyarország első régészeti múzeumát. Az építkezéseknél állandóan felbukkanó római emlékek megőrzésére Lipp Vilmos ösztönzésére 1872-ben alakult meg a Vasmezei Régészeti Egylet. 1880-ban nyílt meg a városházával

egybeépített kőszínház. 1838-ban „Csínos-ságra ügyelő” bizottságot hoztak létre, amiből 1838-ban megalakult a Szombathelyi Szépművészeti Egyesület. A polgárosodást jól mutatja, hogy amíg a 19–20. század fordulóján 25, addig az 1930-as évek elején már közel száz bejegyzett civil szervezet tevékenykedett a városban.

Az egészségügyi és a szociális ellátás a reformkor és a Horthy-korszak közötti évszázadban gyors ütemben fejlődött. 1823-ban alakult az Emberbaráti Egylet, amelynek kórháza 1829-ben épült fel. A kiseddóvó 1840-ben, az árvaház 1878-ban, a gyermekmenhely 1898-ban nyitotta meg kapuit. Vas megye és Szombathely Város Közkórházát 1929-ben adták át, amely 1955-től viseli Markusovszky Lajos ’48-as honvédorvos nevét.

A nagyvárosi funkciók történelmi kifejlődésének összefoglalásaképpen megállapítható, hogy Szombathely a püspökség megalapítása (1777) és az első világháború kitörése (1914) közötti közel 140 évben kiépítette megyei vagy azon túlnyúló vonzaskörzettel rendelkező intézményhálózatának zömét. Ezt a nagy ívű fejlődést törte ketté a második világháború pusztítása. Az 1945. március 4-én a szövetségesek által végrehajtott bombázás a központi intézmények nagy részét megrongálta vagy romba döntötte, és egyes elemeinek helyreállítására több mint hét évtizedet kellett várni (pl. székesegyház renoválása) vagy soha nem történt meg (pl. városháza-színház újjáépítése).

2.4. A városnak a térségben betöltött igazgatási, gazdasági és ellátó szerepe

A történelmi városképző tényezők lajstromba vétele után a dokumentum bemutatja azokat a központi funkciókat, urbánus jellemzőket, amelyekkel Szombathely a pályázati dokumentáció elkészítésének idején rendelkezett. Ez a fejezet az elérendő megyei városi cím indoklásának földrajzi megalapozása.

A városi jellemzők összetevői közül először Szombathely demográfiai és munkaerőpiaci helyzetét mutatja be. Szombathely lakosság száma az 1950-es évek közepétől ismét növekedésnek indult, a legnagyobb arányban az 1970-es dekádban, mintegy 27%-kal, de a '80-as évek üteme is alig maradt el mögötte. 1989 elejére a város elérte történelmének népességmaximumát, 88 ezer főt. A megyeszékhelyre munkavégzés céljából további 13 ezer fő, iskolába pedig háromezer fő érkezett naponta ingázóként, így Szombathely nappali népessége elérte a 104 ezer főt. A népesség korösszetétele kedvező volt, a lakosság gazdasági aktivitása is magas, 47,7%. A helyben dolgozók és az ide ingázók együttesen a megye aktív keresőinek 40%-át jelentették. A társadalmi-gazdasági fejlődés következtében az 1970-es években kezdődött a város foglalkozási szerkezetének megváltozása. Ettől az évtizedtől kezdődően az ipar és az építőipar területén dolgozók száma csökkent, a nem anyagi ágakban dolgozóké viszont emelkedett. Ennek az úgynevezett terciarizálódási folyamatnak az eredményeként az 1980-as évek végére a Szombathelyen dolgozó aktív keresők közül az iparban foglalkoztatottak aránya 32%-ra, az építőiparé 8%-ra, a mezőgazdaságé 6%-ra csökkent, ellenben a szolgáltató (tercier) ágazatoké 54%-ra emelkedett. A Kádár-korszak végére Szombathely a foglalkozási szerkezet szempontjából szolgáltatóipari várossá vált. Az iparon belül a hagyományosan a városra jellemző ágak vitték a primet: a munkavállalók 41%-a a könnyűiparban, 31%-a a gépiparban dolgozott.

A népességszám növekedésével a lakásállomány is jelentősen gyarapodott, az 1960-as és 1970-es években elsősorban állami, az 1980-as években viszont már inkább magánérvő beruházások keretében. A lakóövezet bővülése kisebb mértékben a belvárosi foghíjbeépítésekkel, nagyobb részben

a városperemi szabad területek igénybevételével valósult meg. A városban az 1960-as és 1970-es években három lakótelep épült: a Derkovits 5801 db, a Joskar-Ola 2537 db, a Ságvári Endre KISZ pedig 2560 db lakással. A sajátérvő lakásépítések elősegítésére Szombathely város 1050 lakás felépítésére alkalmas területet alakított ki 1985–1989 között. Ezek közül a legjelentősebb a Gyöngyöshermán lakótelep III. üteme, a Bertalanffy utcai, illetve a zanati családi házas övezeteik, valamint a Stromfeld KISZ-lakótelep. A mennyiségi fejlődés mellett a lakások minősége is javult, az újak mindegyike teljes komfortfokozatú.

Az ipar, építőipar területén a legnagyobb változás az 1960-as évek közepére következett be, hiszen ekkorra lett Szombathely agráripariból ipari-agrár város. 1971–1975 között a beruházásokból a könnyűipar és a gépipar közel azonos arányban részesült, 1976–1980 között már egyértelműen a gépgyártás került az első helyre ebben a tekintetben, és a könnyűiparon belül a faipari ágazat megerősítése élvezett elsőbbséget. Vállalati szinten ez a RÁBA Vagon- és Gépgyárat, valamint a FALCO Fagazdasági Kombinátot jelentette. Előbbi új, korszerű futóműgyárat épített, utóbbi pedig a cementkötésű forgácslapgyártást honosította meg Szombathelyen. E két cég versenyképességét jól mutatja, hogy mind a mai napig üzemelnek. A város ipari húzóágazati közül egyedül a gépgyártás maradt meg, főleg az autókalkatrész-gyártók (BPW, Schäffler) betelepülésének köszönhetően.

1989-ben a megye ipara erősen Szombathelyre koncentrálódott. Az ipari foglalkoztatottak 45%-a és az állóeszköz-állomány 55%-a volt a megyeszékhelyen. Szombathely ebben az időben is átlag felett iparosodott térségnek számított, iparszerkezetében túlsúlyban voltak a húzóágazatok vállalatai – tulajdonképpen az 1980-es évek végén nem

volt válságágazat Szombathelyen. A nehézipar emblematikus cégei a RÁBA, a REMIX és a PANNONPLAST Műanyagfeldolgozó, a könnyűiparban pedig a Lakástextil Vállalat, a STYL Ruházati Vállalat és a SABARIA Cipőgyár voltak a zászlóshajók. Utóbbiak közül napjainkra nem maradt egy sem. Az élelmiszeriparnak is voltak meghatározó vállalatai: a Vasi Húsipar, a Vasi Tejipar és a Vas Megyei Sütőipari Vállalat. Belőlük csak a sütőipari cég maradt, FERROSÜT néven.

A mezőgazdaság feltételei kiválóak Szombathelyen és környékén egyaránt. A három szombathelyi termelőszövetkezet közül a Kertész MTSZ-nek európai hírű ágazata volt a dísznövénykertészet, a tőkés piacon is keresett terméke az orchidea. A Pannónia MTSZ-nek pedig jelentős volt a kiegészítő tevékenysége az építőipari, szállítási és belkereskedelmi területeken. A város környékén működő termelőszövetkezetek viszont Szombathely munkaerő-elszívó hatása miatt nem építettek ki melléküzemágakat, termelési értékük kb. 90%-ban a növénytermesztésből és az állattenyésztésből származott. A mezőgazdasági ágazathoz kapcsolódott a FALCO Fagazdasági Kombinát, amely jelentős konvertibilis exporttevékenységet folytatott. A kereskedelmi ágazatba tartozott Vetőmagtermelő- és Értékesítő Vállalat Nyugatmagyarországi Területi Központja tevékenysége a mezőgazdaság irányában meghatározó jelentőségű volt. Szombathely székhellyel Vas, Zala és Veszprém megye vetőmagellátásáról gondoskodott. A kommunális ágazatba sorolt Kertészeti és Parképítő Vállalat rendelkezett az ország legnagyobb díszfaiskolájával. Ez a cég a rendszerváltás után sikeresen átalakult és PRENOR Kft. néven azóta is folytatja az eredeti tevékenységét.

A közlekedés ágazatai közül a vasút kiemelkedő jelentőséggel bírt, hiszen a 19. század végétől a Nyugat-Dunántúl és az Al-

pok keleti előterének legfontosabb csomópontjává tették. Itt épült ki a MÁV vasúti főműhelye, majd ide helyezték az üzleti igazgatóságot is. Az 1945 utáni politikai változások miatt csökkent Szombathely vasúti szerepe, hiszen a város „végállomás” lett, mivel az addigi nagymértékű átmenő forgalom csökkent, miután megszűnt a kőszegi, a körmendi, a bajnansenyei és a bucsui vasúti határátkelőhely. Egyedül a szentgotthárdi maradt meg, ami Graz irányában egy megmaradó kapcsolatot jelentett Szombathely és egész Vas megye számára.

A vasútvonalak forgalmának közútra terelését megfogalmazó 1968-as közlekedéspolitikai koncepció értelmében 1974-ben több vasútvonal is megszűnt Vas megyében, amelyet hibának tart ez a tanulmány. A mindvégig jelentős távolsági és bejáró személyforgalom mellett az 1970-es években újra nőtt a Szombathelyen átmenő teherforgalom, amely a csehszlovák–jugoszláv áruszállításnak és a szentgotthárdi átkelő újrafelfedezésének köszönhető. A gazdasági fellendülés eredményeképpen felújítottak több vasútvonalat, vasúti megállóhelyet, amelynek megkoronázása a szombathelyi vasútállomás teljes felújítása volt 1987-ben. Ekkor még abban bíztak, hogy vissza lehet állítani a megszüntetett vasútvonalakat. Közülük a Szombathely–Pinkafő vonal megnyitását tartotta a legfontosabbnak a tanulmány, hiszen azzal évszázados kapcsolatot ébresztene fel, Szombathely közvetlen bekapcsolását az ausztriai hálózatba. Napjainkra kiderült, hogy ezen elképzelésnek sem volt realitása, hiszen soha nem történtek komolyabb lépések a megvalósítására. Szintén ez idáig elmaradt a vasúthálózat itt megfogalmazott „HÉV-rendszer” átalakítása, mely szerint belső városi tömegközlekedési célokat szolgálna a Kőszeg, a Szentgotthárd és a Bucsui felé vezető vonal. Ezek közül csak a Kámon megállóhely létesítése a kőszegi vonalon valósult meg, illetve

azóta ennek a vonalnak a felújítása. Mindezekkel együtt Szombathely a hazai vasúti csomópont szerepét megtartotta és nemzetközi összeköttetésekkel is rendelkezik. Fontos momentum, hogy 1895-ben a MÁV egyik területi igazgatósága Szombathelyre került, ami mind a mai napig fennmaradt. Igaz, úgy, hogy maga a szombathelyi vasútállomás és az onnan kivezető vasúti pályák 2011-től a GySEV kezelésébe kerültek, azaz a Szombathelyi Üzemigazgatóságnak nem maradt a városban működtetett vasúti pályaforgalmi létesítménye.

Szombathelyen az 1960-as évek végétől jelentős mértékben fejlődött a közúti közlekedés. A város közlekedési koncepcióját 1975-ben dolgozták ki, melynek eredményeképpen kialakult az új közúthálózat, amelynek kapacitását már az akkor tapasztalható gépjárműforgalomra méretezték. Az országos közúthálózat korszerűsítésével összhangban kiépítették a városi gyűjtőutakat, gyalogos övezetté alakították át a Főteret. Ezekkel a lépésekkel a város megteremtette a lehetőségét a tömegközlekedési hálózat átszervezésére. Nagy jelentőségű volt a kőszegi és a bucsui határátkelő megnyitása, melynek következtében a nyugati forgalom egy jelentős része Szombathelyen keresztül bonyolódik le. A rendszerváltás időszakára ismét meghatározóvá vált a római idők, majd a 19. század közlekedésére jellemző észak–déli és keleti–nyugati forgalom. A határátkelőhelyek megnyitása, a világtűvel bevezetése és a csehszlovák–jugoszláv turistaforgalom következtében Szombathelyen egyre nagyobb lett az átmenő forgalom, melynek biztonságos levezetése érdekében 1988-ban elkezdődött az országos főutak várost elkerülő szakaszának építése. E félkörgyűrű megfelelő kiépítése és egyszámjegyű főúttá minősítése (Budapest–Kám–Szombathely–Bucsu vonalon) a tanulmány reményei szerint be nem látható

fejlődést hozhat a városnak. A félkörgyűrű elkészült, de nem lett egyszámjegyű főút. Észak–déli irányban viszont megépült a rendszerváltáskor még nem tervezett, 2017-ben átadott M86-os autópálya. Ellenben sem a belső, sem a külső városi gyűrű hiányzó szakaszait nem sikerült megépíteni az elmúlt három és fél évtizedben. Jó hír viszont, hogy 1989-ben a város közútjainak 99%-a burkolt felületű volt, ami országosan is kiemelkedő arány.

A második világháború után rendszeres légitársaság indult Szombathely és Budapest között. A járat később Zalaegerszegig közlekedett. Az 1960-as években a budapesti vasúti fővonal korszerűsítése, valamint a gépjárművek elterjedését követően csökkent a jelentősége, és 1963-ban a rendszeres járatokat meg is szüntették. A repülőteret azóta sportrepülők használják. A nemzetközi légitársaságok Szombathelyt a Vát–Porpác közre tervezett repülőtér kapcsolta volna be. A kínai befektetők által a két falu között mintegy 600 hektárnyi méretű teherszállító repülőtér kulcsfontosságú elosztója lett volna a délnémet és az északolasz iparvidékek áruellátásának. A 455 millió eurós, kb. 2500 főt foglalkoztató gigaberuházáshoz csatlakozva egy high-tech és logisztikai ipari park is létesült volna Szombathelyen. 2009-ben a kormány kiemelt beruházásnak nyilvánította, 2012-ben viszont kihátrált mögüle és elhalt a projekt.

A vízellátás-csatornázás lefedettsége, színvonala tekintetében Szombathely a dualizmus korától kezdődően az ország legfejlettebb városai közé tartozott. 1957 után épültek ki azok a víztermelő bázisok (Perenye, Újperint, Sárdér), amelyek bővítve mind a mai napig szolgálnak. Az emelkedő fogyasztás miatt az 1980-as években megvalósult egy új vízbázis kiaknázása, Sárvártól északra, a Rába kavicsteraszára telepítve. Ezeknek a beruházásoknak köszönhetően

a meghibásodások kivételével sohasem került sor vízkorlátozásra Szombathelyen. Az 1978–1988 között kiépített ivóvízellátási rendszer regionális feladatokat is ellát, hiszen Szombathely mellett Kőszegre és a két város környékén elhelyezkedő 38 településre juttat egészséges ivóvizet. 1989-ben a város háztartásainak 96%-a már rákötött a vezetékes ivóvízhálózatra. A közműöllő már a rendszerváltáskor kicsi volt, hiszen a város csatornázottsága akkor 85%-os volt. 1977-ben helyezték üzembe a 30 ezer m³/nap kapacitású, Közép-Európában legkorszerűbb biológiai szennyvíztisztítót a város déli peremén, ami kibővítve, tovább fejlesztve mind a mai napig végzi ezt a feladatot.

Szombathely soha nem volt országos jelentőségű fürdőváros, de a fürdőkultúra mindig jelen volt és van a város életében. A társadalmi munkával épített termálfürdő 1962-ben nyitotta meg kapuit, a városi fedett uszoda 1981-ben. Ezeket jól kiegészíti a városi Tófürdő. Ez a három létesítmény ma is üzemel és szolgálja az – alapvetően helyi – igényeket.

A postai ellátás, hírközlés vonatkozásában a szocializmus idején a postai ellátás volt a fejlettebb a hírközléssel szemben, ma pedig fordítva van. 1989-ben Szombathelyen kilenc posta és kettő fiókposta működött, 2024-ben már csak hat posta és egy kirendeltség. Hazánk infrastrukturális rendszerében a legnagyobb lemaradás a hírközlés területén volt a szocializmusban. A városban 1988-ban üzemelték be a *crossbar* rendszerű távbeszélő-hálózatot.

A város villamosenergia-ellátása a 19. század végére nyúlt vissza, amikor az ország első vízierőművére kapcsolták a városi közvilágítást, a villamosát és vízművét. A hálózat fejlesztése azóta töretlen. Az 1970-es években a belvárosban a kifestésű vezetékhalózatot már földkábeles kivitelben készítették, az 1980-as években az akkor legkor-

szerűbbnek számító nátriumlámpákra cserélték az izzószálas közvilágítási izzókat.

A gázellátásban az 1970-es évek hozta a robbanásszerű fejlődést. A tömeges lakótelepi lakásépítés szükségessé tette a városi gázzról (világítógázzal) a földgázra való átterést, ami 1978-ban fejeződött be. 1990-re elkészült a város nagyközépnomású körvezetéke, amely csúcsidőszakban is biztosította a megfelelő ellátást.

A *hőenergia-ellátásra* 1976-ban alakult meg a Vas Megyei Távhőszolgáltató Vállalat, amelynek ügyfélköre folyamatosan növekedett az új lakótelepek építésével, illetve a régi lakóterületek foghíjbeépítésével. A rendszerváltás óta viszont a folyamat megfordult, hiszen egyre többen igénylik az egyedi gázfűtést lakásukba.

A városüzemeltetés egyre szerteágazóbb feladataira új cégeket alapítottak. Az Ingatlankezelő Vállalat tízezer bérlemény fenntartását végezte 1989-ben. A városüzemeltetési tevékenységek közül a közterületek, utak, terek karbantartását, kommunális szemétszállítást, valamint a strandfürdő és a műjégpálya üzemeltetését a Városgazdálkodási Vállalat végezte. Ez a vállalat a rendszerváltás után száz százalékban önkormányzati tulajdonú üzemmé, a Szombathelyi Városgazdálkodási (SZOVA) Kft.-vé alakult. A SZOVA Kft. és az Ingatlankezelő Vállalatból alakult Házkezelési Kft. 2007-es összeolvadásával jött létre a SZOVA Non-profit Zrt., amelybe 2009-ben a Szombathelyi Távhőszolgáltató Kft. is integrálódott. A Kertészeti és Parképítő Vállalat gondozta a város zöldterületeit, emellett itt volt és van az ország legnagyobb faiskolója. A vállalat a rendszerváltáskor a város többségi tulajdonában álló vállalkozássá, a PRENOR Kertészeti és Parképítő Kft.-vé alakult át. A napjaink városüzemeltetésben kulcsfontosságú cégek elődeinek egy jelentős része tehát a szocializmus idején alakult Szombathelyen.

A kereskedelem, vendéglátás, szolgáltatás az 1960-as évektől mutatott lendületes fejlődést. 1989-ben Szombathelyen 279 állami, szövetkezeti, kereskedelmi egység és 140 magánkereskedő által üzemeltetett üzlet működött, zömében a belvárosban, illetve a vásárcsarnokban. A városban ekkor nyolc nagykereskedelmi vállalat székhelye vagy kirendeltsége volt található. Mellettük több országos vállalat is tartott fenn üzletet Szombathelyen, úgymint az OMKER, az OFOTÉRT, az EZERMESTER vagy az ÓRA-ÉKSZER. A Centrum Áruház Vállalat kettő iparcikkáruházat, a DOMUS Vállalat lakberendezési áruházat, a Vas Megyei Iparcikk Kereskedelmi Vállalat a jugoszláv technológiával épített Borostyánkő Áruházat, a Szombathely és Vidéke ÁFÉSZ a Skála és a Gazda Áruházat. Ezek az üzletek megyényi vonzáskörzettel rendelkeztek, a Borostyánkő Áruház pedig országos hírvű volt. Napjainkban ezekből csak a privatizált vállalattá átalakított OFOTÉRT üzlete maradt. Az ÁFÉSZ-ből kialakult COOP által üzemeltetett Gazda Áruház a vásárcsarnok melletti eredeti helyéről átköltözött a Kiskar utcai volt ÁFÉSZ-üzletbe. A Borostyánkő Áruház pedig egy kisebb üzlethelyiségekre feldarabolt üzletház lett. A belváros kereskedelmi szerepe a rendszerváltás után meggyengült, ami összefüggésben állt azzal, hogy megjelentek a multinacionális vállalatok szupermarketjei. Szombathelyen először a város északi (METRO körül), aztán a keleti (TESCO körül), végül pedig a déli városperemen (INTERSPAR körül) alakult ki bevásárlóövezet. Korjelző intézmények voltak a rendszerváltás előtt a „dollárboltok”, amelyekből hét darab volt Szombathelyen, de a Vas Megyei Élelmiszer Kereskedelmi Vállalaton belül kialakított „Szezámbazár” hálózat működtetett üzletet Bükfürdőn is. Az 1980-as években épült vendéglátó üzletek többek között a Hungária Kávézó, az Isis

Söröző, a Ferences Söröző és a Claudia Cukrászda. Utóbbi kettő ma is ismert szereplője az idegenforgalmi kínálatnak.

A város az idegenforgalom vonatkozásában nem volt a legnépszerűbb úti célok között az országban, de több olyan értéke is van, amire érdemes turisztikai kínálatot fejleszteni. A tanulmány szerint Szombathely legfontosabb adottsága, hogy a nyugat kapuja a belsőföldnek és kapu keletre a nyugatnak. Ezt emelik ki a település főbb turisztikai értékei, úgymint a műemlékek, a kulturális és gazdasági vonzóhatás. Meghatározó jelentőségű volt a határmentiségből fakadó átutazó forgalom, amely elsősorban Budapestre és a Balatonra irányul. 1989-ben a szállodák, szálláshelyek zöme a megyeszékhelyen összpontosult. Ez napjainkra már korántsem igaz, hiszen az ISIS Szálloda az 1990-es években, a SAVARIA Nagyszálló a 2000-es esztendőkből, a CLAUDIUS pedig a Covid-19 világjárvány következtében 2020-ban zárt be, így Szombathely lényegében szállodai kapacitás nélkül maradt. A megye turizmusában betöltött szerepe csökkent, a vendégéjszakák száma alapján (80–85 ezer éj) a 2020-as években a megyében Bük és Sárvár után a 3. helyet foglalja el. 1989-ben az attrakciók mellett az idegenforgalom másik lábát az oszt-rák bevásárlóturizmus biztosította, ami napjainkra eltűnt, sőt megfordult, és a vasiak járnak Burgenlandba pénzt költeni.

Az oktatás egy hagyományosan erős ágazata Szombathelynek évszázadok óta. A középfokú oktatásban a nagyhírű gimnáziumok mellett a szakiskolai és szakközépfokú képzések a könnyűipari húzóágazatokra (vadász, dísznövénykertész, földmérés, sütőipar), a turizmusra és a művészetekre épültek. Ezek a rendszerváltás után is megmaradtak, sőt újabbakkal, alapvetően a mechatronikai képzési kínálatral egészültek ki.

A *felsőoktatás* 1959-től van jelen Szombathely életében, amikor a kőszegi tanítóképző intézetet a megyeszékhelyre telepítették át. Először a Pécsi Tanárképző kihelyezett tagozataként folyt az általános iskolai tanárképzés, majd 1974-ben önálló tanárképző főiskola lett és 1984-ben felvette Berzsényi Dániel nevét. 1989-ben a nappali tagozaton 1559, levelezőn 754 hallgató folytatta itt tanulmányait a harmincféle szakpár valamelyikén. A beiskolázási köre lényegében az egész Dunántúltra, egyes szakok esetében az egész országra kiterjedt, sőt a burgenlandi magyar tanárképzés igényét is kielégítette. Kihelyezett tagozaton, Zalaegerszegen egy népművelő és kettő tanítói csoport oktatása is elkezdődött. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola (BDTF) az ezredforduló nagy intézményösszevonási hullámából kimaradt, és mintegy hatezer fős hallgatói létszámával, bővített oktatási kínálatával önálló Berzsényi Dániel Főiskolaként (BDF) működött tovább néhány évig. 2008-ban beolvadt a Soproni Egyetembe és a megalakult Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ (SEK) része lett. Hallgatói létszáma drasztikusan lecsökkent 1500 főre. Egy újabb, ezúttal az Eötvös Loránd Tudományegyetembe (ELTE) történő beolvadás kínált kiutat, ami 2017-ben valósult meg. Azóta az ELTE Berzsényi Dániel Pedagógusképző Központ nevű intézménye. Hallgatói létszáma újra növekedésnek indult, 2024-ben átlépte a 2000 főt, azaz elérte a négy évtizeddel ezelőtti szintet.

Az 1970-es évektől kezdődően országos szinten is elismert, pezsgő irodalmi élet alakult ki a városban a Magyar Írók Szövetsége Nyugat-magyarországi Csoportja és az 1963-ban alapított és ma is működő *Életünk* című folyóirat, mint szellemi műhelyek körül.

A zenei élet erős magyarországi bástyája Szombathely. Nemzetközi hírű az 1962-ben

alapított, 1974-től pedig hivatásos formában működő Savaria Szimfonikus Zenekar, továbbá az 1981-ben életre hívott Capella Savaria Együttes, amely a legrégebbi korhű hangszereken játszó kamarazenekar Magyarországon. A zenészek utánpótlását alapszinten a Bartók Béla Zeneiskola, középfokon pedig a Zeneművészeti Szakközépiskola biztosítja. A zenei előadások méltó helyszíne a zsinagóga átalakításával 1975-ben kialakított Bartók-terem. 2000-től rendezik meg a Lamantin Jazz Fesztivált. A város táncművészete is méltán híres, hiszen mind az Ungaresca Táncegyüttes, mind pedig a Savaria Társastánc Együttes régi és ismert szereplője a műfajnak. 1966 óta rendezik meg a Művelődési és Sportházban a Savaria Nemzetközi Táncversenyt.

A közművelődési intézményhálózat gyarapításának az időszaka volt az államszocializmus időszaka. Megépült a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ (1980), a Művelődési és Sportház (1963), a Savaria Filmszínház (1973), a Vasi Múzeumfaló (1973), a Bartók-terem (1975) és a Képtár (1985). Felújításra került a Savaria Múzeum, a Smidt Múzeum és a TIT-székház. A tanárképző főiskola jelenléte is fellendítette a kulturális életet. Az intézményhálózat a rendszerváltás után is bővült: 2021-ben a felújított Éva-malomban nyílt meg a Schrammel-gyűjtemény. A legnagyobb kulturális rendezvény az 1961-ben először megrendezett, majd hosszabb szünet után 2000-től folyamatosan megrendezett Savaria Történelmi Karnevál. Emellett nagy hagyományokkal rendelkezik az 1968-ban útjára indított Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem. Viszonylag új, 1994-től rendezik meg James Joyce *Ulysses* műve nyomán a Bloomsday-t (a Blum-napot).

A szombathelyi városháza és a Vas Megyei Nemzeti Színház épületegyüttese az angolszász légierő bombázásának esett áldozatul 1945-ben. Ettől a pillanattól kezdve

állandóan napirenden volt egy új, állandó társulatú kőszínház alapítása. A színházi élet nem szűnt meg, hiszen folyamatos volt a más társulatok vendégszínháza. 1981–1985 között 238 színházi előadást tartottak a városban. Két jelentős amatőr csoport is működött és működik: a Ferrum Színpad és az Ifjúsági Színpad. 1989-ben hozták létre a Szombathelyi Színházalapító Társaságot, amelynek a fő célja egy új állandó társulatú kőszínház alapítása. Munkájukat 2011-ben koronázta siker, amikor a Helyőrségi Művelődési Otthon (HEMO) átalakításával elkészült a Weöres Sándor Színház épülete.

A könyvtári feladatokat nemcsak a város, hanem az egész vármegye, sőt régió számára is ellátta az 1956-tól Berzsényi Dániel nevét viselő megyei könyvtár, amelynek épületét 1970-ben építették és 2002-ben újították fel. A képzőművészet helyi fellegvára a képtár, a legismertebb rendezvénye az Országos Textil- és Iparművészeti Biennálé. A levéltár a megyeháza régi börtön-részlegében kapott elhelyezést, amelyet 2000-ben egy új szárnyal bővítettek. 1974-ben jelent meg először a levéltár periodikája, a *Vasi Honismereti Közlemények*.

A testnevelés és sportmozgalom is nagy múltra tekint vissza a városban. 1989-ben 28 társadalmi sportegyesület működött Szombathelyen, amelynek összesen 11 606 igazolt sportolója volt. Vas megye versenysportjának élvonalára mintegy 95%-ban Szombathelyen összpontosult. A sikersportágak az atlétika, a súlyemelés, a teke, a labdarúgás, a női kosárlabda, a lovaglás és a sakk. Ezek közül napjainkban már csak az atlétika, azon belül a dobóatlétika őrzi a régi fényét, illetve a 2000-es évektől a FALCO KC révén a férfi kosárlabda, a 2010-es esztendőktől pedig a Szombathelyi Kézilabda Klub és Akadémia (SZKKA) révén a női kézilabda lépett be a sikersportágak közé. A város a megyén belüli sporthegemóniáját

őrzi ugyan, de több patinás klub megszűnt (pl. SABARIA) vagy jelentősen meggyengült (pl. SPARTACUS), a HALADÁS, illetve az onnan kivált DOBÓ SE képviseli az országos, illetve nemzetközi színvonalat. Az intézményi feltételek változása kétarcú: egyrészt új sportcsarnokot (Aréna Savaria, 2006) és labdarúgó stadiont (Haladás Sportkomplexum, 2017) avattak, másrészt viszont szűntek is meg sportpályák (pl. PAMUT, illetve a SPARTACUS pályája).

Az egészségügyi ellátás vonatkozásában Szombathely megyén belüli túlsúlya 1989-ben is erős volt. A megyei Markusovszky Kórház a Pécsi Orvostudományi Egyetem oktatókórháza volt és ma is az. Több vonatkozásban nemcsak megyei, hanem regionális hatáskörrel ellátási területekkel bír. Korábban a sebészet, a gyermekgyógyászat és a belgyógyászat, ma az onkológia, valamint az urológia ilyen szakterület. Különleges, valutas tevékenységeket is végzett a kórház, például a Büki Gyógyfürdő Fizioterápiás Intézetében balneoterápiás kezeléseket, a szombathelyi uszodában pedig fogászatot.

A várospolitika, közigazgatás vonatkozásában már érezni lehetett a politikai légkör enyhülését, hiszen a nyílt várospolitikáról mint hatalomgyakorlási módszerről ír a tanulmány. 1989-ben a szombathelyi képviselő-testület 65 tagú volt, amelyből 11 fő a végrehajtó bizottság. 2024-ben a közgyűlés 21 tagot számlál. 1983-ban adták át a városi tanács székházát, amely akkor a legmodernebb városházának számított az országban.

A testvérvárosi kapcsolatok kiépítése 1971-ben kezdődött a szovjetunióbeli Joskar-Ola várossal kötött szerződéssel, aztán 1983-ban a finnországi Lappeenranta-val és 1985-ben a jugoszláviai Mariborral folytatódott. 1989-ben már előkészítés alatt állt a testvérvárosi szerződés a felvidéki Nagy-

szombattal és a burgenlandi Felsőőrrel. A rendszerváltás után Szombathely kapcsolatai kiterjedtek, jelenleg már 17 testvérvárossal ápol formálisan is kapcsolatot. Az 1978-ban Velencében életre hívott Alpok–Adria Munkaközösségnek Vas megye az alapító tagja és számára a fő cél a Jugoszláviával és Ausztriával határos térségnek a dinamizálása.

A tanulmány kulcstényezőként kezeli a Szombathely-köszegi agglomerációs fejlődést. Szombathely jelenlegi határai 1950-ben alakultak ki. Az akkor hozzácsatolt falvak területi elkülönülése – Zanat kivételével – az 1980-as évekre megszűnt. Szerencsére Szombathelyt elkerülte az a magyarországi gyakorlat, hogy 10–20 km-es körzetben minden falut a központi városhoz csatoljanak. A népességszám növekedése a szocializmus alatt nem volt olyan ütemű, amely telítette volna a város beépített területét. Ez tette lehetővé, hogy Szombathelyen az 1970-es évektől nem a mennyiségi, hanem a minőségi városfejlesztésre helyezhették a fő hangsúlyt. Ezért Szombathely a rendszerváltás idejére hazánk egyik legurbánusabb városává vált. Ugyanettől az időszaktól kezdve egyes Szombathely környéki falvakba – elsősorban Sébe, Náraiba, Balogunyomba, Söptére, Gencsapátiba és Táplánszentkeresztre – elindult a kiköltözés, amelyet az adott helységek kedvezményes árú telkek kikapcsolásával elősegítettek. Ez egy sugaras településrendszert alakított ki Szombathely körül, amely a Gyöngyös patak mentén észak–déli irányban megnyúlt, és az itt elhelyezkedő települések – Kőszeg–Lukácsháza–Gyöngyösfalu–Gencsapáti–Szombathely–Táplánszentkereszt–Tanakajd–Vasszécseny – fejlődésében az agglomerálódás általános tényezői érvényesülnek, ezért a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) hivatalos nevezéktanában szombathelyi agglomerálódó térségnek ne-

vezik. A megyeszékhely további fejlődésénél, fejlesztésénél figyelembe kell venni ezt az agglomerálódási folyamatot, a közművek, az utak, az intézmények egységes rendszerekben történő fejlesztésének elvét, amellyel Szombathely is egyre fejlettebb, növekvő, virágzó város lesz.

2.5. A fejlődés lehetőségei és kilátásai

Szombathelynek a tanulmányban bemutatott fejlődése több évszázados természetes gyarapodás eredménye volt. Nem érintették a várost nagyobb központi programok, természetátalakító kísérletek. Az 1980-as évek politikai enyhülése lehetővé tette, hogy a városnak megnőtt a helyi önállósága és bekapcsolódott a nemzetközi vérkeringésbe. Nem alakultak ki válságágotok sem, ezért a helyi gazdaság viszonylag könnyen tudta adoptálni az új szervezeti és tulajdonosi formákat is. Nagy lehetőséget rejt magába az agglomeráció települései közötti kapcsolatok elmélyítése is.

A tanulmány szerint az idegenforgalom fejlesztése kiemelt cél. Ehhez szükséges a közlekedési feltételek javítása, úgymint az E65-ös (86-os) kiépítése mellett egy legalább autótút minőségű út létrehozása az A2-es osztrák autópályáig, illetve a másik irányba Szombathelyen keresztül a Balatonig. Ezzel a 8-as főút forgalmának egy részét a vasi megyeszékhely felé lehetne terelni, illetve Szombathely vonzáskörzete Veszprém irányába is kiterjeszhető lenne. Szükségesnek tarja a Szombathely–Rohonc–Felsőőr–Pinkafő vasútvonal helyreállítását, valamint egy polgári célú repülőtér kialakítását Szombathelyen vagy környékén. Ezekből a három és fél évtizeddel ezelőtti közlekedés-fejlesztési elképzelésekből csak a közútfejlesztések egy kisebb része valósult meg, a vasúti és légi közlekedési projektek pedig hamvában holt ötletek maradtak.

Az előbbiekhöz hasonlóan utópia maradt a Bécs–Budapest világhiállítás, amelyre

a Graz–Budapest tengelyre szeretett volna felkapaszkodni, ezáltal a nemzetközi szintre kilépni a vasi megyeszékhely. Szintén nemzetközi ambíciókat mutat az, hogy az osztrák bevásárlóturizmus helyi jelenlétét megerősítendő egy új bevásárlóközpont tervezett a város a határhoz vezető 89-es főút mellé. Ma már látjuk, hogy ebből sem lett semmi, sőt az osztrákok változtattak a reláción, és a Szombathelyhez képest tizedakkora Felsőőrött akkora bevásárlóközpontot húztak fel, amely eredményesen szivattyúzza oda a szombathelyiek pénzét.

Az oktatás területén szerette volna beindítani a felsőfokú zenei képzést, valamint az orvosi felsőoktatást, illetve továbbfejleszteni a meglévő főiskolát. Ezek közül csak az utóbbi sikerült. Az elérendő célok érdekében a város hosszú távú, 2000-ig szóló településfejlesztési koncepciót és programot alkotott.

A tanulmány zárásaként a tanácselnök és a tanácsitkár úgy vélte, hogy a leírtak egyértelműen bizonyítják, hogy Szombathely 1989-ben rendelkezett mindazokkal az adottságokkal, amelyek a megyei várossá nyilvánítás feltételei. Alkalmasnak tartották arra, hogy Nyugat-Dunántúlon – a társadalmi, gazdasági és közigazgatási fejlődéssel összhangban – egy tágabb régió központja legyen.

Összegzés

A megyei városi, illetve a megyei jogú városi rang 95 éves hagyományra tekint vissza a magyar közigazgatásban. A státuszának nemcsak neve, hanem tartalma, feladatköre alapján is négy nagy típusa különíthető el ebben a csaknem egy évszázadban. A fejlődéstörténetükben a legfontosabb jellemzők egyike, hogy amíg a polgári korszakban alapvetően a középvárosaink alkották a csoportot, a tanácsai rendszerben már egyér-

telműen a legnagyobb vidéki, teljes értékű vagy részleges regionális funkciókkal rendelkező vidéki nagyvárosaink tartozhattak ebbe a kategóriába. Az önkormányzati rendszerben aztán ismét felpuhult a csoportba tartozás feltétele, ezért lehet több megyei jogú városunk, mint megyénk.

A mai 25 megyei jogú városunkból 18 már város volt 1885 előtt is, így a történelmi magyar városhálózat erős pilléreit képezték. A polgári közigazgatási időszakban kapott városi rangot Békéscsaba, Salgótarján, Szekszárd és Zalaegerszeg, a tanácsai rendszerben Sztálinváros (ma Dunaújváros), majd Érd, amely azt megelőzően Európa legnagyobb faluja volt. A megyei városi cím 1930-as bevezetésétől kezdődően Vas vármegyében Szombathely és Kőszeg kapta meg ezt a rangot. A megyeszékhely egy rövid időre, 1945–1950 között törvényhatósági jogú város lett, tehát kilépett a megyei városok köréből és egy magasabb osztályba került.

A polgári közigazgatást felváltó tanácsai rendszerben sem az 1954–1971 között élő megyei jogú városok, sem az 1971–1990 között létező megyei városok közé nem került be Szombathely, noha nagysága és fejlettsége révén ezekhez közelebb állt, mint a kisebb megyeszékhelyekhez. Ezért gondolta azt a rendszerváltás hajnalán, hogy sikeres pályázatot nyújthat be a megyei városi cím elnyerésére, amelyhez a fentiekben részletesen ismertetett szakmai anyagot állított össze. Mivel 1990-ben eltörölték a megyei városi címet és helyette bevezették a megyei jogú városi rangot, amelyet Szombathely is megkapott, már sohasem fogjuk megtudni, hogy ez a pályázat sikeres lett volna-e vagy sem. Így ez az összeállítás megmaradt helytörténeti érdekességnek, ami a rendszerváltás kori Szombathely társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életének egy adatokkal alátámasztott, tudományos igényvel elkészített lenyomata.

FEISZT GYÖRGY
Gráfik Imre 80 éves

Jubileumot ülnök! A köztisztelőben álló és örvendetesen aktív módon tevékenykedő Gráfik Imre 80. születésnapját ünnepeljük. Tudós pályatársunk iskoláit szülővárosában, Balatonalmádban végezte, Székesfehérváron érettségizett, majd az ELTE-n szerzett etnográfusi oklevelet.

Ismeretségünk kezdete óta tapasztaljuk, hogy a néprajz iránti vonzalma sohasem hagyta pihenni, és élete mindvégig a magyar néprajztudományhoz és intézményeihez kötődött. 1986–1993-ig volt a Vas Megyei Múzeumi Szervezet és a szombathelyi Savaria Múzeum igazgatója. Kutatási területei: az ipari forradalom előtti szállítás- és közlekedéskultúra néprajza, annak kereskedelem- és kultúrtörténete, de kutatásokat végzett a magyarországi településnéprajz, a népi építészet, a szabadtéri néprajzi muzeológia, valamint az etnoszemiotika területén. Kiemelten foglalkozott a kézművesség, a tárgyalkotó népművészet, a nemzetiségi és kisebbségi kultúra, továbbá a határon túli magyarság kulturális örökségével. Erről tanúskodó több száz tanulmányát magyar és külföldi szakfolyóiratokban, évkönyvekben, tanulmánykötetekben tette közzé és hazai, valamint nemzetközi konferenciákon elhangzott előadásokon ismertette. Hosszú évtizedekig a *Vasi Szemle* szerkesztőbizottságának tagjaként fejtett ki tudománynépszerűsítő munkásságot. Etnográfusi tevékenységét számos szakmai díjjal ismerték el. Életművéért 2010-ben a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület a Pulszky Ferenc-díjat adományozta neki, 2012-ben pedig a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetését vehette át.

Gráfik Imre 2004-ben vonult nyugállományba, de napjainkban is aktív, hazai

Gráfik Imre

és külföldi egyetemeken óraadóként végzi 1978-ban megkezdett tanári munkáját. 2013 óta ő a Balatonalmádi Város Értéktár Bizottságának elnöke.

Megmaradó szabad idejét kitöltik a sport- és hobbitevékenységek. Változatlan kedvvel hódol a gombfocinak, a sakknak és a balatoni vitorlázásnak.

Az itthon és külföldön sok helyen megforduló néprajzkutató barátunk, ahogy mondani szokta: „nyári szállásra Balatonalmádba vonulok, a hideg napok beköszöntével pedig Szombathelyre térek vissza”. Mert itthon Pannóniában van!

Az ünnepeltnek boldog születésnapot, magunknak pedig még sok, vele eltöltött hasznos együttlétet kívánunk!

JOBST ÁGNES
**„Annus mirabilis” –
 1989 csodái és árnyoldalai**

Magyarország történetében kiemelkedő jelentőséggel bírt az 1989-es esztendő. A harmincöt évvel ezelőtti lényeges bel- és külpolitikai események sorába tartozik a demokratikus átalakulás folyamata, a politikai hatalom megosztása, a műszaki határzár lebontása, a vasfüggöny szimbolikus, majd tényleges megnyitása. Azon esztendőket, amikor jelentőségteljes dolgok történnek, a csodák évének, latin kifejezéssel élve az *annus mirabilis* kifejezéssel illetjük. A sorsdöntő események köréből jelen írás a menekültügy kérdését és a határnyitást idézi fel.

Csatlakozás a genfi menekültügyi egyezményhez

Magyarország 1989 tavaszán csatlakozott a genfi menekültügyi egyezményhez.¹ A döntést a magyar–román kapcsolatok megromlása, az erdélyi menekültek jogállásának rendezése tette szükségessé.² Miként a menekültügy helyzetéről és feladatairól szóló 2010/1989. (HT. 3.) MT határozat 4. pontja is utalt rá, már az egyezményhez való csatlakozás előkészítő szakaszában problémát jelentettek a Varsói Szerződés tagállamaival kötött kétoldalú szerződések, mert a bennük vállalt kötelezettségek ellentétesek voltak

a menekültügyi konvenció rendelkezéseivel.³ A Német Demokratikus Köztársaságban különös aggodalommal figyelték a menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozást, hiszen a korábbi tapasztalatok azt bizonyították, hogy a kivándorlásra készülő keletnémet állampolgárok előszeretettel használták Magyarországot tranzitútvonalként. Már 1965-ben, az aknamező szovjet SZ–100-as típusú elektromos jelzőrendszerrel való felváltásakor megmutatkozott a műszaki zár könnyítésének vonzereje.⁴ A nyugatnémet média híradása nyomán az a közkeletű vélekedés alakult ki az NDK-ban, amely szerint a magyar határ illegális átlépése az NDK-határ átlépésénél kisebb kockázattal járt. Magyarország igencsak népszerű volt a keletnémet turisták körében, hiszen a balatoni nyaralás során régóta nem látott nyugatnémet rokonaikkal, barátaikkal is újra összejöhettek. Már a berlini fal felépítését követő évben, 1962-ben 40 ezernél több keletnémet turista érkezett hazánkba. A vízummentes utazásról szóló, 1969. június 20-án megújított megállapodás értelmében a keletnémet turistáknak nem kellett vízumot igényelniük a magyarországi beutazáshoz, csupán az NDK belügyminisztériuma által kiállított betétlappal (*Reiseanlage für visaf-*

1 A magyar csatlakozásról szóló okiratot hazánk New York-i ENSZ-képviselete 1989. március 14-én helyezte letétbe.

2 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 1.11.9. sz. n. Jelentés a menekültügyi egyezményhez való csatlakozásról. 1989. március 24.; ÁBTL 1.11.9. sz. n. Felelősséget érzünk a külföldön élő magyarok sorsáért. Horváth István beszámolója az erdélyi menekültek helyzetéről.

3 A menekültügy helyzetéről és feladatairól szóló 2010/1989. (HT. 3.) MT-határozat 4. pont b) alpont, Határozatok Tára 1989. évi 3. szám, 1989. március 7. 10–11. p.

4 Die/Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (a továbbiakban: BstU) Ministerium für Staatssicherheit (a továbbiakban: MfS) SdM 1435. HA XX/5. Anlage 4. Arbeit der Operativ-Gruppe in der VR Ungarn. Berlin, 1967. április 20. 5. p.

1. kép. Magyarországra érvényes utazási betétlap.

Forrás: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ungarnvisum.jpg>

reien Reiseverkehr) kellett rendelkezniük, amely 30 napos tartózkodást tett lehetővé. Az egyezmény lényeges kikötését a titkos záradék rögzítette; eszerint a szerződő felek kölcsönösen vállalták, hogy egymás állampolgárait nem engedik harmadik országba tovább utazni, az ilyen jellegű kísérletekről egymást haladéktalanul értesítik.⁵ Az 1972-ben készült jelentés szerint az 1960-as évek derekától a keletnémet állampolgárok követték el a határsértési esetek 70%-át a nyu-

5 BStU MfS ZAIG 13067. Protokoll zum Abkommen zwischen der Regierung der Deutschen Demokratischen Republik und der Regierung der Ungarischen Volksrepublik über den visafreien grenzüberschreitenden Verkehr. Berlin, 1969. június 20.

gati és déli határszakaszon.⁶ A csodák évéhez visszatérve: nem meglepő, hogy az NDK budapesti nagykövetsége már 1989. március 3-i jelentésében beszámolt a genfi menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozás előkészületeinek lezárulásáról.⁷ A csatlakozás várható következményeiről március 20-án készült keletnémet feljegyzés a genfi konvenció 32–33. cikkelyének, valamint a korábban kötött magyar–keletnémet jogsegélyszerződés ellentmondásaira mutat rá.⁸ A magyar belügyi szervek és az NDK Állambiztonsági Minisztériumának (Stasi) munkatársai között több fordulóból álló egyeztetés vette kezdetét, amelyben a felek önmön nemzeti érdekeiket igyekeztek érvényre juttatni.⁹

Fellépés a keletnémet határsértőkkel szemben

A Német Demokratikus Köztársaság és Magyarország által 1957. október 30-án kötött családjogi és bünyügyi jogsegélyszerződést a Magyarországról 1946-ban kitelepített német kisebbség család- és vagyoni hely-

6 ÁBTL 1.11.9. Belügyminisztérium (továbbiakban: BM) III/1. Külföldi állampolgárok által elkövetett bűnügyek tapasztalatai (1961–1972). Bp., 1973. 43.; ÁBTL 4.1. A-1353/4. Jelentés. A BM III. Főcsoportfőnökség vizsgálati szervei által 1961–1971 között terheltek felelősségre vont külföldi állampolgárok bűnügyeinek tapasztalatairól. Bp., 1972. november 5. 33. p.

7 BStU MfS – HA IX. 8342 AV-Mitteilung 3. 3. 1989.

8 BStU MfS – HA IX. 8342 Zum Beitritt der Volksrepublik Ungarn zum Abkommen vom 28. 7. 1951 über die Rechtsstellung der Flüchtlinge und zum Protokoll vom 31. 1. 1967 über die Rechtsstellung der Flüchtlinge. 20. 3. 1989.

9 Jobst Ágnes: Az állambiztonság és a keletnémet menekültügy. Dokumentumok a genfi menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozásról. Betekintő, 2010/3. 1–18. p. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/teljes_szamok/2010_3.pdf. (Megtekintve: 2024. március 10.)

zetének rendezése tette szükségessé. Büntetőjogi része a bűncselekményt elkövetők kiadatásáról az alábbiakban rendelkezett: „Kiadatásnak csak olyan cselekmény miatt van helye, amely mindkét Szerződő Fél joga szerint büntetendő és büntetésének felső határa a törvény szerint legalább egy évig terjedő szabadságvesztés, vagy szabadságvesztésnél súlyosabb büntetés (kiadatási büntett).”¹⁰ Mivel a tiltott határátlépés kísérlete mindkét országban egy esztendőnél hosszabb börtönbüntetést vont maga után, ennél fogva a határsértők is a törvény hatálya alá estek. A határőrök által letartóztatottak átadását a magyar Belügyminisztérium III/1. (Vizsgálati) Osztálya intézte, a keletnémet állampolgárokat az Állambiztonsági Minisztérium IX. (Vizsgálati) Osztálya vette át. A Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályának jóváhagyó határozatával átadott személyeket légi úton szállították az NDK-ba, a büntető eljárást már odahaza folytatták le ellenük. A Stasi statisztikáinak tükrében Magyarország előkelő helyet foglalt el azon szövetségesek sorában, amelyek légi úton toloncolták haza az elvándorlókat.¹¹

A törvénytelen határátlépések megakadályozásának lényeges, egyben legvitatottabb aspektusát képezte a súlyos következményekkel járó, kötelező érvényű fegyverhasználat, amely az 1600/1948. számú kormányrendeletre vezethető vissza.¹² A rendelet 3. paragrafusára már akkor leszögezte, hogy

a fegyverhasználat nem lehet a megtorlás eszköze, vagyis nem alkalmazható olyan személy ellenében, aki túljutott az országhatáron. Az elkövetkező négy évtized során kiadott utasítások a határőr személyes felelősségére hívták fel a figyelmet. A határőrnek arra is különös gondot kellett fordítania, nehogy a lövedék a szomszéd állam területén csapódjék be, mert az határsértésnek minősült. A nyugati határszakaszon a Magyar–Osztrák Határeseeményeket Vizsgáló Bizottság hatáskörébe tartozott ezen esetek kivizsgálása.¹³ A módosítások mindvégig helyet adtak a jogos fegyverhasználatnak, amennyiben a határsértő a határőrökre támadt: „Tettleges támadással való veszélyes fenyegetés alatt olyan magatartást kell érteni, amely kétségtelenné teszi a határvadász azonnali tettleges megtámadásának bekövetkezését. Ilyen magatartás pl. az, ha valaki – akár puszta kézzel is – a határvadásznak nekimegy, fegyverrel célba veszi, ellene követ vagy más tárgyat dobásra vagy ütésre emel, stb. Tettleges támadással való veszélyes fenyegetésnek kell tekinteni azt is, ha egy vagy több személy támadó szándékkal a határőrizeti közeg ellen nyomul, a határvadász felhívására a fegyverhasználatból való fenyegetés ellenére nem áll meg, és alaposan tartani lehet attól, hogy a határvadász személyes biztonságát veszélyeztetni, szolgálatának ellátásában pedig akadályozni fogja.”¹⁴

A Kádár-korszak konszolidációjának idején az 1963. évi 22. számú törvényerejű

10 1958. évi 20. sz. tvr. a Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság között a polgári, családjogi és bűnügyi jogsegély tárgyában Berlinben az 1957. évi október hó 30. napján aláírt szerződés kihirdetéséről, 64. cikk (2.) paragrafus. https://jogkodex.hu/jsz/1958_20_tvr_7998231. (Megtekintve: 2024. április 2.)

11 Jobst Ágnes: A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata 1955–1989. Bp., Jaffa Kiadó, 2015. 104. p.

12 1600/1948. (II. 11.) Korm. rendelet a határőrség fegyverhasználatának újabb szabályozása tárgyában. = Magyar Közlöny Rendeleték Tára, 1948. 34. sz. 319. p.

13 A Magyar Népköztársaság és az Osztrák Köztársaság közös államhatárán előforduló események kivizsgálásával kapcsolatos eljárásról a „Határeseeményeket Kivizsgáló Magyar–Osztrák Bizottság” létrehozásáról az 1965. évi 11. törvényerejű rendelet rendelkezett. A szerződést 1964. október 31-én írták alá, rendelkezéseit 1965. április 9-től alkalmazták.

14 ÁBTL 4.2. Honvéd Határőrség főparancsnoksága 46.000/1949. sz. Eln. kat. 2. §. 11. pont. A rendelet 1949. június 28-án lépett életbe.

rendelet szabályozta a fegyverhasználatot.¹⁵ Nem adtak helyet a fegyverhasználatnak gyermekek, aggok, rokkant személyek és terhes nők ellen, valamint a szomszédos országgal közös utakon közlekedő személyekkel szemben, és előzetes figyelmeztető intézkedéseket vezettek be. A módosításokat nem a korábbi szabályozás embertelen következményei, sokkal inkább a Kádár-rendszer imázsának javítása motiválta. Az 1980-as évtized derekán tovább szűkítették a fegyverhasználat jogát. A 20/1984. sz. BM-utasítás fő elveként az élet védelmét fogalmazta meg. A határőr kizárólag akkor használhatott fegyvert, amikor az feladatának teljesítéséhez elkerülhetetlenül szükséges volt: „A fegyverhasználat során kerülni kell az élet kioltását. A lövést lehetőleg lábra kell irányítani. A határon történő erőszakos kitérés kísérlet esetén lehetőleg a járművet kell használhatatlanná tenni gumiabroncsba, motorházba lövéssel.” Egyúttal részletesen szabályozták a fegyverhasználatot megelőző figyelmeztető intézkedések menetét:

„A fegyverhasználatot meg kell előznie:

- felhívásnak, hogy a személy a határőr felszólításának engedelmeskedjék;
- más személyek segítségül hívásának (ha van rá lehetőség);
- kényszerítő intézkedéseknek (testi kényszer, bilincs, könnygázsóró palack, gumibot, szolgálati kutya);
- figyelmeztetésnek, hogy fegyverhasználat következik;
- figyelmeztető lövés(-ek)nek.”¹⁶

1988. január 1-e, azaz a világútlevél bevezetése után a magyar állampolgárok korlátozás nélkül utazhattak külföldre, illegális

15 Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1963. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 69. p.

16 Uo. 9. pont.

határátlépést legfeljebb a külföldi állampolgárok követtek el.¹⁷ Erre reagálva az 1988 novemberében kiadott módosítás „nyugati és déli viszonylatban” kizárólag a külföldre szökő katonákkal és más fegyveres személyekkel szemben, továbbá csoportos határsértés és a határőrt fenyegető támadás veszélye esetén adott helyt a fegyverhasználatnak.¹⁸ Az utolsó korlátozás bevezetésére 1989. augusztus 18-án, éppen a páneurópai pikniket megelőző napon került sor. A soproni határőrkerület parancsnoka által kiadott módszertani útmutató a fegyveres fellépést ekkor már a csoportokkal szemben sem engedélyezte. Amennyiben a tömeg a határőrök határozott fellépése ellenére kijutott az államhatárra, az intézkedéseket be kellett fejezni, majd ki kellett vizsgálni az eset körülményeit.¹⁹ A határőrök ezután kizárólag a fegyveres határsértőkkel szemben, valamint a járőr személyét ért támadás esetén használhatták fegyvereiket.

A vasfüggöny lebontása

Székely János vezérőrnagy, a magyar határőrség főparancsnoka 1987. október 5-ei jelentésében hívta fel a figyelmet az ország nyugati határára telepített elektromos jelzőrendszer rossz állapotára, majd a honvédelmi bizottság 1988. szeptember 26-án, Győrben tartott ülésén az elektromos jelzőrendszer technikai elavultságára hivatkozva fogalmazta meg a műszaki zár meg-

17 1987. évi 25. tvr. a külföldre utazásról és az útlevélről.

18 ÁBTL 4.2. 36/1988. Belügyminiszteri utasítás. Bp., 1988. november 28.

19 Sallai János: Egy idejétmúlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története. Abdruck einer versunkenen Epoche. Geschichte des Eisernen Vorhangs. An Impression of a Bygone Era. The History of the Iron Curtain. Bp., Hanns Seidel Alapítvány, 2012. 89. p.

2. kép. A vasfüggöny lebontása a magyar–osztrák határon.
Forrás: Fortepan 152160, Szigetváry Zsolt felvétele

3. kép. Az NSZK Nagykövetség Konzuli Osztálya előtt NDK-s turisták várakoznak.
Forrás: Fortepan 152089, Szigetváry Zsolt felvétele

szüntetésének gondolatát.²⁰ Amikor Pozsgay Imre államminiszter Horváth István belügyminiszter társaságában a győri határőrkerületbe látogatott 1988. október 26-án, a *Népszabadság* újságírójának nyilatkozva a határőrparancsnok által elmondottakból indult ki: „Ez a jelzőrendszer mind történelmileg, mind politikailag, mind pedig műszakilag elavult. Magyarországnak nem érdeke fenntartani, s nagy valószínűséggel belátható időn belül megtörténhet a fől-számolása. Ez közérzetjavító hatású lesz, s minden bizonnyal tovább javíthatja hazánk és Ausztria kapcsolatát.”²¹

Az elektromos jelzőrendszer felszámolását a nyugati határ négy legfrekvenciáltabb határátkelőhelyén, a jánossomorjai, a soproni, a kőszegi és a rábafüzési őrskörzetében május 2-án kezdték meg. A bontás várható következményeivel vetett számot a Határőrség 11. kerületparancsnokság vezetőjének 1989. május 11-én kiadott intézkedése: „A rendelkezésre álló információk szerint az NDK állampolgárok tiltott határátlépési kísérleteit motiválja, hogy ismertté vált az EJR lebontásának megkezdése, a menekültügyi konvencióhoz való csatlakozásunk, továbbá az NDK-ban elterjedt hír, hogy a magyarországi utazások feltételeit az NDK hatóságok jelentősen szigorítani fogják, ösztönzőleg hat ezenkívül, hogy a nyugati határszakaszon több sikeres tiltott határátlépési kísérlet történt részükről, valamint hogy információkkal rendelkeznek a fegyverhasználatot kapcsolatos korlátozásokról. Számolni kell az NDK állampolgárok na-

gyobb számban történő megjelenésével és tiltott határátlépési kísérletével.”²²

Nagy Károly rendőr ezredes, a BM ORFK III–2. (Külföldiek Ellenőrző) Osztály (KEO) vezetője augusztus 4-én írott jelentésében arról számolt be, hogy az NDK állambiztonsági szervei számára utoljára 1989. július 31-én adtak át határsértő keletnémet polgárokat.²³ 1989 júliusát követően a Legfőbb Ügyészség Államelleni Ügyek (korábban: Politikai) Osztályának iratanyagában valóban nem lelhetőek fel határsértő keletnémet állampolgárok átadásáról készült jegyzőkönyvek, ami alátámasztja az osztályvezető megállapítását. Augusztus 1-jére összeállt a menekült nyilvántartási eljárás és a menekültek jogállásáról szóló minisztertanácsi határozat tervezete. Az 1989. augusztus 4-én módosított eljárás szerint az elfogott NDK-állampolgárokat első esetben csupán szóbeli figyelmeztetésben részesítették, a tartózkodási engedély megvonását minősített vagy ismételt elkövetés esetén javasolták.²⁴

A nyár derekára nemcsak Sopron környékén, de a Vas megyei határszakaszon is tarthatatlan helyzet alakult ki, amelyekről a Határőrség napi jelentései számoltak be. Néhány kirívó eset kronológiai sorrendben kiemelve:

1. Július 1. Egy háromtagú keletnémet családot éjjel Peresznye térségében tartóztattak fel. A járőr felszólítására nem álltak meg, hanem szétválván az Ásás patak medrét övező sűrű növényzetbe vetették magukat. Noha a határőrök

20 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) XIX-B-10. 1987. 0022/43/1987. Jelentés. Bp., 1987. október 5.

21 Borbás Katalin: „Elérkezett az idő a műszaki zár felszámolására. Pozsgay Imre látogatása a határőrségnél” = *Népszabadság*, 1988. október 27. 1., 4. p.

22 MNL Győr-Sopron Megye Soproni Levéltára XXIV. 1601. BM Határőrség 11. kerület parancsnokának 022/1989. számú intézkedése a BM HŐRTÖF. Határőrség Törzsfőnöke 00165. számú géptávirati utasításának végrehajtására. Sopron, 1989. május 11.

23 ÁBTL 1.11.9. 6-280-89.

24 MNL OL XIX-B-10. 160/4/1989. BM Határőrség Politikai Csoportfőnöksége. Tájékoztató a nyugati határszakaszon kialakult rendkívüli helyzetről.

20 figyelmeztető lövést adtak le, az apának és 15 éves fiának sikerült átszökni az osztrák határon. Az anya nem volt ilyen szerencsés. Miközben az őt üldöző határőr az árokba csúszott, a kibiztosított fegyver elsült, és a lövés az asszony kezét találta el. Az esetről írt első jelentés megpróbálta eltusolni a történeteket: „A helyszíni szemle eredményeként – és tekintettel arra, hogy a sérült igazságügyi orvosszakértő nem vizsgálta meg – nem zárható ki, hogy a sérült menekülés körzetében található éles vadbambusztorzásák esés következtében okozták.”²⁵ A sérült nőt a zsirai körzeti orvos elsősegélyben részesítette, majd a szombathelyi Markusovszky Kórházban látták el. Az orvosi vizsgálat megállapította, hogy bal keze mutatóujján érintőleges lövéstől származó, nyolc napon belül gyógyuló sérülést szenvedett. A határsértőt a Vas megyei rendőrfőkapitányság vette át, ügyészségi meghallgatása során nem élt a panasz jogával. Az ügyet a győri katonai ügyészség vizsgálta ki. Az orvosi szakvélemény egyértelműen alátámasztotta, hogy a „2 cm hosszú, tátongó szélű cafatos seb” érintőleges lövés következménye. A kivizsgálást követő ballisztikai vizsgálat jegyzőkönyve szerint a járőrök az előírások szerint jártak el, vagyis a lövéseket a levegőbe irányozva adták le.²⁶ Az eset ugyanakkor azt tanúsítja, hogy a levegőbe irányzott figyelmeztető lövés sem volt veszélytelen, a kibiztosított fegyver potenciális veszélyforrást jelentett.

25 MNL OL XIX-B-10. 1989. I/3. BM Határőrség Országos Parancsnokság 1989. július 3-i napi jelentése; MNL OL XIX-B-10 1989. IV/2-18. M HOP Ikt.sz. 0410/1989.

26 MNL OL XIX-B-10. 1989. I/3. BM Határőrség Országos Parancsnokság 1989. július 3-i napi jelentése; MNL OL XIX-B-10 1989. IV/2-18. M HOP Ikt.sz. 0410/1989.

2. Július 19. Három keletnémet fiatal Szentgotthárd és Rábatótfalu között, az esti órákban próbált átúszni a Rábán. A határőrizetbe bevont munkásőrök erődemonstrációval próbálták megfélemlíteni a menekülőket. A jegyzőkönyv szerint 62 darab éles lőszerrel használtak fel a figyelmeztető lövésekre. A nyomásgyakorlás pszichológiája hatásosnak bizonyult, az életüket féltő menekültek visszafordultak. Az elfogottakat a szakonyfalusi őrsön állították elő, a közreműködő munkásőrt parancsnoka 1000 Ft-os tárgyjutalomban részesítette.²⁷
3. Augusztus 19. Egy határsértő a szombathelyi hétforrási őrs határszakaszán a gazdasági munkát végző határőrt gáz-spray alkalmazásával akarta harcképtelenné tenni. A támadót csupán a közelben lévő járőr segítségével sikerült megállítani.²⁸
4. Augusztus 20. A szentgotthárdi őrs határszakaszán 19.50-kor kb. 40–50 fő NDK-állampolgár jelent meg, akik 15 gépkocsit magyar területen hagyva gyalog követettek el tiltott határátlépést. A közelben lévő járőr a felszólítás és a figyelmeztető lövés leadása után csupán két főt tudott elfogni.²⁹
5. Augusztus 20–21. A vasfüggöny utolsó áldozatának tragikus esete jól ismert. Kurt Werner Schulz 36 éves weimari építész élettársával és gyermekével indult hazafelé a balatoni nyaralásból. A család augusztus 20-án utazott Zsira és Peresznye térségébe. Első próbálkozásuk során a járőrök karjai közé futottak.³⁰

27 MNL OL 295. f. Munkásőr iratok 512. d. 155. sz.

28 MNL OL XIX-B-10. 1989. I/3. 3. BM Határőrség Országos Parancsnokság 1989. augusztus 21-i napi jelentés.

29 MNL OL XIX-B-10. 160/4/1989. BM Határőrség Politikai Csoportfőnöksége. Tájékoztató a nyugati határszakaszon kialakult rendkívüli helyzetről.

30 MNL OL XIX-B-10. 60/4/1989. Tájékoztató a nyugati határszakaszon kialakult rendkívüli helyzetről.

**MAGYAR VÖRÖSKERESZT
ORSZÁGOS VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGA**

EXECUTIVE COMMITTEE OF THE HUNGARIAN RED CROSS COMITE EXECUTIF DE LA CROIX-ROUGE HONGROISE
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ ВЕНГЕРСКОГО КРАСНОГО КРЕСТА

Telefon: 313-950
Telex: 22.4943
Cím: H-1367 Budapest,
Pf. 121
Arany János u. 31.

Csillebérci Uttörő- és Vezetőképző Tábor
vezetőjének

Tárgy: szállás-
megrendelés

Előzetes megbeszéléseink alapján megrendelünk Önöktől az NDK menekültek elhelyezésére és teljes ellátására egy altábor, mintegy kétszáz fő részére, lehetőleg augusztus 22.-től.

Kérjük fenntartani azt a lehetőséget, hogy menet közben nagyobb kapacitást is leköthessünk. Bármiképpen alakuljon a helyzet, a téliesítésig, azaz október 15-ig vállaljuk az igénybe vett helyek kiürítését.

Tudomásul vesszük, hogy az elszállásolás fejéenként és naponta 90 ft, a teljes ellátás pedig 200 ft. A felmerülő költségeket MNB 235-90171-8147 sz. egyszámlánkról szíveskedjenek lehívni.

E megállapodással kapcsolatosan 5 napos felmondási időt tudunk vállalni, de természetesen rendkívüli esetben szívesen vesszük, ha ennél rövidebb felmondási időt is el tudnak fogadni.

Budapest, 1989 aug. 21.

Sztuchlik Rezső
Magyar Vöröskereszt Külügyi Osztály
vezetője

4. kép. A csillebérci menekülttábor megnyitása.

MNL OL P 2130. Magyar Vöröskereszt Külügyi Osztály, 1989. augusztus 21.

Másnap este újabb kísérletet tettek, ám ismét észrevették őket. Az ügy körülményeit a magyar–osztrák vegyes bizottság Kőszegen összehívott ülése vizsgálta, akik az áldozat élettársát és a két határőrt Kőszegen hallgatták ki. A Határeseményeket Kivizsgáló Magyar–Osztrák Bizottság augusztus 23-án, Kőszegen tartott ülésének jegyzőkönyve a következőket rögzítette: „A határkerítés közvetlen közelében a három menekültöt egy magyar határőr észrevette és megállásra szólította fel. Mivel azok a felszólításnak nem tettek eleget, a katoná megkezdte üldözésüket, ennek során figyelmeztető lövéseket adott le és világító rakétát lőtt fel. Mialatt az asszony és a fia a közös államhatárt Ausztria irányába akadály nélkül átlépte, Kurt Werner Schulz-zot, még mielőtt a határkerítést átlépte volna, a magyar határőr feltartóztatta. Emiatt Schulz a katonát egy táskával úgy ütötte meg, hogy annak sérülést is okozott. Az ezt követő dulakodás során végül mindketten osztrák területre kerültek. A határőr elmondása szerint az NDK-állampolgár a dulakodás során géppisztolyát megragadta és megkísérelte azt tőle elvenni. Amikor már mindketten a körülbelül 15 méteres mélységben osztrák területen voltak, a határőr elmondása szerint a figyelmeztető lövések idején már kibiztosított fegyverből akaratlan lövés következett be. A lövedék Schulz száján hatolt be és a tarkóján jött ki. A magyar fél által lefolytatott bűnügyi vizsgálat alapján és ezzel összefüggésben végrehajtott orvosi vizsgálat szerint megállapítható volt, hogy a lövés Schulz-ot közvetlen közletről (körülbelül 10 centimétről) kellett, hogy érje. [...] A Vizsgálóbizottság egyetértésben megállapította, hogy a két magyar határőr határsértést követett el.

A helyszínen biztosított vérnyomok, lábnyomok és a megtalált töltényhüvely alapján megállapítható, hogy a halálos lövés osztrák területen következett be. Nem befolyásolva a bizonyító anyagok alapján történő büntetőjogi megítélést, számos körülmény mellett szól, hogy a határőrök állításai elfogadhatók és ezek szerint a határsértés nem szándékosan történt, a lövés pedig a dulakodás során következett be.³¹ A bizonyítékok és a tanúvallomások alapján a győri katonai bíróság a foglalkozás körében halált okozó testi sértés büntette alól felmentette a kiskatonát, ám a halálos baleset részese, a 19 éves fiatalember nehezen dolgozta fel a halálos baleset lelki következményeit.

Az erőszak spirálja

Miközben az 1980-as években kiadott fegyverhasználati szabályzatok egyértelműen a balesetek elkerülésére adtak utasítást, joggal merül fel a kérdés: mi lehetett az oka a sérüléssel, illetve halállal végződő tragikus eset(ek)nek? A korabeli határőrizeti dokumentumok a menekülők kétségbeesésére hívják fel a figyelmet. Tudván, hogy számukra nincs visszaút, mert az NDK-ban szigorú felelősségre vonás várt volna rájuk, a határ felé indulók mindenre készek voltak sikeres átjutásuk érdekében, sőt akadályoztatásuk esetén az erőszak alkalmazásától sem riadtak vissza. A *Der Kurier* című osztrák napilap szerzője odahaza szerzett negatív

31 MNL OL XIX-B-10. 0076/18. Székely János vezérőrnagy BM Határőrség országos parancsnokának feljegyzése Pallagi Ferenc vezérőrnagy, belügyminiszter helyettes részére, 1989. augusztus 21. A jegyzőkönyv szövegét közreadta: Jobst Ágnes: A vasfüggöny utolsó áldozatai. Betekintő, 2015. 4. sz. 10–15. p. https://www.betekinto.hu/hu/2015_4_jobst. (Megtekintve: 2024. március 18.)

tapasztalataikkal magyarázta agresszivitásukat: „A keletnémet menekültek félnek a katonáktól. Feltehetően minden egyenruhásban azokat a határőröket látják, akik az NDK nyugati határán állnak, és nemrégiben még a menekülőkre tüzeltek. A határőröktől való félelem oda vezetett, hogy némelyik menekült még Magyarországon is késsel és gázspray-vel van felfegyverkezve. Ezt a magyar határőrök is tudják, ezért nem érzik jól magukat a bőrükben. Konfrontáció esetén a félelem spirálja könnyen erőszakba csap át. A keletnémet emigránsok gyakran csak Ausztriába érve ismerik fel – amikor már biztonságban érzik magukat –, hogy sok magyar határőr valószínűleg inkább »oda sem nézett«, nem hogy letartóztatni vagy visszatoloncolni akarta volna őket.”³²

A nyár végére kialakult felemás állapotot szemlélteti az augusztus 19-i eset során leszerelt erőszakos határsértő felelősségre vonásának elmaradása. A gázspray-vel felszerelt támadót a Vas megyei rendőr-főkapitányságnak adták át, akik tiltott határátlépés és hivatalos személy elleni erőszak miatt kezdeményezték eljárást ellene. Mivel az ügyész nem emelt vádat, kénytelenek voltak szabadon engedni. Az elkövető másnap a Természetbarát Szövetség rendezvényét kihasználva hatodmagával kísérelte meg ismét a tiltott határátlépést Írottkőnél.³³ A határőrség jelentése a büntetések elmaradásának demoralizáló hatására hívta fel a figyelmet. Az állomány körében eluralkodó rossz közhangulatot jelezte, hogy soraikban

a menekültek által agyonvert és elhurcolt határőrökről szóló rémhírek kaptak lábra.³⁴ A Határőrség Politikai Főcsoportfőnöksége által kiadott tájékoztató ezzel kapcsolatban a következő állásfoglalást tette közzé: „A magyar–osztrák határon rendkívüli helyzetet teremtettek – az elsősorban NDK állampolgárságú – menekülők. Állományunk egy része érzelmileg azonosul a menekülők többségének problémájával és ezért igyekeznek humánus módon intézkedni velük szemben. Azt azonban elfogadhatatlannak tartják, hogy a magyar határ megsértésével – egyesek mindenre elszántan – akarják gondjaikat megoldani. Az NDK menekülőkkel kapcsolatos kormányintézkedésekkel egyetért állományunk. Az alegységparancsnokok azonban ezt kevésnek tartják. Határozottabb intézkedések megtételét sürgetik az állományuk és nemzeti érdekeink védelmére. Általános felhárborodás fogadta a határőr járőröket ért támadásokról szóló híreket. A zsirai fegyverhasználatot a hivatásos és sorozott állomány is jogos önvédelemként értékelte. Az eseményt követően néhány alegységnél a katonák védelme érdekében a korábbi fegyverhasználat szabályainak visszaállítását is felvetette a hivatásos állomány. A járőrök többsége a nyugati határszakaszon feszültebb idegállapotban megy ki szolgálatba. Egyesekben erősödött a félelemérzet, hogy csoportos vagy támadóeszkővel felszerelt határsértővel találkozhatnak. A többség azonban bátran és példásan teljesíti feladatát, annak ellenére, hogy tudják: az elfogott határsértőt el kell engedni, aki újból megkísérli majd a tiltott határátlépést.”³⁵

32 Mentzel, G.: „Auch bei ungarischen Grenzern wächst Angst. Ärztliche Hilfe für Soldaten – in 4 Tagen kamen mehr als tausend DDR-Bürger durch”. *Der Kurier*, 1989. augusztus 28. 13. p.

33 MNL OL XIX-B-10. 0076/18. Székely János vezérőrnagy BM Határőrség országos parancsnokának feljegyzése az államhatáron kialakult bonyolult, esetenként tarthatatlan helyzet kialakulásáról. Palagi Ferenc vezérőrnagy, belügyminiszter helyettes részére 1989. augusztus 21-én.

34 ÁBTL 2.7.1. NOIJ 6. 9. 89. 174/13.

35 MNL OL XIX-B-10. 1989. BM Határőrség Politikai Főcsoportfőnökség 228. Tájékoztató. 16. p.

Határnyitás

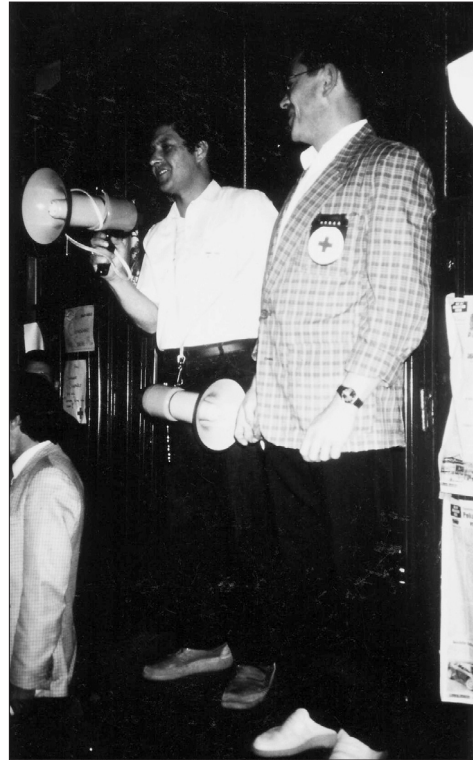
A Magyarországon tartózkodó menekültáradatot a romániai és a bulgáriai nyaralásból visszatérők tovább növelték. A hazánkban várakozók gondozásáról a Máltai Szeretetszolgálat és a Magyar Vöröskereszt gondoskodott.³⁶ A menekültválságra egyedül a határnyitás kínált megoldást. 1989. augusztus 30-án az 1989. évi 15. számú törvényerejű rendelet kihirdette Magyarország csatlakozását a menekültügyi konvencióhoz.³⁷ A kormánydöntést 1989. szeptember 10-én, vasárnap este 7 órakor, a televízió *Hét* című műsorában és a Magyar Rádióban hozták nyilvánosságra. A magyar–osztrák határ tényleges megnyitására 1989. szeptember 11-én került sor. Noha a kifelé irányuló forgalom nagyobb része Sopron környékére irányult, a Vas megyei határátkelőhelyek szintén jelentős forgalmat bonyolítottak le. Éjfélől szeptember 11-én reggelig a kőszegi forgalom-ellenőrzési ponton 45 jármű és 193 fő, Bucsunál 23 jármű és 96 fő, Rábafüzesnél pedig 68 jármű és 210 fő hagyta el az országot. Szeptember 12-én reggelig Kőszegnél további 31 jármű és 104 fő, Bucsunál 44 jármű és 132 fő, Rábafüzesnél 58 jármű és 180 fő távozott.³⁸

Az 1989. évi határnyitás olyan történeti folyamat része volt, amely nem csupán a kitelepülni szándékozó keletnémet állampolgárok számára bírt sorsdöntő jelentőséggel. A döntés olyan láncreakciót indított el, amely a kétpólusú világrend felbomlásához vezetett, Közép- és Kelet-Európa politikai átformálódását eredményezte, új fejezetet nyitott a történelemben.

36 Jobst Ágnes: Jelentések a befogadó táborokról. *Betekintő*, 2019. 3. sz. 1–23. p. https://betekinto.hu/hu/2019_3_jobst. (Megtekintve: 2024. február 28.)

37 Magyar Közlöny, 1989. 60. sz. 1022–1045. p.

38 MNL OL XIX-B-1. 1989. I/3. BM Határőrség Országos Parancsnokság napijelentése, 1989. szeptember 11–12.

5. kép. A határnyitás bejelentése a csillebérci menekülttáborban.

*A nyugatnémet vöröskereszt felvétele
(Kovács András tulajdona)*

6. kép. Eufórikus pillanatok.
A nyugatnémet vöröskereszt felvétele (Kovács András tulajdona)

7. kép. NDK-s Wartburg a magyar határátkelőnél.
Forrás: Fortepan 46955. Urbán Tamás felvétele

KUCSERA LORETTA – HORVÁTH ZOLTÁN

A kultúraalapú gazdaságfejlesztés és a társadalmi bevonás lehetőségei egy hazai fürdővárosban

A NÁDASDY KULTURÁLIS KÖZPONT SZEREPE
SÁRVÁR KULTURÁLIS ÉLETÉBEN

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben egyre többen ismerték fel a puha tényezők szerepét a gazdaságon belül.¹ A kulturális gazdaságfejlesztés nemcsak direkt bevételeket jelent a kreatív szektoron keresztül a településeknek, de a területi tőke meghatározó tényezője is, amely hatással van a társadalmi tényezőkre, továbbá a gazdasági szereplők telepítési döntéseire is hatást gyakorol.²

Jelen tanulmányban azt kívánjuk vizsgálni, hogy egy dinamikusan fejlődő, turisztikailag jelentős Vas vármegyei város, Sárvár kulturális és gazdasági életében milyen szerepet tölt be annak kulturális intézménye: a Nádasdy Kulturális Központ. A vizsgált szervezet integrált kulturális egység, amelynek része a helyi múzeum, illetve a közművelődés is. Fókuszunkban elsősorban ez utóbbi áll. A dolgozat aktualitását az adja, hogy a 2010-es évek második felében bekövetkezett egy jelentős szemléletváltás a közművelődési intézmények működésében, amely előtérbe helyezte a társadalmiasítás fogalmát és folyamatát. A korszerű közmű-

velődési intézmények már nem hagyhatják figyelmen kívül az őket körülvevő társadalmi környezet igényeit, fontos, hogy bevonják a helyi lakosságot a programok tervezésébe és szervezésébe, az intézmények működtetésébe, a döntések meghozatalába. A társadalmiasítás nemcsak egy olyan közösségi alapú működésmódot jelent, amely lehetővé teszi azt, hogy a helyi polgárok befolyásolják az intézmények működését, hanem ahhoz is hozzájárul, hogy az intézmények szorosabb szálakkal kötődjenek a helyi közösségekhez, és mélyebben részévé váljanak a települést átszövő közösségi és szervezeti hálónak. A társadalmiasításnak köszönhetően tehát az intézmények kiléphetnek a saját falaik közül, és személyesebb kapcsolatot alakíthatnak ki az őket körülvevő társadalmi térrel.³

A Nádasdy Kulturális Központ az elmúlt években törekedett arra, hogy megismerje és jobban kiszolgálja az őt körülvevő társadalmi közösség igényeit. A vizsgált szervezet esetében azonban az intézmény látogatói nemcsak a helyi lakosságot jelentik, de a turistákat is, tekintve, hogy Sárvár egy rendkívül népszerű turisztikai célpont a bel- és külföldi turizmus számára egyaránt. A fentiek okán jelen kutatás arra a kérdésre is

1 Ludescher Gabriella: Puha tényezők a területfejlesztésben. In: A terület- és településfejlesztés válogatott, annotált bibliográfiája. Szerk. László Mária – Bucher Eszter. Pécs, 2007. 71–81. p.
2 Rechnitzer János: A gazdasági szerkezetek és a változások irányai. In: Nagyvárosok Magyarországon. Szerk. Rechnitzer János – Berkes Judit. Budapest, 2021. 55–78. p.

3 Beke Pál – Arapovics Mária – Dóri Éva: Miért jó a társadalmiasított módon való működtetés? In: A kulturális intézmények társadalmiasított működési módjai. Szerk. Arapovics Mária – Beke Márton – Dóri Éva – Tóth Máté. Budapest, 2016. 9–12. p. (Cselekvő közösségek)

igyekszik választ találni, hogy miként tudja a Kulturális Központ ezt a kétféle igényt kiszolgálni, mennyiben képes megfelelni a helyi lakosság és a turisták kívánalmainak, hogyan tudja őket bevonni az intézményrendszer működtetésébe, képes-e megvalósítani a társadalmiasított működést, és ha igen, akkor annak milyen társadalmi-gazdasági előnyei, hatásai regisztrálhatók.

Kultúra, közművelődés, közösségi művelődés és társadalmi hatások

A kultúra fogalma a latin *colo, colere* szóból származik, amelynek jelentése: „művelni”. A kultúra kifejezés az ókori Rómában elsősorban a földművelésre vonatkozott, s jelentéstartalma csak később telítődött az emberek „kiművelésével”, képességeik és jellemük fejlesztésével. A kultúra fogalmában az évszázadok során az emberek szellemi művelésének folyamata helyett egyre inkább a művelt ember szellemi állapotára és életmódjára helyeződött a hangsúly. A 19. század elején a kultúra kifejezés már nem az egyes emberre, hanem a nagyobb emberi csoportokra és a társadalom egészére vonatkozott, s mint ilyen, a társadalom rendezettségére, az anyagi gazdagságra, az erkölcsi kifinomultságra és a szellemi fejlettségre utalt.⁴ A kultúra alatt egyaránt érthetjük a természeti és társadalmi környezet tudatos alakítására való képességet, az egyén cselekvését meghatározó normák, értékek és szimbólumok rendjét, valamint azon emberi magatartást és eredményeket, amelyek az ember társadalmi lényéből és nem ösztönös mivoltából erednek.⁵

- 4 Williams, Raymond: Kultúra. In.: A kultúra szociológiája. Szerk. Wessely Anna. Budapest, 1998. 28–32. p.
5 Lánzos Petra Lea: A kultúra fogalmának és védelmének alakulása az Unesco és az Európai Közösség jogforrásainak fényében. = *Iustum Aequum Salutare*, 2007. 4. sz. 125–135. p.

A részben egyéni, nagyjából közösségi kulturálódási, művelődési lehetőségek megszervezését hazánkban a közművelődési rendszer látja el.⁶ A közművelődés egy olyan társadalmi jelenség, amit egy öntevékeny kultúraelsajátító tevékenységkomplexumként értelmezhetünk, amelynek során alkotó és művelődési céllal nem formális és informális tanulási tevékenység révén, a kulturális tanulás segítségével, a kultúra széles körű eszköz- és intézményrendszere által valósul meg a tanulás autonóm vagy közösségi formában. A közművelődési tevékenység átfogja az iskolarendszeren kívüli művelődési, képzési, szórakozási, tájékoztatási, közösségi lehetőségeket, azokat szerves kapcsolatba lépteti a helyi társadalom életével, a kisebbségi, a nemzeti és az egyetemes kultúrával, így rendszer- és folyamatjellegű együttműködést teremt a mikro- és a makrotársadalom, valamint az egyetemes kultúra különböző szféráival.⁷ A közművelődés elméleti értelemben már az 1960-as évektől kezdve egy olyan komplex szolgáltatásrendszert működtet, amely egyedülálló tanulási szintérré, páratlanul gazdag formában szolgálja az egész életre kiterjedő tanulás koncepcióját intézményesített és közösségi formák segítségével.⁸ A közművelődést napjainkra felváltotta a közösségi művelődés, amelynek alapja az a szemlélet, miszerint a saját művelődésük tárgyában a helyi polgárok a legbölcsebbek, a saját igényeiket és szükségleteiket ők ismerik a legjobban. Mivel azonban a polgárok sem jártasak az összes lehető-

- 6 Arapovics Mária: A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái. = *Kulturális Szemle*, 2016. 2. sz. 36–53. p.
7 Kuthy-Megyesi Judit – Miklósi Márta: Közművelődésben megvalósuló tanulás egy életen át. = *Kulturális Szemle*, 2022. 1. sz. 73–79. p.
8 Juhász Erika – Szabó József: Kulturális tanulás: a tanulás új dimenziója. = *Educatio*, 2016, 2. sz. 198–209. p.

ségben, közművelődési szakembereket kell alkalmazni, akiknek a feladata a közösség igényeinek ismerete, felismertetése és felkeltése, valamint azok megvalósulásának segítése. A közösségfejlesztés mára egy tágabban értelmezett társadalomfejlesztő és gazdaságfejlesztő tevékenység lett, amely nemcsak a hagyományos közművelődési intézményrendszer érdeklődését erősítette meg, hanem más kulturális intézmények, például a múzeumok közösségi művelődési tevékenységét és identitáserősítő aktivitását is elindította. Kialakult tehát a kulturális közösségfejlesztés, amelynek célja, hogy a közösségeket a kulturális aktivitás révén hozzuk össze, vagy ezeken keresztül erősítsük a közművelődési, a múzeumi és a könyvtári intézményrendszer bázisára építve.⁹

A közművelődési intézmények napjainkban erős társadalmi beágyazottsággal, társadalmi és kulturális tőkével rendelkeznek. Kapcsolatrendszerük kiterjedt, gazdag együttműködési formákkal bírnak a településük lakóival, a civil közösségekkel, valamint egyéb intézményekkel és szervezetekkel. A közművelődési intézmények és közösségi színterek, valamint a helyi civil közösségek tevékenysége sokféleképpen kapcsolódik egymáshoz. A közművelődési feladatellátás egyik fő jellemzője az önkéntesek jelenléte és aktív szerepvállalása, ami igazolja a közművelődési intézményrendszer erős társadalmi beágyazottságát és társadalmi tőkéjét.¹⁰ A közművelődési intézmé-

nyekre jellemző tehát a társadalmiasított működés, ami annak felismerését jelenti, hogy sokkal hatékonyabbak azok az intézmények, amelyek figyelembe veszik a helyi társadalom által támasztott igényeket. A társadalmiasított működés viszonylag alacsony költségekkel jár, ugyanakkor magas hasznot hozhat az intézmények számára. Ez egy olyan működésmódot jelent, amelynek legfőbb jellemzője, hogy a település vagy településrész lakosai tevékenyen részt vesznek az intézmények aktivitásainak meghatározásában, megvalósításában és értékelésében. Vagyis a helyi lakosok és érdekeltek véleménye, ötletei és igényei intézményesült szinten jelennek meg az adott kulturális intézmény mindennapos működésében.¹¹

A sárvári Nádasy Kulturális Központ bemutatása

Tanulmányunk középpontjába a sárvári Nádasy Kulturális Központot állítottuk. Jelen fejezetben az intézményt kívánjuk röviden bemutatni, működésére, a gazdasági és társadalmi tevékenységére fókuszálva.

Sárvár Város Önkormányzata Képviselő-testülete 2017-ben döntött úgy, hogy többfunkciós, integrált kulturális intézményt hoz létre Nádasy Ferenc Múzeum, Művelődési Központ és Könyvtár név alatt. Az új intézmény – röviden: Nádasy Kulturális Központ – 2018. január 1-jén kezdte meg a működését. A Sárvár Város Önkormányzata Képviselő-testületének a helyi közművelődésről szóló 7/2019. (III. 29.) önkormányzati rendelete alapján a Kulturális Központ fő feladata a közművelődési alapszolgáltatás megszervezése. Ezen belül is fontos cél a művelődő közösségek létrejöttének előse-

- 9 Beke Pál – Dóri Éva és mtsai.: A társadalmiasítás lehetőségei a közösségi művelődés szakterületén. In: A kulturális intézmények társadalmiasított működési módjai. Szerk. Arapovics Mária – Beke Márton – Dóri Éva – Tóth Máté. Budapest, 2016. 27–94. p. (Cselekvő közösségek)
- 10 Szerk. Ponyi László – Arapovics Mária – Bódos András: Magyarországi múzeumok, könyvtárak és közművelődési intézmények reprezentatív felmérése – A kutatás specifikus tapasztalatai közművelődési területén. Budapest, 2019. (Cselekvő Közösségek)

- 11 Szerk. Arapovics Mária – Beke Márton – Dóri Éva – Tóth Máté: A kulturális intézmények társadalmiasított működési módja. Budapest, 2019.

gítése, működésük és fejlődésük támogatása, a helyi közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése, az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek megteremtése, a hagyományos közösségi, kulturális értékek átörökítése, ezek feltételeinek megteremtése, valamint a kulturális alapú gazdaságfejlesztés. A Kulturális Központ feladata és küldetése továbbá az is, hogy a turizmus számára és a szabadidő eltöltésére megfelelő kínálatot nyújtson. Az intézmény a programszervezésein keresztül részt vesz Sárvár turisztikai kínálatának biztosításában, sőt annak meghatározó szereplője. A tevékenysége során megfelel a törvényi előírásoknak, a szakmai elvárásoknak és minőségi szolgáltatást nyújt a partnereinek is. A Kulturális Központ 2018 óta programszervezési alapelvként fogalmazza meg a folyamatos kínálat elvét, amelynek lényege, hogy a múzeum, a Galeria Arcis és a könyvtár kiállításai mellett a nyári hónapokban (júniustól augusztusig) is rendszeresen nyújt programokat, s nem csak a fesztiválok és hétvégék alkalmával.

A Nádasdy Kulturális Központ a közművelődési alapszolgáltatásokat művelődési házként biztosítja. Ennek keretein belül az alábbi feladatokat látja el:

1. A művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása. E feladatkörön belül működik a Nyugdíjas Klub, a Honismereti Szakkör, a Diabétesz Klub, a Stop and Go tánckör, a Senior Örömtánc Egyesület, a Sárvári Néptánc egyesület, valamint a Sárvári Ma'mint "Ti amatőr színjátszó csoport.
2. A közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése, amelynek keretén belül megszervezik a Városi Majális, a Szent Iván éjszakai és az adventi programokat, nyári táborokat rendeznek, Egészségklubot működtetnek, valamint helyszínt és infrastruktúrát biztosítanak a véradáshoz.
3. Az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása. Ennek jegyében működtetik a Zenei Klubot, a Sylvester János Könyvbarátok Klubját, a Népi díszítőművészeti szakkört, valamint változatos témákban szerveznek előadásokat és biztosítják hozzá a helyszínt.
4. A hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása, amelynek keretein belül megszervezik a Sárvár Anno tábort, az október 23-i ünnepséget, valamint Galeria Arcis néven kortárs művészeti galériát működtetnek az elismert alkotóművészek bemutatására.
5. Az amatőr alkotó- és előadó-művészeti tevékenység feltételeinek biztosítása. A „Civilek a pályán” név alatt biztosítanak lehetőséget a helyi amatőr előadó-művészeti csoportok bemutatkozására, a folyosógalérián szervezett kiállítások prezentálják az amatőr művészek, az iskolai és tehetség gondozó programok, továbbá a civil szervezetek változatos témájú kiállításait.
6. A tehetség gondozás és -fejlesztés feltételeinek biztosítása. Ennek keretein belül szerveznek tehetség gondozó kézműves nyári táborokat.
7. Kulturális alapú gazdaságfejlesztés. Infrastruktúrát és helyszínt biztosítanak a kiállításoknak a Nádasdy Ferenc Múzeumban, megszervezik a Folklornapokat, ahol lehetőség nyílik a magyar és nemzetközi népzenei és néptánc csoportok bemutatkozására. Emellett pedig infrastruktúrát és helyszínt biztosítanak a Mazsorettfesztiválhoz, a Sárvári Fűvőszenei Fesztiválhoz, a Nádasdy Történelmi Fesztiválhoz, a Vármeetinghez és a Motoros találkozóhoz.

A Kulturális Központ közművelődési munkájához tartozik a közösségek befogadása, működésük segítése. Ennek általános jellemzője, hogy helyszínt biztosít a civil szervezeteknek időszakos vagy állandó jelleggel. Terítésmentesen ad éves próbalehetőséget a gazdasági épületben a Sárvári Néptánc Egyesületnek. Egész évben találkozási pontként, próbahelyszíneként szolgál a Nádasyvár a Sárvári Nyugdíjas Klubnak, a Mosoly Asztaltársaságnak és a Szenior Örömtánc Egyesületnek. Ugyancsak helyszíneként szolgálnak a Kulturális Központ termei a közgyűlések és taggyűlések számára, valamint az óvodai csoportok, iskolai osztályok és civil szervezetek csapatösszetartó rendezvényei számára, akik díjmentesen vehetik igénybe a kamaratermet és a mellette található kemencével felszerelt termet.

A sárvári lakosok véleménye a Nádasy Kulturális Központ működéséről (empirikus kutatás)

Az empirikus kutatás tárgya annak felmérése, hogy milyennek látják a 18 év feletti sárvári lakosok a Nádasy Kulturális Központ működését és tevékenységét. A vizsgálat célja, hogy mennyire elégedettek a Kulturális Központ programkínálatával, különös tekintettel annak változatosságára, árszabására, valamint a helyi kultúrához és közösségekhez való viszonyára, továbbá az is, hogy a település rendkívül élénk turizmusa hogyan befolyásolja a megkérdezettek szerint a Kulturális Központ működését.

A kutatás során az alábbi hipotéziseket fogalmaztuk meg:

H1: Feltételezzük, hogy a sárvári lakosok a turistákra szabott árkinálat miatt túlárzottnak tartják a Kulturális Központ programjait.

H2: Feltételezzük, hogy a sárvári lakosok fontosnak tartanak, hogy a Kulturális Központ szorosabb kapcsolatot építsen ki a helyi közösségekkel, és nagyobb hangsúlyt fektessen a helyi értékek védelmére, a helyi kultúra ápolására és őrzésére.

H3: Feltételezzük, hogy azok, akik szeretnek Sárváron élni, elsősorban a színes kulturális programkínálat miatt érzik itt jól magukat.

A kutatás Survey-eljárással, azaz kérdőíves technikával készült. Az alapsokaságot Sárvár felnőtt, 18 év feletti lakosai képezik. Mivel azonban arra nem volt lehetőség, hogy teljes körű vizsgálat készüljön, sem reprezentatív minta összeállítására, a mintavétel során az elérhető alanyokra és a hólabda módszerre kellett hagyatkozni. Az adatfelvételi eljárás az elektronikus úton kiküldött önkitöltős adatfelvétel szabályszerűségeit követi.

A kérdőív összesen 19 kérdést tartalmazott, amelyek három nagy kérdéscsoportra oszlottak:

1–7. számú kérdések: a személyes jellemzők felmérésére irányuló kérdések.

8–11. számú kérdések: a sárvári élettel, életminőséggel, kulturális és kikapcsolódási lehetőségekkel kapcsolatos kérdések, amelyek segítségével vizsgálható, hogy mióta élnek Sárváron a megkérdezettek, mennyire elégedettek a sárvári élettel, milyen okai vannak az elégedettségüknek vagy az esetleges elégedetlenségüknek. Ugyanitt került vizsgálatra az is, hogy a kulturális szolgáltatások minősége és kínálata hogyan befolyásolja ezt az elégedettséget.

12–19. számú kérdések: a Nádasy Kulturális Központ működésének és tevékenységének megítélésére vonatkozó kérdések, amelyek a programokra, azok árszabására vonatkoznak.

A kérdőív zárt, strukturált kérdéseket tartalmaz, amelyek között egyszerű fele-

letváltás és többszörös alternatívát kínáló kérdések egyaránt találhatóak. Emellett 5- és 10 fokú Likert-skálát – azaz két szélsőséges érték közötti mérési skálát – is alkalmaztunk az attitűdök és a véleménykülönbségekben mutatkozó árnyalatok fel-tárására.

A kutatás eredményei

Nem reprezentatív empirikus kutatásomban összesen 101 fő vett részt. A jelentős többségük (80 fő, a megkérdezettek 79,2%-a) nő, kisebb részük (21 fő, a megkérdezettek 20,8%-a) férfi. Az életkor szerinti többséget a 45–64 éves korosztály tagjai képezik (37 fő, a megkérdezettek 36,6%-a). Nagyobb számban és arányban jelennek meg a mintában a 18–24 éves korosztály tagjai is (29 fő, a megkérdezettek 28,7%-a). A harmadik legnépesebb csoportot a 25–34 évesek képezik (21 fő, a megkérdezettek 20,8%-a). A 35–44 éves korosztály tagjai 11,9%-ban voltak jelen a mintában (12 fő), míg a 65 évnél idősebbek aránya csupán 2% (2 fő).

A legmagasabb befejezett iskolai végzettséget tekintve a többséget azok képezik, akik főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkeznek (54 fő, a megkérdezettek 53,5%-a). Számottevő továbbá a szakközépiskolai végzettséggel vagy gimnáziumi érettségivel rendelkezők aránya is (27 fő, a megkérdezettek 26,7%-a). A harmadik legnépesebb csoportot azok alkotják, akik érettségire épülő szakképesítéssel rendelkeznek (17 fő, a megkérdezettek 16,8%-a). A legkisebb arányban azok kerültek a mintába, akik szakiskolai végzettséggel (2 fő, a megkérdezettek 2%-a) vagy befejezett 8 általános iskolai végzettséggel rendelkeznek (1 fő, a megkérdezettek 1%-a). Olyan megkérdezett nem került a mintába, akinek kevesebb mint 8 általános iskolai végzettsége lenne.

A családi állapotot tekintve a többséget azok képezik, akik valamilyen párkapcsolati

együttélési formában élnek: házasságban (a megkérdezettek 40,6%-a, 41 fő) vagy élet-társi kapcsolatban (a megkérdezettek 32,7%-a, 33 fő). Az egyedülállók aránya ennél jóval alacsonyabb (19,8%, 20 fő). Nagyon alacsony arányban kerültek a mintába elváltak (4%, 4 fő), illetve özvegyek (3%, 3 fő).

A többség (59 fő, a mintába kerültek 58,4%-a) teljes munkaidőben foglalkoztatott. A második legnépesebb csoportot a tanulók képezik (18 fő, a megkérdezettek 17,8%-a). Az egyéni vállalkozók vagy cégtulajdonosok aránya 13,9% (14 fő). A részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya 3%, a csenden, gyeden vagy gyesen lévők, a nem regisztrált munkanélküliek, valamint az öregségi nyugdíjban részesülőök aránya pedig egyaránt 2-2% (2-2 fő).

A gyermekek számát tekintve hasonlóan magas azoknak az aránya, akiknek van gyermekük (49 fő, a megkérdezettek 48,5%-a), mint azoknak, akik gyermektelenek (52 fő, a megkérdezettek 51,5%-a). A gyermekesek körében a két gyermekkel rendelkezők aránya a legmagasabb (24 fő, a megkérdezettek 23,8%-a). 12 fő három gyermeket nevel (11,9%), további 11 fő pedig egy gyermeket (10,9%). Mindösszesen két olyan megkérdezett került a mintába, akinek négy vagy több gyermeke van (2%).

A személyes jellemzők körében utolsóként azt vizsgáltuk, hogy a szubjektív megítélésük szerint milyen jövedelmi szinten élnek a megkérdezettek. A válaszadóknak egy 1–10-ig tartó skálán értékelni kellett az anyagi helyzetüket, amelyen az egyes azt jelenti, hogy nagyon rossz anyagi körülmények között élnek, a tízes pedig azt, hogy kimagaslóan jó anyagi körülmények között. Azoknak a legmagasabb az aránya (38 fő, a megkérdezettek 37,6%-a), akik a 7-es értéket jelölték, ami arra utal, hogy az átlagosnál jobb anyagi körülmények között élnek. Magas továbbá a 8-as értéket jelölők

aránya is (23 fő, a megkérdezettek 22,8%-a). Összességében tehát látható, hogy a megkérdezettek több mint 60%-a él átlag feletti anyagi körülmények között. Az 5-ös és 6-os értéket jelölők aránya egyformának bizonyult a mintában (egyaránt 14-14 fő, a megkérdezettek 13,9-13,9%-a). Ők azok, akik nagyjából átlagos anyagi körülmények között élnek a szubjektív megítélésük alapján. Ötösnél alacsonyabb értékeket (4-es és 2-es értéket) összesen 6 fő jelölt (a megkérdezettek 6%-a), ők azok, akik úgy érzik, hogy az átlagosnál rosszabb vagy sokkal rosszabb anyagi körülmények között élnek.

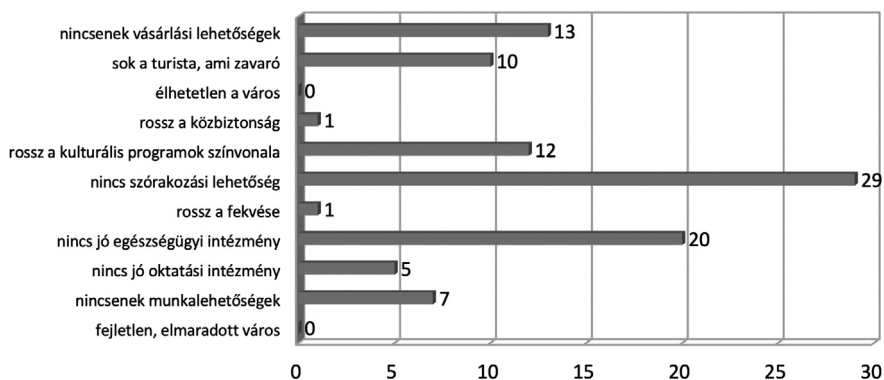
A sárvári életre, kulturális lehetőségekre vonatkozó kérdések

A személyes jellemzők felmérése után azt vizsgáltuk, hogy mennyire elégedettek a sárvári élettel és a kulturális lehetőségekkel. Megkérdeztük, hogy a válaszadók mennyire szeretnek Sárváron élni. Azoknak az aránya volt a legmagasabb, akik teljes mértékben szeretnek ezen a településen élni (44 fő, a megkérdezettek 43,6%-a). Jelentős továbbá azoknak az aránya is, akik nagymértékben elégedettek a sárvári élettel (36 fő, a megkérdezettek 35,6%-a). Összességében tehát a megkérdezettek közel 80%-a szeret a településen élni. Jóval alacsonyabbnak bizonyult azoknak az aránya, akik csak részben szeretnek a településen élni (15 fő, a megkérdezettek 14,9%-a). Mindösszesen 5 olyan megkérdezett került a mintába, aki csak kismértékben (5%) és egy, aki egyáltalán nem (1%) szeret Sárváron élni. Kíváncsiak voltunk arra, hogy mi az oka annak, ha valaki nem szeret a városban élni. A kérdésre összesen 41 főtől érkezett válasz. Az 1. *ábra* alapján látható, hogy a többség legfontosabbnak azt tartja, hogy nincs vagy kevés a szórakozási lehetőség (29 fő, a kérdésre választ adók 70,7%-a). A második ok, hogy nincsenek elég jó egészségügyi intézmények

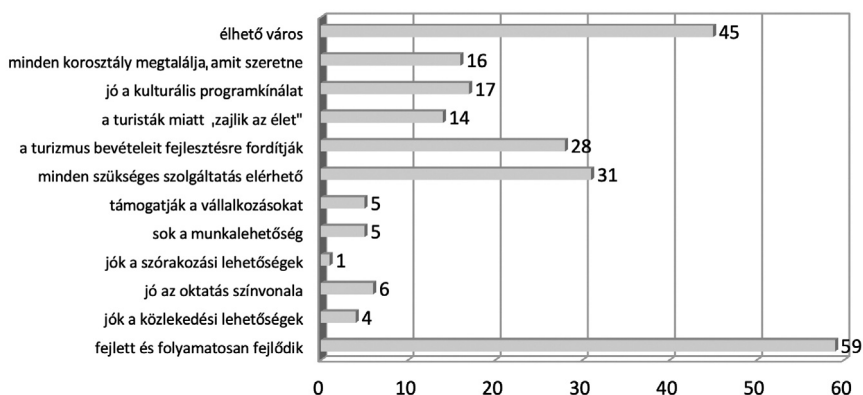
és szolgáltatók (20 fő, a kérdésre érvényes választ adók 48,8%-a). 13 fő (a kérdésre választ adók 31,7%-a) azért nem szeret a településen élni, mert nincsenek megfelelő vásárlási lehetőségek, hiányos a szolgáltatások kínálata, de hasonlóan magas azoknak az aránya is, akik szerint nem megfelelő a kulturális programok színvonala, kínálata (12 fő, a kérdésre választ adók 29,3%-a). A kérdésre választ adók 24,4%-a (10 fő) azért nem szeret Sárváron élni, mert sok a turista, ami zavaró, 17,1%-uk (7 fő) pedig azért, mert nincsenek elég jó munkalehetőségek. További 12,2%-uk (5 fő) az oktatási intézményeket nem tartja elég jónak. A település fekvésével és a közbiztonsággal csak egy-egy megkérdezett nem volt elégedett. Olyan megkérdezett azonban nem került a mintába, aki fejletlennek, elmaradottnak vagy élhetetlennek tartaná a települést.

Megvizsgáltuk azokat az okokat is, amelyek szerint a válaszadók szeretnek a városban élni. A kérdésre 85 főtől érkezett válasz. Ahogyan a 2. *ábra* alapján is látható, a jelentős többség azért szeret Sárváron élni, mert fejlettnek és folyamatosan fejlődőnek tartja a várost (59 fő, a kérdésre választ adók 69,4%-a). Magas továbbá azoknak az aránya is, akik rendkívül élhetőnek tartják a települést (45 fő, a kérdésre választ adók 52,9%-a).

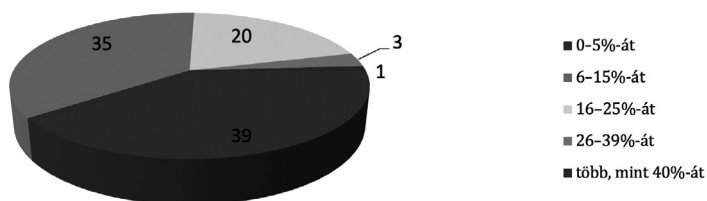
A harmadik fő ok, ami miatt szeretnek a megkérdezettek Sárváron élni az az, hogy a településen minden olyan szolgáltatás elérhető, amire szükség van (31 fő, a kérdésre választ adók 36,5%-a). Hasonlóan magas azoknak az aránya is, akik azért szeretnek itt élni, mert a turizmusból sok bevétel származik, amit a fejlesztésre fordítanak (28 fő, a kérdésre választ adók 32,9%-a). 20% azoknak az aránya (17 fő), akik szeretik a várost azért, mert nagyon jó kulturális programkínálata van, további 16 fő (18,8%) pedig úgy véli, hogy itt minden korosztály

1. ábra: A megkérdezettek eloszlása az alapján, hogy ha nem szeretnek Sárváron élni, annak mi az oka (fő), N=41 (Saját szerkesztés)

2. ábra: A megkérdezettek eloszlása az alapján, hogy ha szeretnek Sárváron élni, annak mi az oka (fő), N=85 (Saját szerkesztés)

3. ábra: A megkérdezettek eloszlása az alapján, hogy a jövedelmük hány százalékát fordítják kultúrára (fő), N=98 (Saját szerkesztés)

megtalálja a neki megfelelő kikapcsolódási lehetőséget. Hasonlóan magas azoknak az aránya is, akik azért szeretnek Sárváron élni, mert a turisták miatt itt mindig „zajlik az élet” (14 fő, a kérdésre választ adók 16,5%-a). 7%-nál alacsonyabb azoknak az aránya, akik elégedettek az oktatás színvonalával, a munkalehetőségekkel, a közlekedési lehetőségekkel és azzal, ahogyan támogatják a helyi vállalkozások kezdeményezéseit.

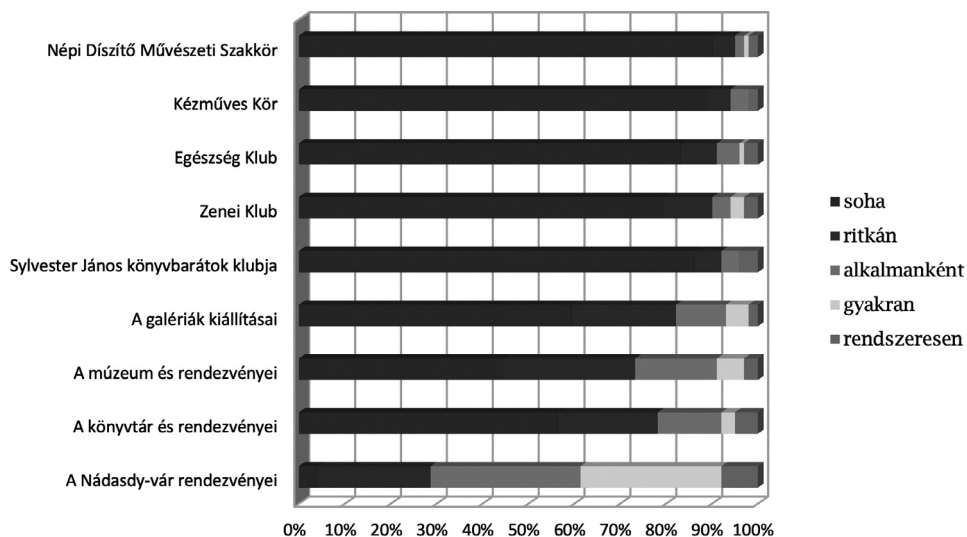
Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a jövedelmük hány százalékát fordítják kultúrára havi szinten. Azoknak az aránya a legmagasabb, akik a jövedelmük kevesebb mint 5%-át fordítják kulturális programokra (39 fő, a kérdésre választ adók 39,8%-a). Hasonlóan magas azoknak az aránya is, akik a jövedelmük 6–15%-át fordítják kultúrára (35 fő, a megkérdezettek 35,7%-a). Ehhez képest alacsonyabb azoknak az aránya, akik a jövedelmük 16–25%-át fordítják kulturális programokra (20 fő, a megkérdezettek 20,4%-a). Mindösszesen a megkérdezettek 3%-ára (3 fő) jellemző, hogy a jövedelme 26–39%-át, további 1 főre pedig, hogy a jövedelme több mint 40%-át fordítja kultúrára (3. ábra).

A Nádasy Kulturális Központ megítélése

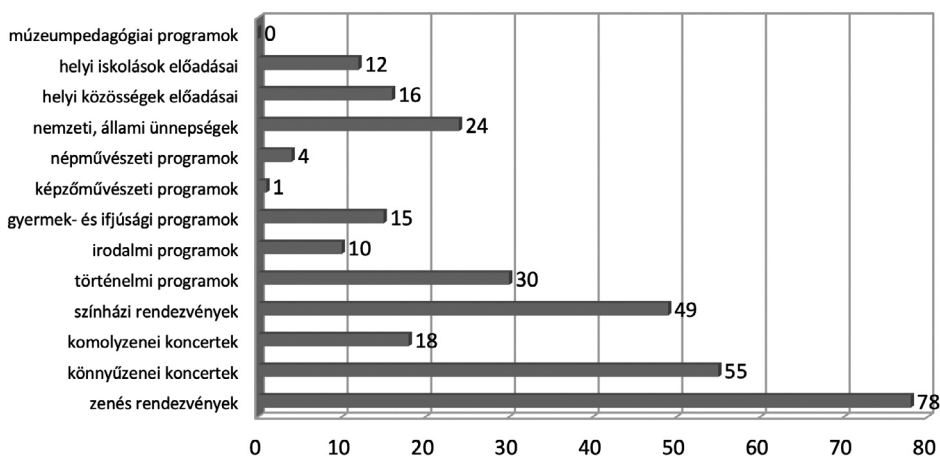
Az utolsó kérdéscsoportnál arra voltunk kíváncsiak, hogy milyenek ítélik a Nádasy Kulturális Központ munkáját, szolgáltatásait, programkínálatát. Elsőként arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen gyakran látogatják a Nádasy Kulturális Központ különböző intézményeit és közösségeit a megkérdezettek (4. ábra). A felmérésből kiderült, hogy a Nádasy vár rendezvényei a legnépszerűbbek: több mint 40% azoknak az aránya, akik gyakran vagy rendszeresen, további 35% pedig azoknak az aránya, akik alkalmanként látogatják a vár rendezvényeit,

programjait. A múzeum rendezvényeit a megkérdezettek 12%-a látogatja gyakran vagy rendszeresen, további 19%-uk pedig alkalmanként. 10% azoknak az aránya, akik gyakran vagy rendszeresen látogatják a könyvtárat és annak rendezvényeit, 13% pedig azoké, akikre ez alkalmanként jellemző. A galériák kiállításait a megkérdezettek 10%-a látogatja gyakran vagy rendszeresen, további 11%-a pedig alkalmanként. A különböző közösségi klubok, körök rendezvényei közül a Zenei Klub bizonyult a legnépszerűbbnek, a megkérdezettek közel 10%-a látogatja gyakran vagy rendszeresen, míg 4%-uk alkalmanként. A Népi Díszítő Művészeti Szakkört, a Kézműves Kört, az Egészség Klubot, valamint a Sylvester János Könyvbarátok klubját a megkérdezettek 4-5%-a látogatja gyakran vagy rendszeresen, míg 80–90%-ukra ez egyáltalán nem jellemző.

A válaszadóknak lehetőségük volt megjelölni, hogy milyen típusú rendezvényeket látogatnak a leggyakrabban (5. ábra). E kérdés esetén legfeljebb három válasz megadására volt lehetőség. A megkérdezettek körében a legnépszerűbbek a zenés rendezvények (78 fő, a mintába kerültek 77,2%-a), valamint a könnyűzenei koncertek (55 fő, a megkérdezettek 54,5%-a). A harmadik legnépszerűbb rendezvénytípust a színházi rendezvények, előadások képezik (49 fő, a megkérdezettek 48,5%-a). A történelmi jellegű programokat a megkérdezettek 29,7%-a (30 fő) látogatja, míg a nemzeti vagy állami ünnepeket a 23,8%-uk (24 fő). Alacsony továbbá a komolyzenei koncertek kedveltsége (18 fő, a megkérdezettek 17,8%-a), akárcsak a gyermek- és ifjúsági programok (15 fő, a megkérdezettek 14,9%-a) és az irodalmi jellegű programok látogatottsága (10 fő, a megkérdezettek 9,9%-a). A helyi közösségek előadásait a megkérdezettek 15,8%-a (16 fő), a helyi iskolások elő-

4. ábra: A megkérdezettek eloszlása az alapján, hogy milyen gyakran látogatják a Nádasy Kulturális Központ rendezvényeit, intézményeit (%), N=101 (Saját szerkesztés)

5. ábra: A megkérdezettek eloszlása az alapján, hogy milyen típusú programokat, rendezvényeket látogatnak a leggyakrabban a Nádasy Kulturális Központban (fő), N=101 (Saját szerkesztés)

adásait pedig a 11,9%-a (12 fő) látogatja. A népművészeti jellegű programokon a megkérdezettek 4%-a szokott részt venni, a képzőművészeti programokon pedig az 1%-uk. A múzeumpedagógiai programok egyáltalán nem látogatottak és kedveltek a megkérdezettek körében.

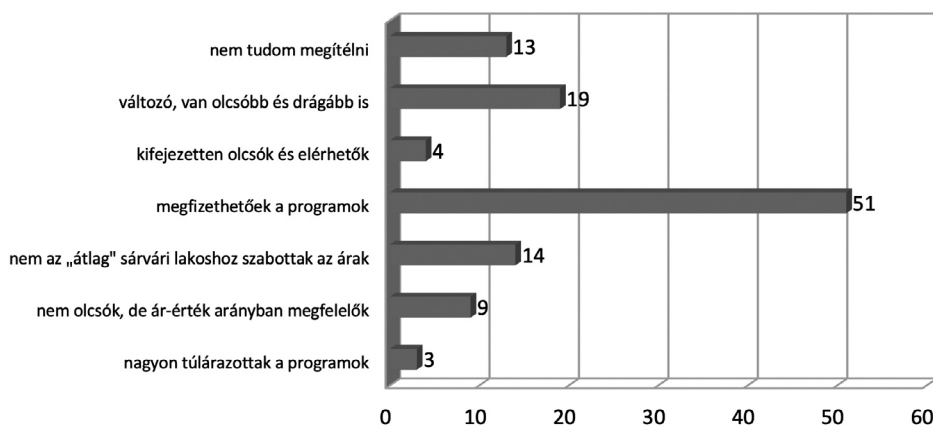
Mindezek után azt vizsgáltuk, hogy mi a megkérdezettek véleménye a Nádasy Kulturális Központ árszabásáról (6. ábra). A többség (50,5%, 51 fő) megfizethetőnek tartja a programokat. 18,8% (19 fő) azoknak az aránya, akik szerint vannak olcsóbb és drágább programok is. 13,9%-uk (14 fő) pedig úgy véli, hogy nem az „átlag” sárvári lakosok pénztárcájához szabták a programokat, hanem a turistákéhoz. A megkérdezettek 8,9%-a (9 fő) szerint nem olcsók a programok, de ár-érték arányban megfelelőek, vagyis a magas árért cserébe nagyon színvonalas programokat biztosítanak. Mindösszesen csak 3% azoknak az aránya, akik nagyon túlárzottnak tartják a programokat, rendezvényeket, 4% pedig azoké, akik kifejezetten olcsónak és elérhetőnek. A megkérdezettek 12,9%-a (13 fő) nem tudta ezt a kérdést megítélni.

Ezt követően egy attitűdskála segítségével megvizsgáltuk azt, hogy miként vélekednek a megkérdezettek a Nádasy Kulturális Központ rendezvényeiről, programjairól. A könnyebb átláthatóság kedvéért az eredményeket két diagramon ábrázoljuk (7. és 8. ábra). A megkérdezetteknek az előre felsorolt állításokat egy 1–5-ig tartó skálán kellett értékelniük aszerint, hogy mennyire értenek vele egyet. A 7. ábra alapján látható, hogy a mintába kerültek mintegy 70%-a nagymértékben vagy teljes mértékben egyetért azzal, hogy jó lenne, ha a Nádasy Kulturális Központ rendezvényei és programjai a sárvári lakosok számára olcsóbban elérhetőek lennének, mint a turisták számára. Ugyancsak több, mint 60%-uk ért egyet

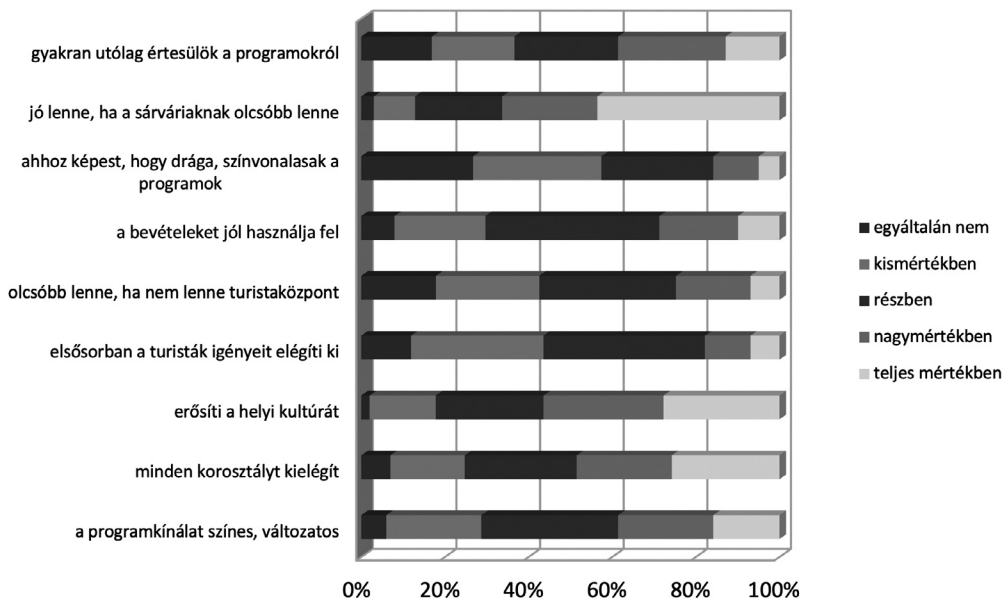
azzal az állítással, hogy a Kulturális Központ a rendezvényein keresztül erősíti és ápolja a helyi kultúrát, hagyományokat és értékeket. Közel 60% azoknak az aránya, akik szerint a Kulturális Központ rendezvényei minden korosztályt kielégítenek, mindenki megtalálhatja a neki megfelelő programokat. Ugyanakkor a megkérdezettek valamivel több, mint 40%-ával gyakran vagy rendszeresen előfordul, hogy csak későn vagy utólag értesülnek arról, hogy olyan programok vagy rendezvények voltak a Kulturális Központban, ami iránt ők is érdeklődtek volna. Hasonlóan magas azoknak az aránya, akik úgy vélik, hogy a Kulturális Központ programkínálata változatos és színes, míg 35%-uk szerint a Központ nagyon jól használja fel a jegyértékesítésből származó bevételeket a programkínálata bővítésére, színesítésére. 30% azoknak az aránya, akik úgy vélik, hogy olcsóbbak lennének a programok, ha Sárvár nem lenne ilyen népszerű a turisták körében.

Azzal viszont csak a megkérdezettek 25%-a ért egyet, hogy a Kulturális Központ elsősorban a turisták igényeit elégíti ki. Ugyancsak 20% azoknak az aránya, akik úgy vélik, hogy ahhoz képest, hogy drága, színvonalasak a programok. Ez utóbbi vélhetően azzal magyarázható – ahogyan azt egy korábbi kérdésre adott válaszok igazolták –, hogy nem tartják túlzottan drágának a Kulturális Központ programjait. Tehát azzal nem értenek egyet, hogy drágák a programok, azzal viszont igen, hogy színvonalasak.

Ahogyan az a 8. ábrán is látható, a megkérdezettek 40%-a egyetért azzal az állítással, hogy a Kulturális Központnak köszönhetően mindig „van élet” a településen. 50%-uk vélekedik azonban úgy, hogy ha jobb marketing- és reklámtevékenységet folytatnának, akkor több látogatója lenne a központnak. Valamivel több mint 40% azoknak az aránya, akik szerint érthető, hogy jelen gazdasági

6. ábra: A megkérdezettek eloszlása az alapján, hogy mi a véleményük a Nadasdy Kulturális Központ programjainak árszabásáról (fő), N=101 (Saját szerkesztés)

7. ábra: A megkérdezettek eloszlása az alapján, hogy miként vélekednek a sárvári Nadasdy Kulturális Központ programkínálatáról (%), N=101 (Saját szerkesztés)

helyzetben magasak az árak, illetve áremelésre kényszerül a Kulturális Központ, s ugyancsak ilyen magas azoknak az aránya, akik szerint a nehéz gazdasági helyzetben is tudja tartani a színvonalas programkínálatot.

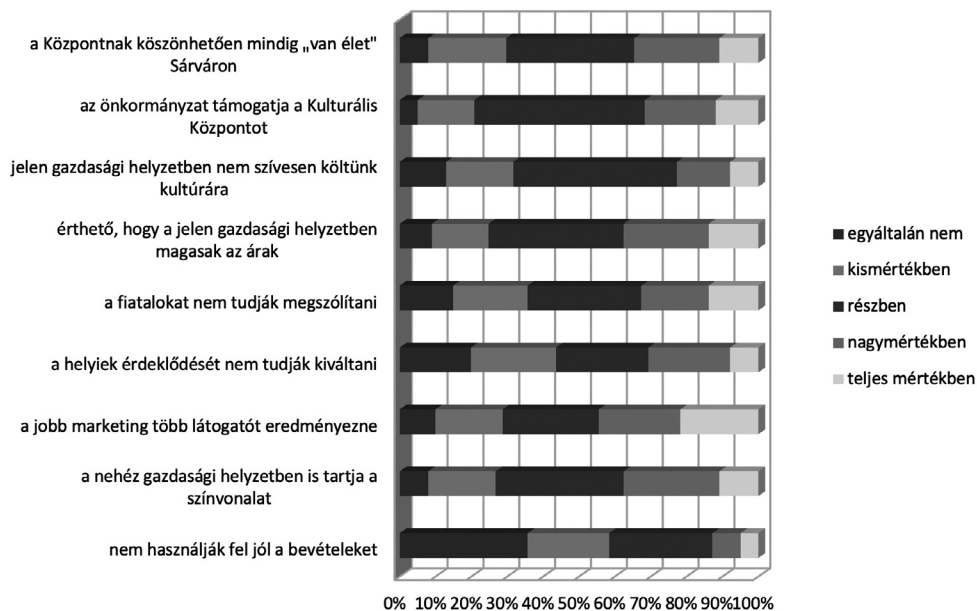
Látható ugyanakkor az is, hogy a megkérdezettek 40%-a úgy vélekedik, hogy a Kulturális Központ nem tudja megszólítani a fiatalokat, s közel 40% azoknak az aránya is, akik szerint a helyi lakosok érdeklődését sem tudják kiváltani. Szintén 40% azoknak az aránya, akik szerint a helyi önkormányzat nem nyújt megfelelő támogatást a Kulturális Központnak. A megkérdezettek 30%-a szerint az emberek jelen gazdasági helyzetben nem szívesen költenek a kultúrára. Mindösszesen csak a megkérdezettek 20%-a vélekedik úgy, hogy a Kulturális Központ nem használja fel jól a jegyértékesítésből származó bevételeket, közel 60%-uk azonban egyáltalán nem, vagy csak kismértékben ért egyet ezzel az állítással.

Legvégül arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a megkérdezettek szerint hogyan lehetne növelni a Nádasdy Kulturális Központ népszerűségét (9. ábra). E kérdés esetén is több választ jelölhettek a felsorolt alternatívák közül. A legtöbben úgy vélik, hogy sokkal jobban be kellene vonni a fiatalokat a programokba (64 fő, a megkérdezettek 63,4%-a vélekedik így). Magas továbbá azoknak az aránya is, akik szerint nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a marketing- és reklámtevékenységre (46 fő, a megkérdezettek 45,5%-a). A megkérdezettek 29,7%-a (30 fő) úgy véli, hogy jobban ki kellene elégíteni a turisták igényeit, például nevesebb előadók és programok szervezésével. 27 fő (26,7%) szerint törekedni kellene arra, hogy alacsonyban tartsák az árakat, hogy az átlagemberek számára is elérhetőek legyenek. Hasonlóan magas azoknak az aránya is, akik szerint modernizálni kellene az épületet

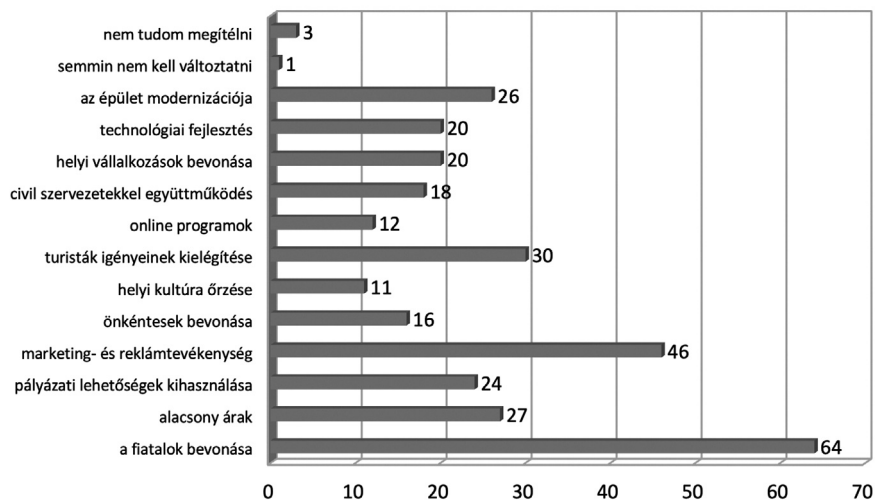
és annak tereit (26 fő, a megkérdezettek 25,7%-a), valamint akik szerint több pályázati lehetőséget kellene kihasználni (24 fő, a megkérdezettek 23,8%-a). Kevesebb mint 20% azoknak az aránya, akik törekedni kellene arra, hogy több helyi vállalkozást vonjanak be a működésbe, például szponzoráció formájában (20 fő, a megkérdezettek 19,8%-a), illetve, akik szerint technikailag és technológiailag kellene fejleszteni a Központot és annak közösségi tereit (szintén 20 fő, a megkérdezettek 19,8%-a). 18 fő (a megkérdezettek 17,8%-a) szerint jobban együtt kellene működni a civil szervezetekkel, míg 16 fő (a megkérdezettek 15,8%-a) az önkéntes segítők bevonását tartaná fontosnak. A megkérdezettek 11,9%-a (12 fő) véli úgy, hogy online programokat kellene szervezni és sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a digitális kultúrára, míg 10,9%-uk (11 fő) szerint a helyi értékek védelmére, valamint a helyi kultúra őrzésére és ápolására kellene nagyobb hangsúlyt fektetni. Mindösszesen három olyan megkérdezett került a mintába, aki nem tudta megítélni, hogy miként lehetne fejleszteni a Kulturális Központ szolgáltatásait és tevékenységét, egy fő pedig úgy véli, hogy semmin nem kellene változtatni, minden úgy jó, ahogy van.

A hipotézisek ellenőrzése

Az empirikus kutatás eredményeinek ismertetését követően a hipotézisek ellenőrzése szükséges. Az elsőként felállított hipotézis – miszerint a sárvári lakosok túlárazottnak tartják a Kulturális Központ programjait, aminek oka (a megkérdezettek szerint), hogy a Központ vezetése elsősorban a turisták „pénztárcájához” szabja az árkinálatot – nem nyert igazolást. A megkérdezettek több mint 50%-a úgy véli, hogy a programok megfizethetőek, további 20%-uk szerint pedig vannak olcsóbb és drágább programok is. Emellett 10% azoknak

8. ábra: A megkérdezettek eloszlása az alapján, hogy miként vélekednek a sárvári Nádasy Kulturális Központ programkínálatáról (%), N=101 (Saját szerkesztés)

9. ábra: A megkérdezettek eloszlása az alapján, hogy miként lehetne növelni a Nádasy Kulturális Központ népszerűségét (fő), N=101 (Saját szerkesztés)

az aránya, akik ár-érték arányban tartják megfelelőnek a programokat. Vagyis összesen a megkérdezetteknek mintegy 20%-a vélekedik úgy, hogy a Kulturális Központ programjai túlárzottak, nem az „átlag” sárvári lakosok pénztárcájához vannak szabva és – mint egy másik kérdésre adott válaszok alapján kiderült – ilyen magas azoknak az aránya is, akik szerint olcsóbbak lennének a programok, ha Sárvár nem lenne ilyen népszerű a turisták körében (véltetően a két csoport között van átfedés). Kiderült továbbá az is, hogy a megkérdezettek 70%-a kifejezetten örülne annak is, ha a sárvári lakosok olcsóbban vehetnének jegyet a Kulturális Központ programjaira.

A másodikként felállított hipotézis – miszerint a sárvári lakosok fontosnak tartanák, hogy a Kulturális Központ szorosabb kapcsolatot építsen ki a helyi közösségekkel és nagyobb hangsúlyt fektessen a helyi értékek védelmére, a helyi kultúra ápolására és őrzésére – nem nyert igazolást. Ennek oka pedig az, hogy a megkérdezettek már most is úgy vélik, hogy a Kulturális Központ nagy hangsúlyt fektet a helyi hagyományok, értékek és a helyi kultúra ápolására és őrzésére, s ha tehetnének javaslatokat a fejlesztésre, akkor az nem erre a területre vonatkozna. Mindösszesen 10% azoknak az aránya, akik szükségesnek tartanák a helyi kultúra erősítését mint fejlesztést a jövőben. A megkérdezettek 47%-a hagyományörzőnek tartja a Kulturális Központ programkínálatát, ami arra utal, hogy úgy vélik, jól ápolják a (helyi) hagyományokat. Ugyanakkor az is kiderült, hogy a mintába kerültek 40%-a szerint a Kulturális Központ épp a helyi lakosokat nem tudja kellőképpen elérni, megszólítani, részvételre motiválni.

A harmadikként felállított hipotézis – miszerint azok, akik szeretnek Sárváron

élni, elsősorban a színes kulturális programkínálat miatt érzik itt jól magukat – nem nyert igazolást. Mindösszesen csak a sárvári élettel elégedettek 20%-a jelölte a színes kulturális programkínálatot mint az elégedettség egyik fő okát. Mert a település fejlett és folyamatosan fejlődik, ennél fogva egy rendkívül élhető városnak tartják. Emellett örülnek annak is, hogy a turizmusból származó bevételeket a város fejlesztésére fordítják, illetve hogy milyen olyan szolgáltatás elérhető itt, amire szükség van.

Összességében megállapítható, hogy a megkérdezettek elégedettek a sárvári Nádasdy Kulturális Központ működésével, örülnek a színes és változatos programkínálatnak, a zenei és színházi rendezvényeket nagy arányban látogatják. Az árszabással is elégedettek, az árakat megfizethetőnek vagy jó ár-érték arányúnak tartják. Úgy vélik, hogy ahogyan a település, úgy a Kulturális Központ is folyamatosan fejlődik, törekszik az igényesebb és színvonalasabb programkínálatra. Tisztában vannak azzal, hogy a település fő gazdasági hajtóereje a turizmus, ahogyan azzal is, hogy a turisták nagyszámú érkezése alapvetően befolyásolja a Kulturális Központ programkínálatát, tevékenységét. Emellett azonban azt is érzik, látják, hogy a Kulturális Központ a helyi kultúra erősítésében, a helyi hagyományok ápolásában is fontos szerepet tölt be. A megkérdezettek ugyan nem vesznek részt nagy arányban a Kulturális Központban működő közösségek életében, de azok jelenlétét elismerik és fontosnak tartják. A legnagyobb hiányosságot a fiatalok megszólításában és bevonásában látják. Emellett a turisták igényeinek kielégítését is fontosnak tartanák, még ha tudják azt is, hogy emiatt magasabbak lehetnek a jegyárak.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a sárvári Nádasy Kulturális Központ társadalmi és gazdasági helyzetét, működését és tevékenységét vizsgáltuk. A 2020-ban kirobbant Covid-19 járvány, a 2022-ben kitört orosz–ukrán háború, a gazdasági és energetikai válság, a megszorító intézkedések mind-mind hatást gyakoroltak a magyar lakosság kultúrafogyasztási szokásaira, s egyben a kulturális és közművelődési intézmények működtetésére, fenntartására is. Írásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy egy turisztikailag preferált fürdőváros életében lakossági szempontból milyen szerepet tölt be a kultúra, hogyan tudja kielégíteni a helyiek és a turisták igényeit a helyi közművelődés, tud-e rugal-

masan alkalmazkodni a változó kihívásokhoz, képes-e a megújulásra az új igényeknek megfelelően.

A sárvári lakosok körében végzett nem reprezentatív kérdőíves felmérés alapján kiderült, hogy a megkérdezett lakosok elégedettek a sárvári közművelődési intézmény tevékenységével és működésével, programkínálatukat színvonalasnak, árszabásukat pedig elfogadhatónak tartják, komoly problémának érzik azonban, hogy nem tudnak eljutni a fiatalokhoz. A jövőben tehát – ha a Kulturális Központ életét nem nehezítik olyan válságok, amelyek az elmúlt éveket jellemezték – a fiatalok megszólítása és bevonása lesz az intézmény legfontosabb feladata.

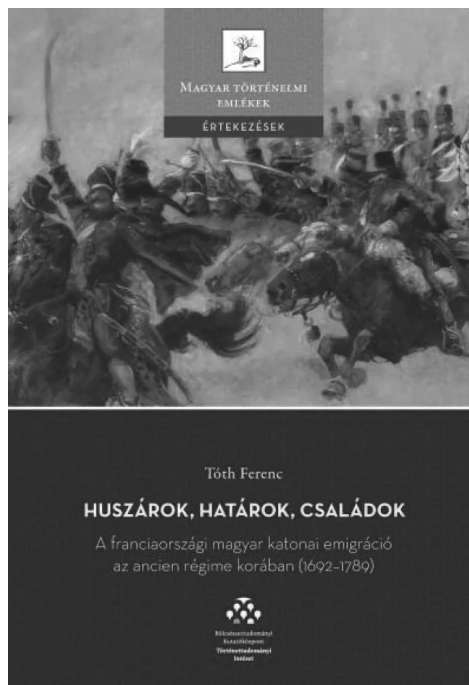
Tóth Ferenc: Huszárok, határok, családok – A franciaországi magyar katonai emigráció az ancien régime korában (1692–1789)

HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
INTÉZET, BP., 2023. 352 OLDAL

A közelmúltban jelent meg Tóth Ferenc legújabb monográfiája, amely mintegy száz esztendő felőle a franciaországi huszárság kialakulását és a magyar katonai emigráció történetét dolgozza fel a 18. században. Jelen kötetet mindenképpen hiánypótlónak kell tekintenünk, mert a legújabb kutatási eredmények tükrében, többek között a magyar emigráció szemszögéből mutatja be a kora újkori Franciaország történetét és kapcsolatait Kelet-Európával, illetve az Oszmán Birodalommal. E témában korábban már születtek tanulmányok és monográfiák is magyar, illetve idegen nyelven, gondoljunk itt a néhai Zachar József (1943–2009) jelentős hadtörténeti kutatásaira, különös tekintettel gróf Székési Bercsényi László Ignác (1689–1778) egykori kuruc kapitány kiemelkedő katonai pályafutására Franciaországban.

Tóth Ferenc munkáját mindenképpen figyelemre méltónak kell tekinteni. A szerző hosszú évtizedek óta kutatja a kora újkori francia–magyar, illetve a francia–magyar–oszmán kapcsolatokat, valamint a Rákóczi-emigráció történetét. Eddigi tudományos munkásságát is számos magas színvonalon publikált magyar, illetve idegen nyelvű közlemény, kötet és forráskiadvány jelzi, amelyek méltán vívták ki a honi és nemzetközi szakma elismerését. Jelen kötet Tóth Ferenc esztendőkkal korábban francia nyelven megvédett doktori disszertációjának (PhD) jelentősen átdolgozott és kibővített magyar nyelvű változata.

A könyv, ahogyan arra a fentiekben már röviden utaltunk, az akkori nyugat-európai

„szuperhatalom”, a kora újkori Francia Királyság szolgálatába szegődött magyar katonai emigráció történetét dolgozza fel Thököly Imre (1657–1705) kuruc fejedelem korszakától (1692) egészen a Nagy Francia Forradalom kitöréséig (1789). Még pontosabban fogalmazva Tóth Ferenc monográfiája a francia huszárság vagy könnyűlovasság kialakulását – benne összegezve a 17. század végi kezdeményezési kísérleteket – és annak a 18. századi fejlődését mutatja be. Fontos tudni, hogy a 18. század elején a korabeli Európa, így Franciaország hadászatiában is hangsúlyos szerepet kapott a magyar eredetű huszárság. Az akkori francia katonai vezetés tudniillik felismerte a huszárságban rejlő kiaknázatlan hadászati lehetőségeket. Az udvar az egykori kuruc szolgálatában álló kapitányt, gróf Székési Bercsényi Miklós (1665–1725) főgenerális fiát, Bercsényi Lászlót bízta meg a huszárság

megszervezésével a Francia Királyság területén. XV. Lajos (1715–1774) francia király ennek folytán 1720-ban utasításba adta Bercsényinek, hogy az Oszmán Birodalom területén Rodostóban (*Tekirdağ, Παιδεστός*) a Rákóczi-szabadságharcot (1703–1711) követően az ott tartózkodó magyar emigránsokból szervezze meg az önálló francia huszárezredet. Így az általa életre hívott és egyúttal későbbiekben a nevét viselő Bercsényi-ezred vetette meg az alapját a következő korszak híres francia könnyűlovasságának, így később a napóleoni időszaknak (1799–1815) is. Tóth Ferenc monográfiája a legújabb kutatások tükrében ennek a fegyvernemnek és magyar kapcsolatainak járt utána a 18. században. Ugyanakkor fontos azt is megjegyezni, hogy a monográfia nemcsak kimondottan hadtörténeti témával foglalkozik, hiszen a kötetben nemcsak az úgynevezett rövid 18. század Európájának története és hatalmi politikája bontakozik ki, hanem megmutatkozik a nevezett korszak diplomáciája, mentalitása és művelődéstörténete is.

Tóth Ferenc könyve két nagyobb, magas színvonalon kidolgozott és egyúttal egymásra organikusán épülő részből áll. Az első a kezdetektől, a 17. század végétől mutatja be a francia huszárság születését, és annak magyar történeti vonatkozásait. A korábbi kezdeményezéseket (az úgynevezett Rátky-ezred története), majd a már említett Bercsényi László gróf által létrehozott és megszervezett huszárezredeket. A szerző külön-külön taglalja és elemzi többek között a Rákóczi-szabadságharc időszakát annak francia kapcsolataival együtt. Részletesen kitér a szabadságharcot követő időszakra a franciaországi magyar emigráció történetére, Bercsényi László politikai (diplomáciai) és katonai pályafutására. Külön öröm, hogy a szerző figyelmet szentel a 18. század első évtizedeiben az egykoron volt

osztrák császári seregben szolgáló magyar dezertőrökre, és későbbi frankhoni katonai pályafutásukra. Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy Tóth Ferenc nemcsak kimondottan a franciaországi történésekre és kapcsolatokra koncentrál, hanem azokra a magyar származású katonákra, akik francia szolgálatban vettek részt az amerikai függetlenségi háborúban (1775–1783). Még mindig kevésbé köztudott, hogy az amerikai huszárság vagy könnyűlovasság létrehozásában is jelentős szerepet játszottak – a jól ismert Fabriczy Kovács Mihályon (1724–1779) kívül – a korábban francia szolgálatban álló magyar katonák is. Ugyan a könyv címében nem kimondottan szerepel a későbbi időszak, de a szerző külön figyelmet fordít a magyar gyökerű francia huszárság további sorsára is a Nagy Francia Forradalom és a napóleoni háborúk idejében.

A kötet második része az *ancien régime* időszakában a magyar származású katonák társadalmi beilleszkedésével, azaz integrációjával foglalkozik. E rész többek között a magyar katonák identitásáról, a vegyes házasságokról, és végső soron az asszimilációjukról értekeznek. Ezenfelül részletes betekintést kapunk arról, hogy a magyar származású katonák nyelvtudásuk révén milyen komoly diplomáciai szolgálatot tettek a francia monarchia számára (pl. oszmán–török kapcsolatok területén). Mi több, a kötetben kirajzolódik a magyar katonai emigrációnak a francia gyarmatosításban történő részvétele is. Nagy öröm, hogy Tóth Ferenc külön értekezik könyvében a franciaországi magyar katonai emigráció kultúr- és művelődéstörténeti vetületéről. Hiszen az ott szolgáló magyar származású katonák jelentős része több nyelvben jártas írástudó volt, és ezáltal szép számú, színvonalas irodalmi munkát (emlékirat) hagyományoztak az utókorra, és természetesen a történészek nagyon nagy örömére.

Fontos erénye a kötetnek továbbá, hogy mindezt nem száraz adatokkal túlterhelt, nehezen olvasható stílusban, hanem kifejezetten élvezetes, emészthető és olvasmányos, tehát nem a szokványos tudományos módon teszi.

Külön szólnunk kell a kötetben szereplő forrásanyagról is. Tóth Ferenc az elmúlt évtizedek során hihetetlen mennyiségű forrásanyagot gyűjtött össze a könyvben tárgyalt korszakot illetően. A hazai közgyűjteményekben (MTA Könyv- és Kézirattár, Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Vas Megyei Levéltár) őrzött dokumentumokon kívül osztrák (ÖStA, Bécs), de nagyobb részt amerikai (Newberry Library, Chicago), brit (British Library, London) és nem utolsósorban franciaországi könyv- és levéltárak (többek között Evreux, Caen, Párizs, Nantes, Poitiers, Strasbourg, Vincennes stb.) még nem kutatott állagú kéziratait dolgozta fel. Nem beszélve arról, hogy szép számú korabeli nyomtatott kiadványt, és bőséges magyar, illetve idegen nyelvű (modern és kevésbé modern) szakirodalmat mozgatott meg monográfiája megírása érdekében.

Ugyan a könyvnek számtalan erőssége és erénye van, de feltétlenül szólnunk kell a mű végén szereplő *Melléklet*ről. Ebben a szerző közel hetven oldalt kitevő adattárat állított össze (ábécérendben) a Franciaországban szolgált magyar katonákról. Ennek elején felhívja a figyelmet, hogy a *Melléklet* alapját a Raymond Boissau tábornok által hosszú évtizedeken összeállított magyar származású huszártisztek életrajza képezi. Tóth Ferenc az ő módszerére alapozva „fejlesztette” tovább és saját kutatásai alapján egészítette ki ezt a listát, így több kisebb-nagyobb életrajzot állított össze. Ezt két egységre osztotta fel. Az első XIV. Lajos (1643–1715) korszakára, a másik pedig 1715-től a francia forradalomig tartó, azaz az *an-*

cien régime időszakára vonatkozik. Itt pontosan 228 magyar származású, a francia hadseregben szolgáló katona rövid életrajzát foglalta össze. Ezzel nélkülözhetetlen segédletet szolgáltat a korszak kutatói számára a 18. századi magyar katonai emigrációról.

A kötet végén a forrásjegyzék mellett részletes rövidítés-, valamint képjegyzék található, amely nagyban segíti az olvasót a vaskos terjedelmű kötet tájékozódásában. Ugyanakkor némi hiányérzetünk is támadhat, tudniillik szerencsés lett volna összeállítani egy alapos hely- és személynévmutatót is, hiszen a könyvben számos személy- és földrajzi név szerepel, és még hatékonyabban segítette volna elő a kötetben történő eligazodást. Hozzá kell azt is tenni, hogy ezen kritikai észrevétel mit sem von le a monográfia felbecsülhetetlen értékéről.

Összefoglalva: Tóth Ferenc hiánypótló munkája remekmű, nemzetközi mércével mérve is számos új adattal gazdagította ismereteinket a franciaországi katonai emigráció és a huszárság történetére vonatkozóan. Sokoldalúan, interdiszciplináris megközelítéssel dolgozza fel a franciaországi magyarság 18. századi történetét. A könyv nemcsak kifejezetten a hadtörténet, hanem a politika-, a diplomácia- és nem utolsósorban a művelődéstörténet művelőinek is nagyon fontos segédletévé válik. Bízást reméljük, hogy a közeljövőben lesz angol nyelvű változata is, mert Tóth Ferenc munkája az angolszász ajkú tudományosság számára rengeteg újdonsággal szolgálna.

Nagy Kornél

Fábián Gábor: A speciális film

SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ,
KŐSZEG, 2024. 375 OLDAL

Éppen húsz évvel ezelőtt, a 2000-es évek derekán a Vas megyei amatőrfilmes mozgalom megújult és hirtelen megerősödött. Előzménynek tekinthető az 1963-ban elindult és az 1986-ig működött Savaria Filmstúdió, az 1980-as évek elejétől a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ amatőrfilm-klubja olyan nemzetközileg is elismert alkotókkal, mint Baják Ferenc és Szántó Tamás, a rendszer-váltás környéki szombathelyi független filmesek Várad Gábor és Murai Gábor vezetésével. Mindezen hagyományok folytatásaként 2004 környékén működött két szombathelyi középiskola filmes, videós képzéssel (Szent-Györgyi Albert Középiskola, Művészeti Szakközépiskola), valamint a Berzsenyi Dániel Főiskola szakirányú kurzusa és stúdiója. Abban az évben elindult a Vas-Film – Vas Megyei Filmfesztivál, ahol több, komoly ambíciókkal rendelkező, frissen alakult helyi filmes csoport is bemutatkozhatott, így a MozgóKépMÁS csoport, vagy a Gesta Műhely. A tendenciát erősítette a szombathelyi Boros Ferenc és Horváth Zoltán bekerülése a Magyar Független Film- és Videó Szövetség elnökségébe, két Dunántúli Független Filmszemle és az Országos Függetlenfilm Fesztivál szombathelyi megrendezése. Ezen a hullámon bontakozott ki pár évvel később, szintén Vas megyében, az a mozgalom, módszertan, szemléletmód, amelyet a Gesta Műhelyben magát már alkotóként kipróbáló Fábián Gábor fejlesztett ki, épített fel országos kezdeményezéssé. A Szülőföld Könyvkiadó gondozásában idén megjelent kötet a 2008-ban megkezdett munka és annak eredményeinek összefoglalása, amely elsősorban a fogyatékossgal élő emberek filmmel való foglalkozására fordít figyelmet.

Nem Fábián Gábor találmánya az, hogy művészeti módszerek alkalmazásával nem csupán az alkotás örömét lehet elérni, a művészetterápia fejlesztésre, gondolatok, érzések kifejezésére, hátrányok leküzdésére is alkalmas. Ilyen értelemben a fogyatékossgal élőkkel foglalkozó szakemberek régóta alkalmazzák. A művészetek segítenek a társas kapcsolatok kialakításában, valamint a hasznosságérzés elérésében a társadalom peremén élő csoportok tagjai számára. Fábián Gábor tizenöt éves munkássága azért számíthat kuriózumnak, mert egyrészt a megszokott irodalom, képzőművészet, dráma, tánc, zene művészeti ágak helyett a filmművészethez nyúl, amely részben egyesíti, használja is a többi ágat, másrészt a fogyatékossgal élőkkel való munkát nem csak a fejlesztésre használja: a fogyatékkal élőkre mint gondolkodó, alkotni tudó emberekre tekint, ilyen értelemben önki-fejlesztési eszközt is tesz a kezükbe. A fogya-

tékossággal élőkre partnerként tekint. Ezt jelzi maga az a szóhasználat is, amelyet bevezet a speciális kifejezéssel, és mint Rátóti Zoltán Kossuth-díjas színművész a kötet eleji rövid gondolatában kifejti: a speciális szó eredeti jelentése különleges. Fábíán Gábor másfél évtizedes tevékenysége, valamint az erről írt könyve is ezekkel a különleges emberekkel való együttműködésről szól a filmezés adta lehetőségeken keresztül.

A *speciális film* 13 fejezetre oszlik. A fejezetek különböző megközelítésből foglalják össze mindazon tapasztalatokat, amelyeket a szerző halmozott fel az elmúlt években. A *speciális film megjelenése és története* című fejezet azt a másfél évtizednyi törekvést foglalja össze, amelyben a szerző a Zsirán működő felnőtt fogyatékosokat ellátó bentlakásos intézményben elkezdett kísérletezésektől a Magyar Speciális Mozgóképi Egyesület és helyi, országos filmszemlék megalapításáig tartott. A *speciális film sajátosságai* című fejezet a gyakorlati tapasztalatok alapján összegzi, hogy miben különbözik az alkotók hozzáállása, a műfaj alakulása, a művek narratívája a hagyományos filmek alkotásaitól. A *speciális filmkészítés a gyakorlatban* című fejezet a módszert kipróbálni igyekvő szakemberek számára nyújthat segítséget abban, hogy a konkrét forgatásoknak miként álljanak neki, azokat hogyan készítsék elő és folytassák le (a fejezethez egy módszertani segédanyag is kapcsolódik). Ebben az esetben is fontos a csoportmunka, a közösségi működés, az egymást segítő hozzáállás, azonban az alkotói folyamatot egy nyitott, érzékeny, a filmkészítésben is felkészült segítő tartja kézben, figyelve arra, hogy nem ő ezen művek alkotója, csupán mentorként vesz részt a folyamatban.

A film jellemző módon közösségi művészet, a csoportos alkotóképeség színtere, amely a kommunikációra épül. A speciális

filmezésnek mind a közösségi alkotás, mind a kommunikáció terén megvannak a maga szabályai, korlátai és lehetőségei. Ne feledjük, hogy olykor olyan emberek is részt vesznek a folyamatban, akik többek között kommunikációs nehézségekkel is küszködnek, ugyanakkor a verbális kommunikáció helyett épp nekik nyújthat alternatív kifejezési lehetőséget a filmes eszköztár. Mint azt fentebb már említettük, Fábíán Gábor alkotóként tekint a speciális filmekre, ugyanakkor nem tagadható, hogy fejlesztő lehetőségeket is rejt a módszer. Ennek összefoglalásaként külön fejezet szól a gyógypedagógusok, a szociális területen dolgozó szakemberek számára a speciális filmkészítésben rejlő potenciálról. A fogyatékosággal élő emberek önállóságára, társadalmi részvételére és jóllétére a filmkészítés egyértelműen pozitív hatással van. A speciális filmezés olyan eszköz számukra, amely új dimenziókat nyithat meg.

A speciális filmezés egyre nagyobb érdeklődést váltott ki a hazai szakemberek között, sőt az országos kereteken kívül is sikeres tapasztalatokra szert tenni, valamint a magyar törekvéseket külföldön is bemutatni. A *Nemzetközi részvétel és meglátások* című rövid, pár oldalas fejezetben már ezekről a határon túli kapcsolódásokról olvashatunk. A *Speciális gondolatok* című részben maguk az alkotók is megszólalnak, és beszámolnak mindazon élményekről, érzésekről, amelyek a filmkészítéssel kapcsolatban bennük rejlenek. A *Megjelent interjúk gyűjteménye* és a *Publikált cikkek, írások gyűjteménye* fejezetek tovább színesítik a témával kapcsolatos képet.

Az eddigi eredményeket összegző kiadvány végéről nem maradhat el a speciális filmezés jövőképe sem, amely szintén önálló fejezetet kap a kötetben. Az eddig elérték súlyát jelzi, hogy közel négyszáz oldalas kiadványba fért bele mindez. A létrehozott civil szervezet megtartása, megerősítése,

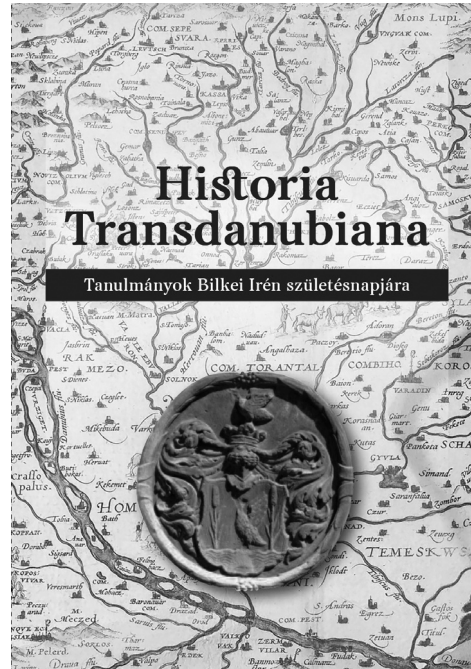
a speciális filmszemlék megrendezése, hosszútávú működtetése mellett a vágott cél a jövőben a speciális filmesek képzésében, oktatásában lehet, ahol már nemcsak művelődő közösségként a segítőtől és egymástól tanulhatnak az érintettek, de akár egyfajta számukra létrehozott akadémiától is. A kis vasi faluból elinduló kezdeményezés tizenöt év alatt százakat volt képes bevonni a filmzésbe, és a filmsztyválokon keresztül ezrekhez ért el. Bár a könyv erre nem tesz utalást, ám ha a jövőbeli elképzeléseknél tartunk, a létrehozott értékek (speciális filmek) összegyűjtésére, archiválására, elérhetővé tételére is szükség lenne. Addig is az írott szöveg alapján megőrződött ez a rendkívüli munka. A könyv végén fényképmelléklet teszi láthatóvá, egészíti ki a leírtakat. 2015-ből visszamosolyog ránk Törőcsik Mari, aki a kezdetektől segítette Fábián Gábort a Magyar Speciális Független Filmszemle elindításában, de sok szakember, alkotó, esemény is visszaköszön, amelyek lenyomatai az eddigi munkának, amelynek jelentőségét az is mutatja, hogy a kiadvány megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap is támogatta.

Horváth Zoltán

**Kelényi Borbála – Kanász Viktor – Takács Zoltán Bálint (szerk.):
Historia Transdanubiana –
Tanulmányok Bilkei Irén születésnapjára.**

SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ – NÁDASDY
KULTURÁLIS KÖZPONT,
SZOMBATHELY–SÁRVÁR, 2024. 415 OLDAL

Egy évtizeddel ezelőtt indította el a sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum új, ismeretterjesztő sorozatát *Disztermi előadások* címmel. Azóta évente több alkalommal a múzeum munkatársai, illetve meghívott előadók egy-

másfél órában számolnak be kutatási eredményeikről, melyek több szálon kapcsolódnak Sárvárhoz vagy tágabb környezetéhez, illetve a sárvári vár birtokos családjainak a történetéhez, de a múzeum állandó kiállításainak témáját is több szempontból bemutatják az adott terület kutatói. 2012 óta az előadók közül néhányan már többször elfogadták az intézmény meghívását, legtöbbször azonban Bilkei Irén főlevéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltárának címzetes igazgatója, aki egy esztendő (2020) leszámítva minden évben új előadással érkezett. Témái rendkívül széles választékot fognak át, a Kanizsaiak és a Nádasdyak országos és helyi szerepétől a középkori, illetve kora újkori műveltségi, vallástörténeti kérdéseken át a nők helyzetének változásáig. Bilkei Irén és a múzeum kapcsolata nagyon hamar barátiává vált, ami után nem volt kérdés, hogy – közeledve

az előadó születésének kerek évfordulójához – egy felmerült ötlet mögé álljon az intézmény. E sorok írója egyből támogatta a jelen kötet két másik szerkesztőjének, Kelényi Borbálának és Kanász Viktornak a felvetését, miszerint köszöntsük Irént egy önálló, neki szóló tudományos kötettel. A múzeumi előadások mögött ugyanis minden alkalommal komoly kutatómunka áll, a vonatkozó szakirodalom mellett az eredeti, általában latin nyelvű források alapján új kutatási eredményeket ismerhet meg a közönség a találkozások alkalmával. Egy olyan életműről van szó, mely méltó a tudományos köszöntésre. A kötet egyetlen adata, mely szerint 19 szerző készített új tanulmányt, alátámasztja, hogy a kezdeményezés érdemes volt a megvalósításra.

A kötet három nagy témakörbe rendezi az ókortól napjainkig tartó időszakot tárgyaló tanulmányokat. Az egységek címei (*Helytörténet, Családtörténet, Mindennapok története*) nemcsak az egyes írások tematikájára utalnak, hanem egyben jelzik az ünnepelt fő kutatási témáit, melyek mindegyikében fontos írásokat tett le az asztalra, illetve – ami szintén fontos – tartott konferencia- és ismeretterjesztő előadásokat. Bilkei Irén forrásfeltárásai, a több kötetet kitevő oklevélregeszták adják az alapját azoknak a tudományos és ismeretterjesztő közleményeknek, tanulmányoknak, melyek meghatározó hozzájárulást jelentenek Vas és Zala vármegye középkori és kora újkori történetének megismeréséhez, de általában a Nyugat-Dunántúl több évszázadon átívelő történeti folyamatainak a feltárásához. A hatalmas téma fontos összefoglalásaként jelent meg 2023-ban a Nádasy Ferenc Múzeum kiadásában a szerző kedvelt, egyben mélysegeiben ismert témájának, a mindennapok apró történéseit feldolgozó életmódtörténeti kötete (*Hermelines subák, vízjeles papírok és a szelídített szarvas. Hétköznapi élet*

a Nyugat-Dunántúlon a 15–16. században). Az előbbieken alapján érthető, miért kapta az ünnepi kiadvány a *Histora Transdanubiana* címet.

A több mint négyszáz oldalt kitevő kötet előszavában a szerkesztők összefoglalják Bilkei Irén szakmai pályafutásának főbb állomásait a középiskolai tanulmányoktól a doktori fokozat megszerzésén át, az egymást követő, illetve egymással párhuzamosan futó kutatási témákig. Határozott körvonalat ölt a szerző széles körű érdeklődése, illetve az egyes kutatási témák magas színvonalú feldolgozásának a háttere. A latin–régészet szakon megszerzett egyetemi diploma a muzeológusi feladatok ellátásának alapjait biztosította, amihez hamarosan kapcsolódott a levéltár szakos diploma. A keszthelyi múzeumból a zalaegerszegi levéltárig vezetett az út. Mindkét helyen tudományos közlemények sora mutatta az egyes témákban történő elmélyedést. Így válik érthetővé, hogy az ünnepi kötetben régészek, levéltárosok, művészettörténészek és (igazodva a hagyományos tudományozás felosztásához) történészek tanulmányait olvashatjuk.

A *Helytörténet* fejezet nyolc tanulmánya a Dunántúl településeinek történetét, illetve azok hosszabb-rövidebb időszakát foglalja össze, mutatja be számos új adattal bővítve eddigi ismereteinket.

B. Benkhard Lilla *Kőszeg egykori városkapuja, az Alsókapu-torony (Unteres Stadthor)* című írása a város jelképének tartott, a városképet meghatározó építmény múltjába vezet el minket. A régészeti, történeti és művészettörténeti adatok, köztük képi ábrázolások elemzésével ismerhetjük meg azt a folyamatot, hogyan válik egy védelmi feladatot ellátó épülethől a város polgárainak hétköznapi életében mindig jelen lévő, végül látványossággá váló építmény. A torony nem képezte részét Kőszeg 13. század má-

sodik felében létrehozott védelmi rendszerének, csak a 15. századtól bizonyítják létezését a régészeti leletek. Az ezt követő időszakban már szinte változatlan formában, de folyamatosan bővülő funkciókkal állt 1880-ig, amikor lebontották. A kőszegi csata 400. évfordulójára, 1932-ben azonban újjáépítették a tornyot, mely véglegesen Kőszeg jelképévé vált.

Gesztelyi Tamás tanulmánya, *Dunaszekcső gemma leletei a dunai limes mentén* található Lugio erődítés és tábor területéről származó gemmaleletek katalógusát adja. A gemmák két magángyűjteményből kerültek be a dunaszekcsői, illetve a pécsi Janus Pannonius Múzeumba. A mai olvasó számára feltétlenül izgalmas, hogy a gyűjtés idején az ókori gemmák közé újkoriak is keveredtek, ugyanis a kutatás akkori állapota még nem engedte azok pontos elkülönítését. A közölt tárgyak nagy részét most publikálta először a szerző, amihez egy rövid ikonográfiai elemzést is adott. A katalógus 4. tétele alatt közölt zöld jáspisból készült gemma a Napistent (*Sol*) ábrázolja, amely körül görög nyelven valószínűleg a tulajdonos neve olvasható. Mindez itt és most azért érdekes, mert Bilkei Irén foglalkozott először a Pannóniából származó görög nyelvű feliratokkal.

A kötet egyik szerkesztőjének, Kanász Viktornak forrásközlést tartalmazó tanulmánya, a *Mindszenty József és az eszteregnyei templom 1936-os jubileuma* egy nemrégiben előkerült iratcsomó feldolgozásával köszönti az ünnepeltet. A Kanizsa melletti falu, Eszteregnye lakói 1886-ban építettek templomot településükön. Négy évtized múlva a következő generáció hozzálátott, hogy megvalósítsa elődjei nagy álmát, egy önálló plébánia létrehozását. Néhány év alatt komoly eredményeket értek el, amihez segítő tanácsaival Pehm József zalaegerszegi apátplébános is hozzájárult, aki nevét később

Mindszentyre változtatta. 1936-ban végül a rossz állapotban lévő templomot is felújították, majd Pehm József közreműködésével újrászentelték. Új oltárkép is került ekkor a templomba, melyet az 1960-as években eltávolítottak, de a hívek néhány évvel ezelőtt elérték, hogy visszahelyezzék az elbontott oltárral együtt.

Kardos Ferenc *Történeti emlékek a kanizsai határról* című tanulmánya számos 18–19. századi szöveget közöl, amelyek révén megismerhetjük Nagykanizsa keleti határának, a Bereknek az életét, a földesúri birtokosok (Szapáry, Batthyány család), a mezőváros intézményeinek és lakóinak a kapcsolatát. A kapcsolat természetesen változó volt, mindenki a saját érdekeit igyekezett érvényesíteni, de a közös ügyek (pl. az utak karbantartása, a természeti környezet alakítása) inkább a megegyezés irányába vitte a feleket. A környezettörténeti kutatások számára kimeríthetetlen forrást jelentenek a közölt határleírások, a különféle szerződések, panaszlevelek, valamint a rájuk adott válaszok, illetve a megegyezések, amelyek olvasása közben a mindennapi élet rendkívüli gazdagsága elevenedik meg előttünk. A szerző kommentárjaival segít minket abban, hogy bolyongásaink közben mégse merüljünk el a mocsárban.

Müller Róbert tanulmánya Keszthely történelmébe enged bepillantást az újkőkorszaktól napjainkig egy ősi út évszázadainak a feldolgozásával. A *Keszthelyi Fő utca története: az észak–déli tengely* című írás a régészeti, történeti források, képi ábrázolások bevonásával mutatja be azt a folyamatot, melynek során az utca mai képe kialakult. A történeti áttekintés, amely a mai Keszthely történetét megelőző időktől indul, joggal sugallja számunkra, hogy bár ma a régi út már több utcára tagolt részből áll, mégis olyan régi meghatározottsággal bír, mely az utánunk jövő nemzedékek ideje

alatt is hatni fog. A régészeti leletek, majd az írott források alapján felvázolt, végül a rajzba foglalt, illetve fényképekkel rögzített állapotok tárgyalása a terület régiségére hivatkozva azzal a javaslatlaltal, óhajjal zárul, hogy a keszthelyiek ne feledjék el az évezredes múltra visszatekintő főutcájukat, legyen az újra „a város lüktető központja”.

A külföldi egyetemjárás kutatása nagyszerű eredményekkel járult hozzá a magyar társadalom- és művelődéstörténet megismeréséhez, de a várostörténeti kutatások is gyakran felhasználják eredményeit. A vizsgálatok *spiritus* rektora, Szögi László a *Zala megye hazai egyetemjárói a feudális korszakban 1635–1549* című tanulmányával köszönti Bilkei Irént. Írása az elmúlt évtizedben elvégzett adatgyűjtő munka Zala vármegyével kapcsolatos eredményeit mutatja be. A kutatás célja, hogy a külföldi egyetemjárások mellett megismerjük a belföldi felsőoktatási intézményekben végzett hallgatók intézményi preferenciáit, társadalmi helyzetét, vallási és nemzeti hovatartozását. Az ünnepi kötetben megjelent közlemény Zala megyére koncentrál. A táblázatba foglalt összesítő adatok, a hozzáfűzött módszertani megjegyzések nemcsak helytörténeti, illetve régiótörténeti vonatkozásai miatt fontosak, hanem összehasonlítások révén általános következtetések levonására is hívják.

Teiszler Éva *Bakonytamási – Egy Veszprém megyei község az 1848–1849-es események sodrában* című tanulmánya a település történetének egy meghatározott időszakát mutatja be, ugyanakkor végigkíséri a forradalom és szabadságharc emlékeztetőjét a kezdetektől a közelmúltig, sőt a jelenig. A település közösségi identitásában kiemelt helyet foglal el a márciusi forradalom, illetve annak eredményeit megvédeni óhajtó szabadságharc. A tanulmány meszerien mutatja be – az országos eseményekbe

ágyazva – a helyi történeteket, vázolvva annak társadalomtörténeti vonatkozásait. A hadi eseményeket szintén együtt ábrázolja a szűkebb és tágabb régió összefüggéseivel, miközben helytörténeti adatok egész sorát vonultatja fel levéltári források alapján. Természetesen nem feledkezik meg a bakonyi gerillák történetének elmondásáról sem. Az emlékeztetőtörténeti rész elsősorban helyi járási lapok adataira, illetve helytörténeti kutatások eredményeire támaszkodva foglalja össze az emlékezés és emlékeztetés helyi és országos vonatkozásait.

Zsupán Edina tanulmányának megszületését egy véletlennek köszönhetjük. A szerző ugyanis az ország nyugati határánál, a Zala vármegyei Csesztregen a templomnál várakozva figyelt fel azokra a bekarcolt mondatfoszlányokra, melyek bemutatása és elemzése lett tanulmányának a tárgya. A *Kora újkori „falfirkák” a csesztregi templom kapujában* címet viselő közlemény lényegét tekintve egy nyomozás leirata a felfedezéstől indulva a lehetséges értelmezések felvetésén át a saját megoldás felvázolásáig, amit egy programadó befejezés zár le. Az írásképek alapján nehéz akár egy szélesebb korszakhoz is kötni a latin nyelven írt „Itt járt XY ezen a napon ... évben” típusú feliratokat. Egy csoport mégis elkülöníthető, egy évszám-töredék és egy teljes évszám segítségével, amely alapján a 16–17. században körvonalazható. A falfirkák mögött elvileg a szellem embereit, valamiféle értelmiséget sejthetnénk, de a szerző alapos érvelés után mégis úgy látja, műveltebb katonák, tiszték karcolhatták a feliratokat a kapualjba. Zsupán Edina végül felhívja a figyelmet arra, hogy érdemes lenne a magyarországi feliratokat összegyűjteni, amivel nemcsak egy elfeledett társadalmi rétegre világítanánk rá, hanem egy-egy hely kiemelt szerepéről is új ismereteket nyernénk.

A kötet második nagy egysége, a *Családtörténet* hét tanulmánya a Dunántúlra koncentrál, olvasásuk közben izgalmas adatokkal találkozunk, melyek segítik elképzelni, milyen gondokkal küszködtek, milyen örömeiket éltek át mindazok, akik a történelem színpadára léptek.

Kelényi Borbálának, az ünnepi kötet egyik szerkesztőjének a tanulmánya egy familiáris életét követi nyomon, aki élve lehetőségeivel, kapcsolataival, de vállalva a török elleni küzdelmet is, gazdagította családjá hírnevét és birtokait. Az *Egy dunántúli familiáris élete a 16. század derekán – Heteyi Bernát és családja* című számos új adattal, illetve meglátással szolgál egy közép-nemesi karrierrel kapcsolatban. Heteyi Bernát Kanizsai Dorottya familiárisa volt, akit gyermekként vett maga mellé férje, Geréb Péter nádor halála (1503) után. A következő évtizedekben Perényi Imre nádor Dorottya második férjének szervienteként szolgált. Kiemelkedő tehetségét a birtokszerzések, köztük a Kanizsai Dorottya-tól nyert birtokadományozások mutatják. A mohácsi csata után részt vett a török elleni küzdelmekben, de közben birtokait is gyarapította. Fiai szintén sikeresek voltak, Miklós nevét őrzik a szigetvári Heteyi-bástya, amelyet ő épített, unokája pedig Lorántffy Zsuzsanna volt.

Kóta Péter *Kelédy István: egy katonatiszt a 16. században* című tanulmánya nemcsak a Gyula 1566-os ostromában kitüntetett gyalogos hadnagy életét mondja el, hanem az idők folyamán szétszóródott források alapján egy, a 17. században kihalt család sorsát tárja elénk. Kelédy István nagyapja a Kanizsai család familiárisaként szolgált. Fiának, Benedeknek két gyermekét ismerjük, az egyik Ferenc, a másik a gyulai hős, István. A család birtokai és kapcsolatai Vas vármegyéhez és annak nemeseihez kapcsolódtak, de urainak, köztük Batthyány

Ferencnek és Nádasdy Tamásnak szolgálva nem találta meg a számítását. Végül egy szintet lépve híres kapitányok szolgálatában a török elleni küzdelemben olyannyira kitüntette magát, hogy 1561-ben gyönyörű kivitelű címeres levelet kapott. Kelédy István nem volt könnyű ember, több oklevél is súlyos vádakkal illette, de a mai kor történésze épp ezek, illetve a tanulmányban közölt végrendeletek alapján benyomást szerezhet a korszak anyagi kultúrájáról.

Kulcsár Bálint tanulmányával mintegy folytatja Bilkei Irén családtörténeti kutatásait. Az *ákosházi Sárkány család utolsó zalai nemzedékei* című közlemény ott veszi fel a fonalat, ahol az ünnepelt azt két évtizeddel korábban megjelent írásában letette. A 18. század elején Sárkány Gábor régi jogaihoz akart hozzájutni. A jogügylet a történész számára a genealógiai leszármazás megismerése mellett azért is fontos, mert megismeri, hogyan tartotta nyilván az emlékezet generációról generációra a személyekhez kötött történeteket, rokonságokat. Sárkány Gábor fontos szerepet játszott a Zala vármegyei közéletben, mely megalapozta gyermekeinek és unokáinak a jövőjét egyaránt, akik egyházi és hivatali pályára léptek. Az unokák között találunk táblabírókat, papot és szerzetest is. Vagyoni helyzetüket tekintve a megye középbirtokos családjai közé tartoztak. Végül 1821-ben Sárkány Gábor unokájának, Borbálának a halálával a Zala megyei elithez tartozó család kihalt, történetüket nem lehet tovább írni.

A Soprontól a Donig – Krassay (Kraft) Pál tüzér ezredes pályafutása című tanulmányával Molnár András a nagykanizsai székhelyű 9. tüzérezred parancsnokának életét foglalja össze, különös tekintettel a magyar 2. hadsereg Don menti harcainak idején, 1943 januárjában. Krassay az első világháborút századosként fejezte be, de 1924 és 1928 között civilként dolgozott,

majd újra katonai szolgálatba lépett. 1942-ben a nagykanizsai 9./II. tüzérezstály parancsnokaként alezredesi rendfokozatban vonult a keleti hadszíntérre. Október 1-jével átvette a 9. tüzérezred parancsnokságát, hamarosan ezredesi kinevezése is megérkezett. A szovjet erők 1942 elején megindult általános támadása következtében a hadi helyzet gyökeresen megváltozott. Krassay ezredes a III. hadtestet feloszlató parancs ellenére együtt tartotta tüzérezredét, és sikerült kijutniuk az ellenséges gyűrűből. Parancsmegtagadás címen vizsgálat indult ellene, de katonái egyöntetűen kiálltak mellette.

Szabó András *Szenci Molnár Albert a Dunántúlon* című közleménye a magyar zsolttárfordító életének egy nehéz szakaszát mutatja be, amikor feleségével és gyermekével együtt három évtizedes németországi tartózkodás után, 1613-ban visszatért Magyarországra. Batthyány Ferenc a városzalónaki lelkészi szolgálatot bízta rá, egyben megtette udvari prédikátorának is Rohoncon. Szenci Molnár feladata az lett volna, hogy a szalónaki evangélikusokat integrálja a református egyházszervezetbe. A református lelkész nem találta a helyét, és egy évvel később Komáromba ment, de német nyelvű családja nem tudott beilleszkedni a magyar nyelvű környezetben. Szenci Molnár újabb lehetőségek után nézett, végül nem látott más megoldást, 1615 tavaszán visszaköltöztek Németországba. Az állandó vándorlás, a vallási ellentétek, a beilleszkedés nehézségei egyaránt hozzájárultak a visszatéréshez. A tanulmányban egy községi evangélikus rektor gúnyversét is olvashatjuk, amely utal a Szencit körülvevő ellenséges vallási légkörre.

A kötet egyik szerkesztője, egyben a könyvet bemutató jelen írás szerzője tanulmányában *A szerelem örök – A Nádasdyak családi kapcsolatai* címmel a hangsúlyt

az érzelmek alakulására helyezi. A fennmaradt források segítenek bennünket abban, hogy néhány részletében megismerjük, miként viszonyultak egymáshoz néhány évszázaddal ezelőtt a főúri család tagjai. Kétségtelen, hogy Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya házasságában mindkét félnek megvoltak a maga gazdasági megfontolásai, de sokat hivatkozott magyar nyelvű leveleik igaz szerelemről tanúskodnak. Nádasdy II. Ferenc és Báthory Erzsébet kapcsolatáról nem sokat tudunk, de épp egy olyan levél maradt az utókorra, amely szerint a férj nem akart távol maradni felesége betegágyától. Nádasdy Pál gyermekeihez fűződő viszonyáról tanúskodik *Áhítatos és buzgó imádságok* című könyve. Az országbíró Nádasdy III. Ferenc és Esterházy Anna Júlia szoros érzelmi kapcsolatáról szól Sennyei István veszprémi püspök a feleség temetésekor elmondott gyászbeszédében.

Vándor László *A Háshágyiak régészeti emlékeiről* című írása a Zala vármegye nemesi társadalom elitjéhez tartozó család megerősített központjait mutatja be, melyek felépítését a török megjelenése indokolta. A család nevét őrző Zalaháshágyon az Árpád-kori templom mellett épült fel a 16. század elején egy erődtámasz. Az építményt körülölelő védőárok egyes elemeiben még ma is kivehető. Nem sokáig tartózkodhatott itt azonban a család, ugyanis Nádasdy Tamás elpusztította azt. Kehidán (ma Kehidakustány) a család Kanizsai Lászlótól kapott birtokot 1523-ban. Két évtized múlva már állt a vár, amelyet azonban a török 1588-ban elpusztított. Az erődtámaszoknak tömlőce is volt, ahol a töröknek kémkedő informátorokat kínoztak. A Háshágyiak harmadik kúriája Söjtörön található, amit a török 1577-ben csellel elfoglalt, a családfőt megölték, családját fogságba hurcolták. Régészeti kutatások eddig csak Kehidán folytak, így a jövőbeni ásatások fontos eredményeket hozhatnak.

Az ünnepi tanulmánykötet utolsó nagy fejezete, a *Mindennapok története* Bilkei Irén kedvenc kutatási témáját is felidézi. A hétköznapi világát, az örömeiktől a nehézségekig nem lehet, nem érdemes általános megállapításokkal bemutatni, a változatosság érzékeltetése az egyediség feltárásában rejlik.

Gyanó Szilvia *Mesélő pálinkás fazekak – Házi pálinkafőzés a 19. században és a 20. század elején* címmel a zalai múzeumokban őrzött pálinkafőző kerámiákra vonatkozó, a múzeumi gyűjtéshez kapcsolódó leíró kartonokon olvasható információkat elemezte. Elsősorban a nagykanizsai múzeumban dolgozó néprajzos intézményvezető, Kerecsényi Edit (1927–2006) feljegyzéseit hasznosítja. Fontos megfigyelés, hogy a gyűjtést egykor nehezítette, hogy az adatközlők félték a lebukástól és a büntető eljárástól. A pálinkás fazék a kicsepegő párlat összegyűjtésére szolgált. A múzeumi példányok a 19. század folyamán készültek, és nagyjából a 20. század első harmadáig használták azokat. Gyűjtésük idején, az 1950–1960-as években így a tulajdonosok három évtizeddel korábbi időszakról számoltak be. A leírókartonok fontos adatokat őriztek meg a régi megnevezésektől (pl. vadkásfazék), a lepárlás technológiáján át a készítőig. A tanulmány az említett fazekakat táblázatba foglalt katalógusban közli.

Császár Ferenc jogtudós, az MTA levelező, majd tiszteleti tagja Zalaegerszegen született 1807-ben. 1829-ben kinevezték a fiumei királyi gimnázium magyarnyelv- és irodalomtanárává, majd hivatali állást is nyert. Rövid időn belül az olasz nyelv és irodalom szerelmese lett, számos művet, köztük Dantét fordított, de olaszul írt egy magyar nyelvtant is. Olaszországot utazásai során ismerte meg, beszámolóit nyomtatásban is megjelentette. Életét és utazásai során szerzett személyes benyomásait mutatja be Pete László *„Szép, de szomorú Itália”*

– *Császár Ferenc olaszországi útirajza* című tanulmánya. Amellett, hogy az útirajz számos hasznos információt közöl a kortárs utazók számára, a leírások egy olyan Itáliát mutatnak be az olvasónak, amely elveszítette hajdanvolt nagyságát. Egyszerre jelen vannak a természet szépségei, megcsodálhatók a művészeti örökség emlékei, de a zsarnokság is él, sőt a tömegturizmussal is számolni kell. Az 1840-es években!

Fizetési listák alapján mutatja be a fekete bég katonaságát a tizenöt éves háború kezdő szakaszában Szibler Gábor *Nádasdy Ferenc főúri lovasbandérium az 1590-es években* című tanulmánya. A bandériumok elemzésének sorában újdonságot hozó tanulmány fontos megállapításokkal egészíti ki a korábbi kutatásokat. A szerző elemzi a bandérium létszámának alakulását, a fizetési viszonyokat, a csapattest személyi összetételét, továbbá az általában megfigyelhető folyamatokat. A szerző az 1593 ősze és 1594 szeptembere közti év, illetve az 1596. évi fizetési listák adatait, a benne szereplő katonákat más javadalmazási (pl. posztójavadalmazási) listákkal is összehasonlítja. A tanulmány több olyan személyt azonosít, akik később tanúvallomásokot tettek a Nádasdy II. Ferenc felesége, Báthory Erzsébet ellen indított eljárásban. A fizetési listák forrásértékét növeli, hogy a főúr bandériumát egy háborús időszakban mutatja be.

Takács-Reichardt Gabriella tanulmánya, *Nádasdy Pál evangélikus imádságoskönyve* a főúri család egy kevésbé ismert tagját és annak 1631-ben Csepregen megjelent munkáját mutatja be. Nádasdy II. Ferenc és Báthory Erzsébet fia a megelőző generációk családtagjaival, illetve fiával, az országbíró Nádasdy III. Ferencel ellentétben nem játszott meghatározó szerepet az ország elitjében. Hozzájárult ehhez édesapja korai elvesztése, az édesanyja elleni eljárás, valamint a politikai vezető réteg tagjaihoz képest egy

generációval, félgenerációval későbbi születése. A tanulmány ennek fényében mutatja be és elemzi az evangélikus főúr imádságkönyvét, az imák összeállításának hátterét, mozgatórugóit. Az imák tematikáját a korszakban élő embereket foglalkoztató általános témák mellett konkrét kérdések, köztük kiemelten a háború, a széthúzás okozta bajok is meghatározták. A könyörgések nagy számával a szerző fel akarta készíteni olvasóit a mindennapok küzdelmeire, nehézségeire.

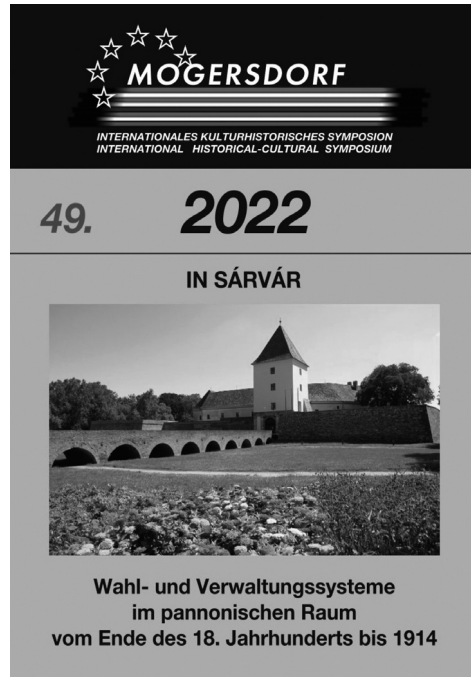
Az ünnepi kötetet Bilkei Irén publikációs jegyzéke zárja, amelynek áttanulmányozása egy gazdag, témájában változatos tudományos pályafutást tükröz: olyanfajta nyitottságot, amelyre jól reflektálnak a köszöntő kötet tanulmányai.

Takács Zoltán Bálint

Ajánlás a 49. Mogersdorfi Nemzetközi Művelődéstörténeti Szimpózium konferenciakötetéhez. A szimpózium témája: „Választójogi és közigazgatási rendszerek a pannon régióban a 18. század végétől 1914-ig”.

Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani dr. Tilcsik Györgynek, a Vas Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatójának, aki évtizedeken keresztül szervezte a szimpózium magyarországi találkozóit. 1983 őszén lett a Nemzetközi Szervezőbizottság tagja, és 2023 tavaszáig, nyugalomba vonulásáig vezette a Vas megyei delegációt. Hét Vas megyei konferenciának volt a főszervezője (1985, 1990, 1996, 2001, 2007, 2014 Kőszegen és 2022 Sárváron). A delegációvezetői szerepét 2023 tavaszán vettem át tőle.

A 2022. június 28. és július 1. között Sárváron megrendezett 49. Mogersdorfi

Nemzetközi Művelődéstörténeti Szimpózium címe: „Választójogi és közigazgatási rendszerek a pannon régióban a 18. század végétől 1914-ig”. A résztvevők között szlovéniai, horvátországi, stájerországi, burgenlandi és három magyarországi vármegeből, Vasból, Zalából és Baranyából érkező kutatókat találhattunk.

1969 óta, amikor a szimpóziumot megalapították, a tudósok évente találkoznak, hogy megvitassák a pannon régióval kapcsolatos bölcsészettudományi témákat. Az akkor megfogalmazott célokat ma is követjük, és a szimpózium értékes hozzájárulást nyújt a pannon térség történelmének és kultúrájának megértéséhez, valamint a határok mentén élő nemzetek határokon átnyúló együttműködéséhez.

Csapláros Andrea

Tagungsbandempfehlung des 49. Internationalen Kulturhistorischen Symposions Mogersdorf. Das Thema des Symposiums war Wahl- und Verwaltungssysteme im pannonischen Raum vom Ende des 18. Jahrhunderts bis 1914.

Ich möchte mich an erster Stelle bei Dr. György Tilcsik, dem pensionierten Direktor des Komitatsarchivs des Komitats Vas, herzlich bedanken. Jahrzehntlang leitete er die ungarische Delegation des Komitat Vas und organisierte die Tagungen des Symposions in Ungarn. Im Herbst 1983 wurde er Mitglied des internationalen Organisationskomitees und leitete die Delegation des Komitats Vas bis zu seinem Rücktritt im Frühjahr 2023. Während dieser Zeit war er der Hauptorganisator von sieben Konferenzen im Komitat Vas (1985, 1990, 1996, 2001, 2007, 2014 in Kőszeg und 2022 in Sárvár). Seine Rolle als Delegationsleiter übernahm ich im Frühjahr 2023.

Das 49. Internationale Kulturhistorische Symposion Mogersdorf fand vom 28. Juni bis 1. Juli zum Generalthema „Wahl- und Verwaltungssysteme im pannonischen Raum vom Ende des 18. Jahrhunderts bis 1914“ in Sárvár statt. Die Teilnehmerinnen und Teilnehmer bestanden aus Wissenschaftlern und Interessierten aus Slowenien, Kroatien, der Steiermark, dem Burgenland sowie den drei ungarischen Komitaten Vas, Zala und Baranya.

Seit der Gründung des Symposions 1969 treffen sich jährlich Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler, um über geisteswissenschaftliche Themen den pannonischen Raum betreffend zu diskutieren. Die damals formulierten Ziele werden bis heute verfolgt und das Symposium leistet einen wertvollen Beitrag zum Verständnis der Geschichte und Kultur des pannonischen Raums sowie zur grenzüberschreitenden Zusammenarbeit der verschiedenen Nationen entlang der Grenzen.

Andrea Csapláros

MARCELL NAGY:
MEIN MILITÄRISCHES VORBILD –
ERNŐ HOLLÁN

In meinem Beitrag wird eine der wichtigen Figuren der ungarischen Geschichte vorgeführt, die auch mein eigenes Leben in technische Richtung inspirierte. Es geht konkret um mein militärisches Vorbild, Ernő Hollán. In meiner Bewerbung studierte ich, wie jemand aus militärischem Leiter zu Politiker werden kann. Ich führe die Stationen seiner technischen, wissenschaftlichen, militärischen und politischen Karriere und Verdienste vor. Ich beleuchte auch das, wie er in diesem Bereichen in seinem ganzen Leben seine Heimat diente. Seine Beziehung mit der Geburtsstadt Szombathely ist auch sehr wichtig, da die Stadt sein Gedächtnis bis zum heutigen Tag aufbewahrt. Nicht zufälligerweise, da er neben seinem zahlreichen Verdienst ein Gros zum Gesicht der Stadt beiträgt.

BALÁZS TANGL:
DIE FAMILIE HOLLÁN – HERKUNFT
UND KARRIER

Am 13. Januar 2024 war es genau zweihundert Jahre her, daß Ernő Hollán, eine der hervorragenden Figuren Ungarns aus dem 19. Jahrhundert das Tagelicht in Szombathely erblickte. Obwohl das Leben von Hollán bereits in zahlreichen Beiträgen bearbeitet wurde, kennen wir jedoch über seinen Familienhintergrund kaum etwas. Die Studie hat deshalb die Zielsetzung, um ein ausführlicheres Bild über die Herkunft der Familie Hollán, Laufbahn seines Vaters und seiner Geschwister zu bekommen, kurz beschrieben auch das Leben von Ernő Hollán.

LÁSZLÓ KULCSÁR:
NEUERE VORKOMMEN VON FREMD-
ARTIGEN PFALZEN IM KOMITAT VAS

Der Verfasser macht die Vorkommenangaben von 16 fremdartigen Pflanzen im Komitat Vas bekannt. Unter ihnen werden 11 Arten als Gartenzierpflanzen in unserer Heimat gepflanzt, die entweder spontan oder mit menschlicher Mitwirkung in der Flora des Komitates erscheinen. Die mitgeteilten Angaben bereichern unsere Kenntnisse im Zusammenhang mit den adventiven Pflanzen des Komitates weiter. Sie machen auch darauf aufmerksam, daß die menschliche Tätigkeit auf welche Art die Pflanzenwelt in ihrer natürlichen Umgebung formt.

LÁSZLÓ HORVÁTH:
BESITZUNGEN IM EISENBURGER-GE-
BIRGSRÜCKEN (VASI-HEGYHÁT), IN
DER WART UND UMGEBUNG VON
SZENTGOTTHÁRD

Im Laufe der Erforschung der uralten Besitzungen der Sippe Nádasd erfuhren wir, daß die Feldmessungsangaben der Siedlungen und Besitzteile eine gewisse Regelmäßigkeit aufweisen. Die Erhebung der Besitzungen braucht große Kompetenz und Erfahrung. Anhand der historischen Quellen und der gegenwärtigen Informationen wurde die Besitz- und Siedlungsstruktur des Eisenburger-Gebirgsrückens, der nachbarlichen Wart und der ehemaligen Zisterzienserabtei zu Szentgotthárd als drei zusammenhängenden Territorien rekonstruiert. Die sich an der Grenze der historischen Geographie und Raumorganisation befindliche Analyse kann in der Forschung zur Verwendung in der räumlichen Informationen beitragen.

SÁNDOR NÉMETH:
DIE BEWERBUNGSDOKUMENTATION
UMS KOMITATSRECHT DER STADT
VOR 35 JAHREN

Die Siedlungskategorie von der Stadt mit Komitatsrecht ist in verschiedenartig rechtlicher und inhaltlicher Form seit 1930 in der ungarischen öffentlichen Verwaltung vorhanden. Vom Verfasser werden viererlei zeitlich einander befolgenden Typen abgesondert. Im ersten Teil der Studie wird ein jeder davon aus rechtlichem, zahlenmäßigem und demographischem Gesichtspunkt kategorisch analysiert. Die politische Wende im Jahre 1989 riß die Kategorie der Städte mit Komitatsrecht fort. Dadurch wurde die ursprüngliche Zielsetzung dieses Bewerbungsmaterials nutzlos. Davon abgesehen ist die Analyse interessant und nützlich, da es nicht nur den damaligen gesellschaftlich-wirtschaftlichen Zustand der Stadt vorführt, sondern die Vergleichung mit der heutigen Lage ermöglicht, um auch die Entwicklungstendenzen und Knotenpunkt der vergangenen dreiundhalb Jahrzehnte zu indentifizieren und untersuchen.

ÁGNES JOBST:
„ANNUS MIRABILIS“ 1989 –
DIE WUNDER UND DIE UNKLARHEITEN

Ein wesentliches Element der historischen Veränderungen von 1989 war der Fall des Eisernen Vorhangs. Nach der Aufhebung der technischen Grenzschießung und dem Beitritt Ungarns zur Genfer Flüchtlingskonvention von 1951 kamen die DDR-Bürger massenhaft ins Land, die deren Heimat endgültig zu verlassen wollten. Um sie auszureisen lassen, musste das vorherige bilaterale Abkommen mit der Deutschen Demokratischen Republik vom 20. Juni

1969, das dem Geist der Genfer Konvention widersprach, gekündigt werden. Während die DDR-Staatsbürger die Genehmigung erwarteten, manche versuchten die Grenze illegal überzuqueren. Damit entstand um Sopron und im Komitat Vas eine unhaltbare Situation. Die Studie untersucht die Vorgänge des letzteren Grenzabschnitts auf der Grundlage der Archividokumente des Grenzschutzes näher.

LORETTA KUCSERA – ZOLTÁN HORVÁTH:
WIRTSCHAFTSENTWICKLUNG AUF
KULTURGRUNDLAGE UND DIE
MÖGLICHKEITEN DER
GESELLSCHAFTLICHEN EINZIEHUNG
IN EINER HEIMISCHEN BADESTADT
DIE ROLLE DES NÁDASDY-
KULTURZENTRUMS IM
KULTURELLEN LEBEN VON SÁRVÁR

Heute wird vom Bildungszentrum nicht nur das erwartet, daß es die örtlichen Bildungsgemeinschaften betreibe, die Bevölkerung mit Programmen versehe, sondern wir betrachten es als organischer Teilnehmer an der kreativen Industrie, die auch selbst Einnahmen produziert. Es festigt auch selbst die Möglichkeit der Ansiedlung von Unternehmen und hält Kontakt mit ihnen, bzw. auch ein Teilnehmer ist an den Prozessen der Siedlungsentwicklungen. In unserer Forschung wurde die Erhebung der Bildungsinstituten einer heimischen Badestadt, Sárvár in Zusammenhang damit durchgeführt, welche Wirkung das Institut auf die örtliche Gesellschaft und Wirtschaft übt.

MARCELL NAGY

MY MILITARY IDOL – ERNŐ HOLLÁN

In my thesis, I introduce Ernő Hollán, a key figure in Hungarian history whose work inspired my own path in the technical field. He is Ernő Hollán, my military idol. In my application I studied how a military leader can transition into a politician. I explore the stages and achievements of his career across technical, scientific, military, and political domains. I am highlighting his lifelong service to his country. His strong connection to his hometown, Szombathely, remains significant, as the city still honors his memory. And not without reason, since, among his many merits, he contributed greatly to the city's image as we know it today.

BALÁZS TANGL:
THE HOLLÁN FAMILY –
ORIGINS AND CAREERS

On January 13, 2024, was exactly 200 years since Ernő Hollán, one of the most distinguished figures of 19th-century Hungary, was born in Szombathely. While Hollán's life has been extensively studied, little information exists about his family background. Thus, this study aims to offer a detailed account of the origins of the Hollán family, the careers of his father and brothers, and a brief overview of Ernő Hollán's own life.

LÁSZLÓ KULCSÁR:
RECENT OCCURRENCES OF INVASIVE
PLANTS IN VAS COUNTY

In the publication, the author describes the occurrence data of 16 invasive plants in Vas County. Among them, 11 species are planted in Hungary as ornamental garden plants, which appeared either spontaneously or through human mediation in the flora of the county. The published data will further enrich the knowledge of adventitious plants in the county and draw attention to the ways in which human activity is shaping the flora of its natural environment.

LÁSZLÓ HORVÁTH:
LAND HOLDINGS IN THE
VASI-HEGYHÁT, ŐRSÉG, AND
SZENTGOTTHÁRD REGION

In researching the ancestral estates of the Nádasd family, we observed a certain regularity in the land survey data of the settlements and estate sections. Accurately measuring these estates requires significant expertise and experience. Using historical records and contemporary data, we have reconstructed the estate and settlement structure of the Vasi-Hegyhát, the neighboring Őrség, and the former Cistercian Abbey of Szentgotthárd as a trio of interconnected areas. This analysis, which bridges historical geography and spatial organization, may facilitate the consistent application of spatial information in further research.

SÁNDOR NÉMETH:
SZOMBATHELY'S 35-YEAR-OLD
APPLICATION DOCUMENTATION
FOR COUNTY TOWN STATUS

The categories of “county town” and “town with county rights” have existed in various legal and practical forms within Hungarian administration since 1930. The author identifies four types within this settlement category, each evolving over time, and examines them in detail in the study's first part from legal, statistical, and demographic perspectives. The political regime change of 1989 abolished the category of county towns, making the original purpose of Szombathely's application obsolete. Nevertheless, analyzing this document remains a valuable professional endeavor, as it not only reveals the socio-economic status of the city at the time but also allows comparison with current conditions, highlighting and assessing the key development trends and turning points in Szombathely's past thirty-five years.

ÁGNES JOBST:
„ANNUS MIRABILIS" 1989 –
WONDERS AND OBSCURITIES

The fall of the Iron Curtain was a pivotal moment in the historical transformations of 1989. Following the lifting of the technical border closure and Hungary's accession to the 1951 Geneva Refugee Convention, citizens of the German Democratic Republic (GDR) seeking to permanently leave their homeland began arriving in large numbers. To allow their departure, it was necessary to terminate the earlier bilateral agreement with the GDR, dated 20 June 1969, as it conflicted with the principles of the Geneva Convention. While GDR citizens awaited permission, many attempted illegal border crossings, creating an untenable situation in Győr-Sopron and Vas counties. This study examines the events that unfolded along the latter section of the border, drawing on archival documents.

LORETTA KUCSERA –
ZOLTÁN HORVÁTH:
THE POTENTIAL OF CULTURE-
DRIVEN ECONOMIC GROWTH AND
SOCIAL INTEGRATION
IN A HUNGARIAN SPA TOWN
THE ROLE OF THE NÁDASDY
KULTURÁLIS KÖZPONT
(NÁDASDY CULTURAL CENTER)
IN SHAPING SÁRVÁR'S CULTURAL
LANDSCAPE

Today, public education systems are not merely expected to manage local cultural communities and offer programs to the public. They are also viewed as essential components of the creative industry, which both generates revenue and fosters business settlement. These institutions connect with businesses and actively participate in community development processes. Our research involved a public survey of a public cultural institution in Sárvár, a Hungarian spa town, to assess its impact on local society and economy.

SZERZŐINK

NAGY MARCELL (2002)
villamosmérnök-hallgató, Széchenyi István
Egyetem, Győr

TANGL BALÁZS (1989)
intézményvezető, Savaria Múzeum,
Smidt Múzeum, Szombathely

DR. KULCSÁR LÁSZLÓ (1969)
PhD, agrármérnök, természetvédelmi
szakmérnök, a Sárvári Közös Önkormányzati
Hivatal szakreferense

FEISZT GYÖRGY (1950)
nyugalmazott levéltáros, Szombathely

DR. NÉMETH SÁNDOR (1979)
adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ,
Földrajzi Tanszék

HORVÁTH LÁSZLÓ (1947)
népművelő, szociológus, szakújságíró,
nyugalmazott kormányfőtanácsos

JOBST ÁGNES (1959)
PhD, történész, könyvtáros, Állambiztonsági
Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest

HORVÁTH ZOLTÁN (1982)
doktorandusz, Széchenyi István Egyetem
Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori
Iskola; tanársegéd ELTE TÁTK
Közgazdaságtudományi Intézet Üzleti
Kommunikáció és Marketing Tanszék;
ügyvezető, AGORA Savaria
Nonprofit Kft.

KUCSERA LORETTA (2003)
kereskedelem és marketing felsőoktatási
szakképzéssel rendelkező szakember, Sárvár

NAGY KORNÉL (1973)
PhD, történész, tudományos főmunkatárs,
HUN-REN Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézet,
Budapest

TAKÁCS ZOLTÁN BÁLINT (1971)
történész, turkológus, a sárvári Nádasdy
Kulturális Központ igazgatója

CSAPLÁROS ANDREA (1971)
ókortörténész, a Savaria Múzeum
múzeumigazgatója

DR. LENNER TIBOR (1966)
tanszékvezető egyetemi docens, ELTE
Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ
Földrajzi Tanszék

DR. LENNER TIBOR

Csapó Tamás (1954–2024)

Csapó Tamás Szolnokon született 1954-ben. A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán szerzett földrajz–testnevelés szakos általános iskolai tanári diplomát, majd levelező tagozaton elvégezte a József Attila Tudományegyetemen a földrajz kiegészítő szakot, ahol vörös diplomát kapott. Pályája elején öt évig tanított a besenyszögi általános iskolában. Szombathelyre kerüléséhez az utat egykori főiskolai tanára, Károssy Csaba egyengette. Emlékezett rá, hogy a szegedi felvételi vizsgán Tamás kijelentette, hogy ő földrajztudós szeretne lenni. Így, mint egykori tehetséges hallgatóját, ő indította el a tudományos kutatás útjain, bemutatta a földrajzos tudományos élet prominens képviselőinek, köztük későbbi mentorának, Tóth Józsefnek, évek múlva – már szombathelyi professzorként – pedig meghívta tanítani az újonnan alakult szombathelyi Földrajzi Tanszékre. A fiatal oktató a Berzsényi Dániel Főiskolán előbb végigjárta a „szamárlétrát”, majd 1996-tól immár főiskolai tanárként rábízta a Társadalomföldrajzi Tanszék megszervezését és vezetését. Közben az ezredfordulón tudományos főmunkatársként irányította az MTA Regionális Kutatások Központja Szombathelyi Kutatócsoportját is. Évekig tagja volt a *Vasi Szemle* szerkesztőbizottságának. Küldetésének tekintette, hogy a Vas vármegyei településekkel kapcsolatos írásait közkinccsé tegye a rangos folyóiratban. Csapó Tamás településföldrajzos volt, azon belül is településmorfológiával foglalkozott. Behatóan tanulmányozta a települések, közelebbről a városok beépítését és szerkezetét. Több évtizedes kutatásaival nemcsak továbbvitte Mendöl Tibor már-már elfeledett kutatási területét, hanem bizonyos értelemben meg is újította azt. Kezdetben egy-egy várost vizsgált, majd a hazai városhálózatot. Arra kereste a választ, miként változott meg a városok funkcionális szerkezete és a beépítés típusai, valamint milyen napjainkban a városok funkcionális tagozódása és beépítése. Tudományos eredményeit mintegy kétszáz publikációban összegezte. Öt könyvet jelentetett meg, többek között a magyar városok településmorfológiájáról, Szombathely településföldrajzáról (Kocsis Zsolttal közösen), Budapest település-

morfológiájáról (e sorok írójával közösen). 2023-ban jelent meg a hatalmas adatbázison nyugvó életműve, *A megyei jogú városok történeti fejlődése és településmorfológiája* (szerzőtársak: Kovács Gábor és Lenner Tibor). A településmorfológia mellett foglalkozott népességföldrajzi és idegenforgalmi kutatásokkal, valamint regionális, területi folyamatok elemzésével, a regionális különbségek kialakulásával és megszüntetésük lehetőségeinek a vizsgálatával is. Két évtizeden át szervezte fáradhatatlanul a Településföldrajzi Konferenciákat, és alapító főszerkesztője volt a *Településföldrajzi Tanulmányok* című folyóiratnak. Szerteágazó szakmai kapcsolatot ápolt a hazai és külföldi egyetemek geográfusaival, a Pécsi Tudományegyetem Földtudományi Doktori Iskolájában pedig a fiatal doktoranduszok munkáját segítette. Csapó Tamás aktív közéleti szereplő is volt. Csaknem egy évtizeden át képviselte Vas vármegyét az Alpok–Adria Munkaközösség Területfejlesztési Bizottságában. Javaslattal tett a tagállamok közötti közös regionális politika kialakítására. Lakóhelyén, Toronyban több cikluson át vállalt alpolgármesteri megbízást. Barátaival, közvetlen munkatársaival nyugdíjba vonulása után sem veszítette el a kapcsolatot. Rendszeresen bejárt az egyetemre kutatni, figyelemmel kísérte a tanárképzés helyzetének alakulását. A betegség hirtelen győzte le a szerkesztését, 70. születésnapja után egy héttel érte a halál Szombathelyen.